

T U R U L

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A KÖZGYŰLÉS MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG
MMXXV

TARTALOM

1. Az „MHGT 140” konferencia előadásai

METZGER SOMA: Köznemesi önreprezentáció a kora újkori Északkelet-Magyarországon. A heraldika bevonása a kutatásokba	1
BÓDY BENCE: A galaci Buda család házassági kapcsolatrendszere a 17. század második felében	19

2. Kisebb cikkek

SCHWEININGER PÉTER: A helytörténetírás módszertana? Egy út a későrendi korszak falusi közösségeinek megismeréséhez	26
VISKOLCZ NOÉMI: Házassági stratégiák az Esterházy családban: egy meghíúsult leánykérés 1693-ban	33

3. Tárcá

BENKE TAMÁS: Az MHGT Könyvtárának egykori Turul-sorozata a budai Krisztina Antikvárium árverésén	41
--	----

4. Beszámolók

SCHMIDT ANIKÓ: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 2024. évi iratgyarapodásai	50
---	----

TURUL

XCVIII. évfolyam

2025. évi 1. füzet

A Turul folyóirat alapítója a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Alapítva 1883. évben.

Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(székhely: H-1088. Budapest, Múzeum körút 6-8., 1. em. 156.)

Felelős kiadó: DR. PANDULA ATTILA RUDOLF (MHGT, elnök)

Felelős szerkesztő: DR. RÁCZ GYÖRGY (főszerkesztő)
Szerkesztőség: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Postacím: H-1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4., II. em. 56.
E-mail cím: turul@mn.gov.hu

Tördelés: MÁTÉ ISTVÁN

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216-7258

A megjelenést támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

METZGER SOMA

Köznemesi önreprezentáció a kora újkori Északkelet-Magyarországon

A heraldika bevonása a kutatásokba

Gentry self-representation in early modern Northeastern Hungary: The involvement of heraldry in research

Work on coats of arms to date has not drawn attention to the social historical utility of their subject. This study provides an insight into the self-representation of three wealthy gentry families with a long history in the region. The hypothesis of the work is that one of the richest and most varied sources of this social strata is the coat of arms seal imprints. Among the scattered sources of the gentries, they are almost the only ones that present a coherent picture. The main documents of the research are inventories, descent tables and sealed documents in the private collections of families. The study examines the intergenerational changes in family coats of arms from a social history perspective. The study presents and compares the families with each other and with the literature on the aristocracy in the field of genealogy-representation. The gentries do not copy the family trees of the aristocracy almost throughout the whole era, and in this area their representation looks passive. However, in the case of coats of arms, they engage in a conscious, consistent and varied activity.

Előjáróban

A nemességkutatás 1945-től 1980-ig tabutémának számított a magyar történetírásban. Az utóbbi években a majdnem négy évtizedes kiesés pótlásának egyik legnépszerűbb területe a nemesi önreprezentáció-kutatás¹ lett a kora újkorral foglalkozó történetírásban.² Amíg azonban a főnemességről számos írás megjelent, addig a köznemesiség feltárása kisebb hangsúlyt kapott a szakirodalomban. Ennek egyik oka a köznemesek által hátrahagyott kisebb mennyiségű és a főnemességhez képest kevésbé jelentős darabokat felsorakoztató forrásbázis.

A főnemesség nagy részének szép számban megmaradt írott, épített és tárgyi örökségéből teljes családi szokások

láncolata mutatható ki, akár több száz évre vonatkozóan. Ezen keresztül nyomon követhetők a változó stratégiák és ezek egyéni, vagy strukturális okai is.

A kora újkori északkelet-magyarországi köznemesség önreprezentációját kutatva a legnagyobb problémát a főnemességnél tapasztaltak ellenkezője: a források töredékessége jelentette számomra. Még a jómódú köznemesség levéltáraiban is ritkán maradtak fenn több egymást követő generáció által hátrahagyott költési listák, inventáriumok, ego dokumentumok stb., amelyek a reprezentációjuk egészét, annak egyes szakaszaival vizsgálhatóvá tették volna. Egy főnemes családehoz, vagy akár egyetlen főúr személyéhez hasonló kép megrajzolásához több köznemes család anyagának teljes feltárására van szükség. Ez esetben, a reprezentációs tevékenység szórványossága miatt példák egymás mellé állítását lehet elvégezni. Ezek azonban, ha így már mennyiségben elegendő forrást is nyújtanak, minőségben nem érnek fel főnemes társaikhoz. A különbség legjobban a reprezentációra szánt genealógiák esetében ütközik ki. Ezek a családi történettel kapcsolatos művek, díszes családfák a főúri reprezentáció alapelemei a 17. századtól kezdve, ennek ellenére a köznemesség levéltáraiban csak ritka esetben találkozhatunk velük.

A családok kiválasztása

A tanulmányomhoz három kritérium alapján választottam ki köznemes családokat. Buzási Enikő főnemesekkel kapcsolatos kutatásai arra hívták fel a figyelmemet, hogy a 17. század

1 A reprezentáció összetett, művészeti jelenségek és társadalmi funkciók jelölésére is alkalmas fogalmát Marosi Ernő foglalta össze a legteljesebben. Marosi Ernő: A reprezentáció kérdése a 14–15. századi magyar művészetben. Történelmi Szemle 27. (1984) 517–538.

2 A téma főbb szakirodalmi: Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál: Vázlat egy pályaképhez. Művészettörténeti Értesítő 37. (1988) 136–161.; Buzási Enikő: Önkép és múltkép. A reprezentáció színterei Nádasdy Ferenc és a 17. századi főúri elit műpártolásában. Bp. 2024.; Szabó Péter: Jelkép, ritus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon. (TDI Könyvek 7.) Bp. 2008.; Koppány Tibor: Batthyány I. Ádám építkezései 1629–1659. Történelmi Szemle 27. (1984) 539–555.; Bubryák Orsolya: Családtörténet és reprezentáció. A galgóczi Erdődy-várkastély gyűjteményei. Bp. 2013.; Az Esterházy család és a magyarországi művelődés. Képek és szövegek a XVII–XIX. századból. Szerk. Knapp Éva – Tüskés Gábor. Bp. 2013.; Bóday Dalma: Reprezentáció és anyagi kultúra Thurzó György nádor bicccsei központú udvarában. Doktori disszertáció. Bp. 2023.

közepi főnemesi reprezentációs „programok” nagyban kötődtek a rendi identitástudathoz és politikához.³ Koppány Tibor pedig a felekezetváltások hatásait mutatta be Batthyány Ádám önreprezentációján keresztül.⁴ Ezek tükrében először is, olyan földrajzi területet kerestem vizsgálatom helyszínéül, amely politikai és vallási tekintetben is jelentősen „érintett” volt a korszakban. Így esett a választásom a történettudomány által „hét vármegye” névvel illetett, a kora újkorban a Magyar Királyság és Erdély fennhatósága között ingadozó területre, ahol a „pártoskodás” és a vallási sokszínűség is dominánsan jelen volt. Másodszor, mindenképpen régi nemes családokat szerettem volna megvizsgálni, amelyek az egész korszakban jelentős szereppel bírtak a térségben. A harmadik szempontom az volt, hogy olyan családokat válasszak, amelyek kellő mennyiségű forrást hagytak hátra családi levéltáraikban. Habár negyedik kritériumként nem szabtam meg a vagyoni helyzetet, a rostán három olyan család ment át, amelyek mindegyike legalább pár évtizedig a köznemesség jómódú, felsőbb részéhez tartozott.

A magyar nemesség rétegződése

Ezt a köznemességen belüli felső társadalmi csoportot a *bene possessionati* megnevezéssel lehet a legjobban meghatározni, azonban a nemesi rétegződésről a mai napig nincsenek pontos információink. Jelen tanulmánynak nem célja a téma teljes körűjárása, de a köznemességen belüli számarányokra röviden érdemes kitérni, elhelyezve a három kiválasztott családot a helyi közösségekben.

A korszakra vonatkozóan három olyan, más-más kategóriájú országos felmérést ismerünk, amely a nemesi rétegződés kapcsán támpontokat ad. Az első felmérés egy 16. század közepi rovásadó-összeírás, amelynek adatait Maksay Ferenc publikálta.⁵ A Horvátországot, Szlavóniát és Erdélyt nem érintő, de széles, 10 500 családfőt magába foglaló felmérés alapján ekkor a családfők 0,3%-a 300-nál több portával rendelkezett, 100 és 300 közötti porta fölött 0,4%-uk diszponált és a még birtokos, de már 100 porta alattiak pedig 30,5%-ot tettek ki.

A következő, számadatokat bő kétszáz évvel később biztosító felmérés a Fónagy Zoltán által vizsgált,⁶ 1767 és 1774 között elkészült úrbéri tabellák voltak. Az 5600 földbirtokost rejtő, Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát és a Bánátot elkerülő felmérés 1,9% 5000 kataszteri holdnál több, 5,2% 1000 és 5000 hold közötti, valamint 15% 100 és 1000 közötti úrbéres földdel bíró személyt hozott elő.⁷ A Mária Terézia által elkészíttetett úrbéri tabellák kapcsán fontos azonban

egy módszertani megközelítést tisztázni. Pálmány Béla szerint csak ebből a forrásból egy adott személy vagy család birtokrendszerére vonatkozóan nehéz pontos adatokat regisztrálni. A történész szerint ugyanis a világi birtokosok 19,41%-a – köztük öt gróffal – „még töredék” jobbágytelekkel sem rendelkezett, ezért ők ezekben az adatsorokban nem jelennek meg, értelemszerűen mégsem a földbirtok nélküli armálistákhoz sorolandók. Ugyanígy, a tabellákban szereplő személyek összes birtokára szintén nem derül fény, csak a jobbágyaik által lakottakéra. Wellmann Imre korábbi, Dunántúlra vonatkozó megállapítása szerint a forrásban felbukkanó személyek birtokainak tartozékai meghaladták a 84%-ot(!).⁸

A harmadik felmérés, amelyet Vörös Károly készített el,⁹ a nemesség vagyoni megoszlására vonatkozik. A „napóleoni háborúk idején hadba szólított nemesek” vármegyéenkénti felmérése összesen körülbelül 36500 főt szedett össze, kihagyva a legszegényebbeket. Közülük körülbelül 5,5% keresett évente 3000 forintnál többet, 1000 és 3000 között további 3%, 1000 forint körüli éves jövedelemhez pedig 4,2% jutott. A maradék, több, mint 85% pedig, ellentétben az előbbiekkal, saját költsége helyett hadi közköltségen volt.¹⁰

A három felmérést az eltérő megközelítések miatt egyrészt nehéz összevetni. A különféle birtokrészek számát, a csak jobbágyok által lakott földterületeket és a keresetet nehéz egy síkra hozni. Másrészt egy olyan szociológiai módszertani korlát is határolja őket, amely miatt a korabeli státusz sem mutatható ki belőlük. Az önkényesen kijelölt *vagyoni* kategóriák ugyanis nem mindig vágnak egybe a helyi társadalmi rendeződésekkel.

Mindezek ellenére mind a három felmérés mutat aránybéli súlypontokat a társadalmi csoportosulást illetően. Az összes kidomborít egy szűk elitet, amelyet egy másik, hasonló méretű csoport követ. Vörös Károly felmérésén kívül a többen látható egy jelentősebb, de 30%-ot nem meghaladó középréteg, amely a teljesen leszakadó 70–80%-os¹¹ többség előtt áll.

A *bene possessionati* nemeseket leginkább a második és harmadik kategóriába helyezhetnénk el, ám ez hasonlóan nehéz feladat, mint például a földdel nem bíró armalista nemeseket összevetni a „hétszilvafásokkal”. A gyakran használt „kisnemes” műszóba a mai napig mind a két réteget beleértik. Míg azonban ebben az esetben a föld meglétének, vagy hiányának ténye vízválasztó, addig az „átlagos” köznemes és jómódú társa rendelkezhet akár közel azonos mennyiségű földdel és vagyonnal. A kérdés, hogy hol húzzuk meg a határokat. A *bene possessionati* „felfelé” könnyen bekategoriálható. Nincs felső vagyoni határa a csoportnak, csupán az különbözteti meg őket a főnemeseiktől, hogy címmel nem rendelkeznek. Az alsó határ meghúzására két kísérletet ismerek a szakirodalomból.

3 Buzási E.: Önkép és múltkép i. m. 363–364.

4 Koppány T.: Batthyány I. Ádám i. m. 539–555.

5 Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16.) Szerk. Maksay Ferenc. Bp. 1990.

6 Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár. I–II. (Magyar történelmi emlékek) Bp. 2013.

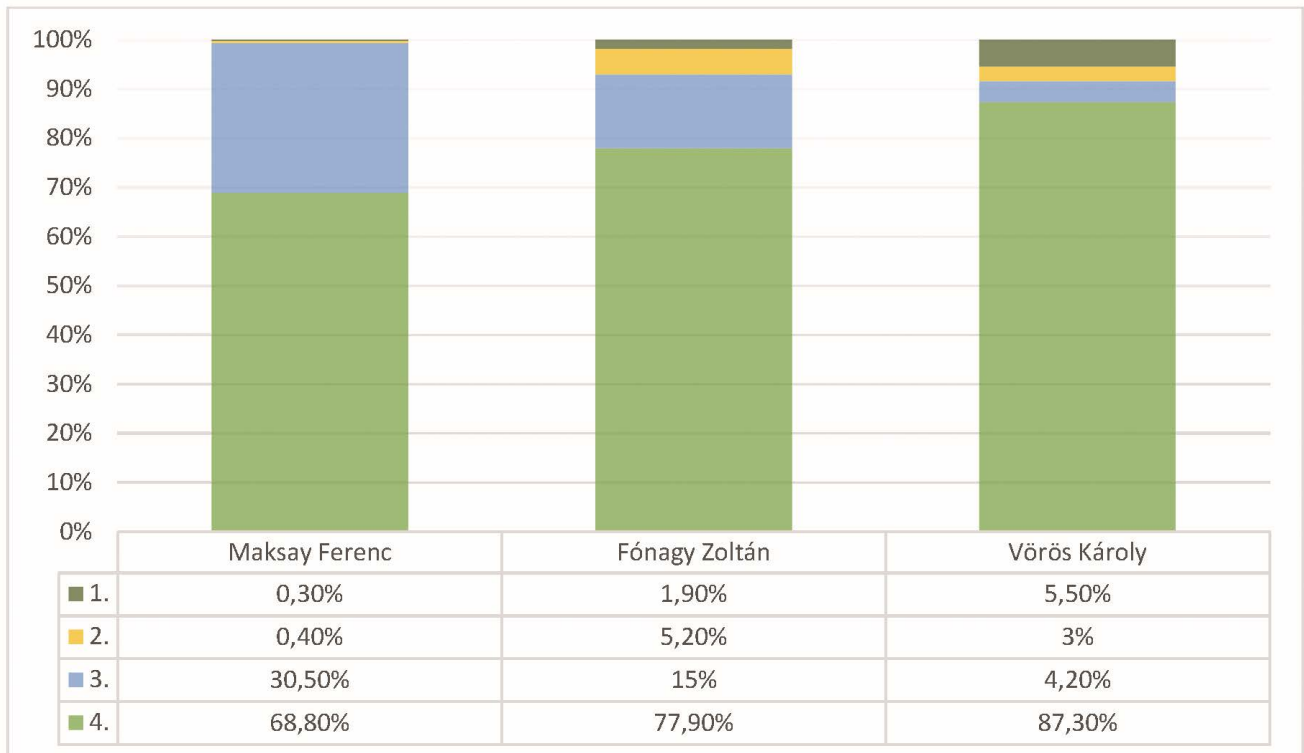
7 Ballabás Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In: Genealógia 2. Szerk. Kollega Tarsoly István et al. Bp. 2013. 11., 19.

8 Pálmány Béla: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Mágnások, birtokosok, címerlevelek. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. Debrecen 1997. 74–76.

9 Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Magyarország története 1790–1848. I. Szerk. Uő. Bp. 1983. 473–599.

10 Ballabás D.: A magyar nemesség. i. m. 21.

11 Ez a szám a felmérések függvényében változik.

1. ábra – A 16–19. századi magyar nemesség országos rétegződése a különböző felmérések alapján

Pálmány Béla azokra a nemesekre érti a *bene possessionati* fogalmát, akik a „nobiles possessionati (birtokos köznemesség)-gel” ellentétben „állandó konvenciók gazdatiszt(ek)et” alkalmaztak földügyeik intézéséhez.¹² Szijártó M. István, Somogy vármegyei kutatásai során szintén a köznemesség csúcsán helyezte el a *benepossessionatus* nemességet. Ezt kiegészítette azzal a megfigyelésével, miszerint ezek a családok megyéiken átnyúlóan kötöttek házasságokat, ellentétben más köz- és kisnemes társaikkal.¹³

Ezekén kívül, további módszertanként felvethető a misz-sziliseken szereplő latin és magyar címzések vizsgálata is. Az ilyen források a korabeli nemesség finom gesztusait, utalásait mutathatják meg a hierarchiával kapcsolatban.

A Werbőczy István-féle „una eademque nobilitas”, azaz az „egy és oszthatatlan nemesség” elve látszólag korszakunkban már régen nem számított realitásnak.¹⁴ A tény, hogy az érintett három família ehhez a kiemelt felső-közneemesi réteghez tartozott, még jobb kutatási alannya teszi őket a reprezentáció témájában. Főleg, ha figyelembe vesszük ennek a rangemeléshez legközelebb álló rétegnek a politikai súlyát. Szijártó M. István szerint a 18. század az ő főnemességgel szembeni politikai megerősödésüknek időszaka, amely a reformkori vármegyei dominancia előzménye.¹⁵

A Becsky, Ibrányi és Kende család

A tasnádszántói Becskyek, Karácsonyi János kutatásai szerint a Zsidó nemzetségből származó ősi família,¹⁶ amely a térségben ezen a néven 1441-ben már biztosan jelen volt.¹⁷

Becsky (I.) István, 1549-ben már komoly – korabeli szóhasználattal – „birodalmat” tudhatott magáénak. Szatmár és Közép-Szolnok vármegyében együttesen 116,5 porta felett rendelkezett, összesen hét községben, ezzel felkerülve a Maksay-féle országos lista 84. helyére, megelőzve többek között Sopron városát.¹⁸ Több mint száz évvel később, 1659-ben egy osztálylevél szerint legalább 45 porta és ennél körülbelül ötször több jobbágy, és/vagy zsellér felett osztozkodik kilenc családdal. Itt találkozunk először az „officialis”, tehát gazdatiszt szóval.¹⁹ Pálmány Béla, a bevezetőben kifejtett megkülönböztetést használva, a Becskyek *benepossessionatus*, jómódú nemeseknek számítottak tehát. Az osztálylevélben szereplő családtagnak számítottak tehát, őket Nagy Iván pótlék-kötete sem jelöli meg maradéktalanul.²⁰ Az a (II.) Becsky György is az örökösök névsorában van – és

12 Pálmány B.: A magyarországi nemesség, i. m. 45–46., 77–78.

13 Szijártó M. István: Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről. Bp. 2006. 37.

14 Legújabbban a témában megjelent tanulmánykötet: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk. Máthé Gábor Bp. 2014.

15 Uo. 11–12.

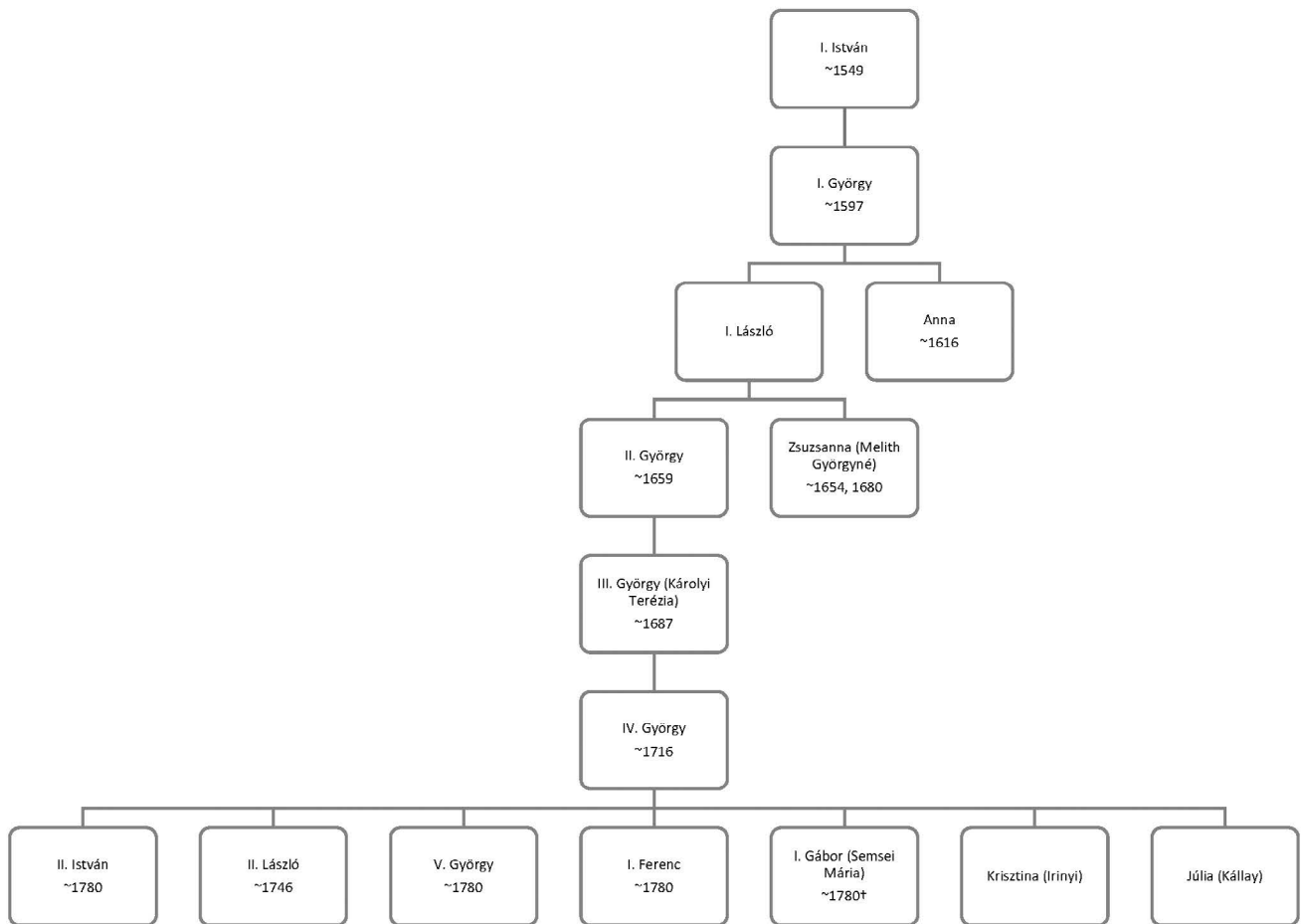
16 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/1. Bp. 1901. 161.; Uő.: A gróf Csákyak és Becskyek ősei. Turul 11. (1893) 109–110.

17 Zanthoi Bekchylásd: Petri Mór: Birtokosok, családok története A–K. In: Szilágy vármegye monographiája. V. Szerk. Uő. h. n. 2003. <https://mek.oszk.hu/04700/04750/html/index.html> (letöltés: 2023. 10. 31.) o. n.

18 Magyarország birtokviszonyai i. m. I. 423., II. 745., 1081.

19 HU-MNL-OL-P 44-2.-29. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Becsky család]

20 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XIII. Pest 1857–1868. I. 265–267.; Uo.: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pótlék-kötet. Pest 1868. 115–116.

2. ábra – A tasnádszántói Becsky család leegyszerűsített leszármazási táblája

Nagy Ivánnál a fő ág tagja –, akit Bagossy Bertalan és Domahidy István 19–20. századi helytörténészek a nagybirtokos nemesek közé soroltak az 1647-es portális összeírásban rájuk kirótt lovaskatona-tartás miatt.²¹ Ezen felül a Becskyek egész korszakban meglévő jómódúságát erősíti az is, hogy a 18. század második felében megjelenő úrbéri tabellák között 31 községben látjuk visszaköszönni a család tagjait, érdekes módon egy megyén, Szatmáron belül.²² A tabellákban előtűnő atyafiak már Nagy Ivánnál is jól kivehetők és a nála látható (II.) György ágát²³ ismerhetjük fel bennük. A 16. századhoz képesti birtokcsökkenés ténye nem jelenthető ki, hiszen az úrbéri tabellák minden földbirtokot mutatnak meg.

A tasnádszántói Becskyek vallásukat tekintve, hasonlóan régióbéli nemes társaikhoz, vélhetően a konfesszionalizáció idején protestánsokká váltak,²⁴ ugyanakkor Szirmay Antal

1810-ben már egy kőből épült római katolikus templomot talált Nagypeleskén, a család sírboltjával, benne az egész épületet körülbelül a 18. század közepe felé építtető (IV.) Becsky Györggyel.²⁵ A család tagjai a kassai jezsuita gimnáziumban 1716 és 1737 között négy diákot taníttattak, köztük minden bizonnyal az előbb említett „Georgiust”, aki itt két osztályt is kijárt.²⁶ A fenti adatokból arra lehet következtetni, hogy a visszafoglaló háborúk utáni, protestáns köznemességet érintő katolizáció²⁷ elérte a Becsky családot is.

A família említett ága folyamatosan jelen volt Szatmár tisztikarának előkelő helyein. (III.) és (IV.) György a megye vezetői státuszát, alispáni tisztséget viselt, (V.) György, (II.?) László, valamint (I.?) Ferenc pedig főszolgabírók voltak a 18. század második felében.²⁸

21 Bagossy Bertalan – Domahidy István: Szatmár vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1908. 462.

22 Fónagy Z.: A nemesi birtokviszonyok i. m. I. 496–500., 503., 508–512., 514–525.

23 Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 266.

24 Lásd ehhez még a Kiss Kálmán kortársainak emlékezetében élő képet a Becskyek református múltjáról: Kiss Kálmán: A szatmári református egyház története. Kecskemét 1878. 82., 637.

25 Szirmai Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete. II. Buda 1810. 201.

26 Barta M. János: A kassai jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1693–1694, 1753–1776). (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon, IV) Bp. 2024. 506.

27 Bővebben lásd: Tarnai Andor: Rendiség és jezsuitizmus. In: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. II. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1965. 399.

28 Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 266.

A Becskeyek a komoly tisztségek betöltése mellett és vélhetően ezekkel összefüggésben több helyi kiemelkedő családdal is ápoltak rokoni kapcsolatokat. (III.) György felesége Nagy Ivánnál a Becskey-családfában Károlyi Erzsékné, a Károlyi-családfában pedig Terézként jelenik meg.²⁹ Az ekkor már bárói rangot szerzett család és ág tagja körülbelül a 17–18. század fordulóján élt. Megemlítendő még a 17. századból a briberi Melithekkel való házassági kapcsolat is. Közülük Melith György Becskey Zsuzsannát vette nőül.³⁰ A 18. században az északkelet-magyarországi köznemes irinyi Iriinyi és nagykállói Kállay család egy-egy tagja vett el Becskey lányokat.³¹

A vajai és ibrányi Ibrányi család múltja, hasonlóan a Becskeyekéhez, középkori ősökig nyúlik vissza. Erre vonatkozó adatként rendelkezésünkre áll az 1507-ben kelt címermegerősítő oklevelük másolata, benne az 1414-ben Zsigmond királytól kapott armális átírásával.³²

A család Ibrányi (I.) Miklós révén már 1549-ben komoly, 138 portából álló uradalmat tudhatott magáénak, mindezt két megyében. Szabolcsban 122-t, összesen hét településen és Szatmárban 16-ot, három községben, ezzel megelőzve Forgách Zsigmondot az ilyen típusú összehasonlítás terén.³³ Ezt a Miklóst az 1507-es oklevélben szereplő Miklóssal azonosnak tekinthetjük, miként Nagy Iván művében is egyetlen Miklós szerepel a családnál ebben az időben. Az ő leszármazása ismert és a belőle sarjadó családtagok a többi forrásunk személynevével azonosságot mutatnak.³⁴ Ilyen forrás például az a kiemelkedő 17. századi urbárium, melyet Miklós ükunokája,³⁵ (III.) Ferenc készített 1656-ban. A forrás az összes birtokának eredetére és az azon élő lakosok neveire és szolgálataira vonatkozóan értékes adatokat szolgáltat. A nemesúr összesen 64 községet sorol fel sajátjaként, benne a tiszttartók neveivel, és ez a két tény azt a következtetést engedi meg, hogy *benepossessionatus* köznemesnek kell tekintenünk Ferencet.

Az eddigi gondolatmenetet követve, Fónagy Zoltán urbéri tabelláinak adatait áttekintve, (I.) Károlyt és (III.) Miklóst, előbbi Ferenc dédunokáit³⁶ vizsgálhatjuk meg. Ők ketten, összesen 39 községben belül 71,75 telek felett diszponáltak.³⁷ Pontosan nem tudható, hogy a Ferenc-féle urbáriumhoz képest,

100 év elteltével mennyi birtok őrződött meg a családban. Habár ezúttal a két forrástípus összevethető lenne, számolni kell a jobbágyság esetleges elköltözésével, vagy halálával is a területeken, amelyek így megüresedhettek az idők során és az urbéri tabellákban emiatt nem láthatók. A pontos adatok híján annyi állapítható meg, hogy nagyságrendileg a család megőrizte jó módú nemes mivoltát, a Becskeyekhez hasonló szinten.

Az Ibrányiak felekezeti hovatartozását illetően, esetükben már egy ágot megfigyelve a következőt állapíthatjuk meg. Az urbáriumot elkészítő Ferencnek ismerjük két halotti orációját, amelyből az derül ki, hogy a családfő református volt.³⁸ E téren változást felesége, cserneki Desseffy Klára újra házassága jelentett. Az új férj, szalai és tavarnai Barkóczy István szabolcsi főispán és hadvezér hatására mind felesége, mind pedig annak előző házasságából származó gyermekei a katolikus hitre tértek át. Az egyik fiú, (IV.) László, akitől a birtokok kapcsán említett Károly és Miklós mint unokák származtak, már vélhetően katolikusként élt tehát. Ezt erősíti az az adat is, hogy az ő korai, 1706-ban bekövetkezett halála után Rákóczi Ramocsaházy Györgyöt gyermekei gyámjává azzal nevezte ki, hogy a javak vigyázása mellett katolikus hitben nevelje őket. Idősebbik fia, (II.) Miklós³⁹ ekkor már asszesszor⁴⁰ és vélhetően ő az, aki 1702-ben és 1703-ban Kassán tanult a jezsuitáknál öccsével, (I.) Istvánnal egyetemben (1706–1707).⁴¹ (V.) László tanulmányairól nem tudunk, de minden bizonnyal testvéreihez hasonlóan ő is katolikus lehetett, ahogyan az egyetlen lánytestvér Julianna is, aki a kassai apácánál nevelkedett.⁴²

A család a vármegyei politikai élet részeként hasonló, bár kevésbé feltárható mintákat mutat, mint a Becskeyek. Az 1549-es rovásadó-összeírásnál megjelenő (I.) Miklóst Szabolcs vármegye alispánjaként ismerjük.⁴³ 1615-ben pedig (I.) János szolgabírói tisztséget tölt be. A többi családtag feltételezhetően hasonló tisztségeit Szirmay Antal és Borovszky Sámuel kötete alapján hitelesen nem lehet rekonstruálni. Majdnem egy évszázaddal később mindenestre feltűnik egy már említett asszesszor és újabb száz évvel később, 1780 körül (III.) Miklós, aki királyi tanácsos volt,⁴⁴ tehát országos szintre emelkedő tagja a családnak.

A házastársak közül az eddig említetteken túl az a báró vécei és hajnácskői Vécsey Mária emelkedő ki, aki (III.) Miklós

29 Nagy I.: Magyarország családai i. m. Pótlék-kötet. 116. Utóbbi név a pontos, lásd: HU-MNL-OL-P 44-2.-92.

30 HU-MNL-OL-P 44-2.-21.

31 HU-MNL-OL-P 44-2.-124; HU-MNL-OL-P 44-2.-131.

32 HU-MNL-OL-DL 38112. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár] Mikó Árpád: Címereslevelek a Jagelló-kori Magyarországon. Függelékben a II. Ulászló és II. Lajos magyar királyok által adományozott címereslevelek jegyzékével (1490–1526). Művészettörténeti Értesítő 70. (2021) 272. a korábbi irodalom adataival.

33 Magyarország birtokviszonyai i. m. II. 707., 748., 1081.

34 Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 214–218.

35 Lásd a leszármazást az urbárium kiadásának bevezetőjében Szirácsik Éva: Egy XVII. századi köznemes birtokai és birtokszemlélete. In: Egy Felső-Magyarországi köznemesi uradalom a XVII. század közepén. Ibrányi Ferenc urbáriuma (1656). (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 39). Szerk. Mészáros Kálmán. Nyíregyháza 2010. 12.

36 Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 215.

37 Fónagy Z.: A nemesi birtokviszonyok i. m. I. 219., 229., 482–483., 485., 489–491., 494., 502., 506., 508., 602., 604., 606–607., 615., 683., 685., 687., 700.

38 Váraljai Lőrincz: Tekintetes es Nemzetes Vaji Ibrányi Ferencnek Temetése. Melly lött Ibrányban, 29-dik Julii, 1659-ben. Sárospatak 1659.; Medgyesi Pál: Joseph romlása. Avagy magyar nemzet MDCLVIII. esztendőbeli nagy pusztulásán, annak MDCLIX-ben nem kicsiny öregbülésén- való kesergése az Isten anyaszentegyházának... Sárospatak, 1659.

39 Őt Nagy Iván nem nevezi meg. Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 215.

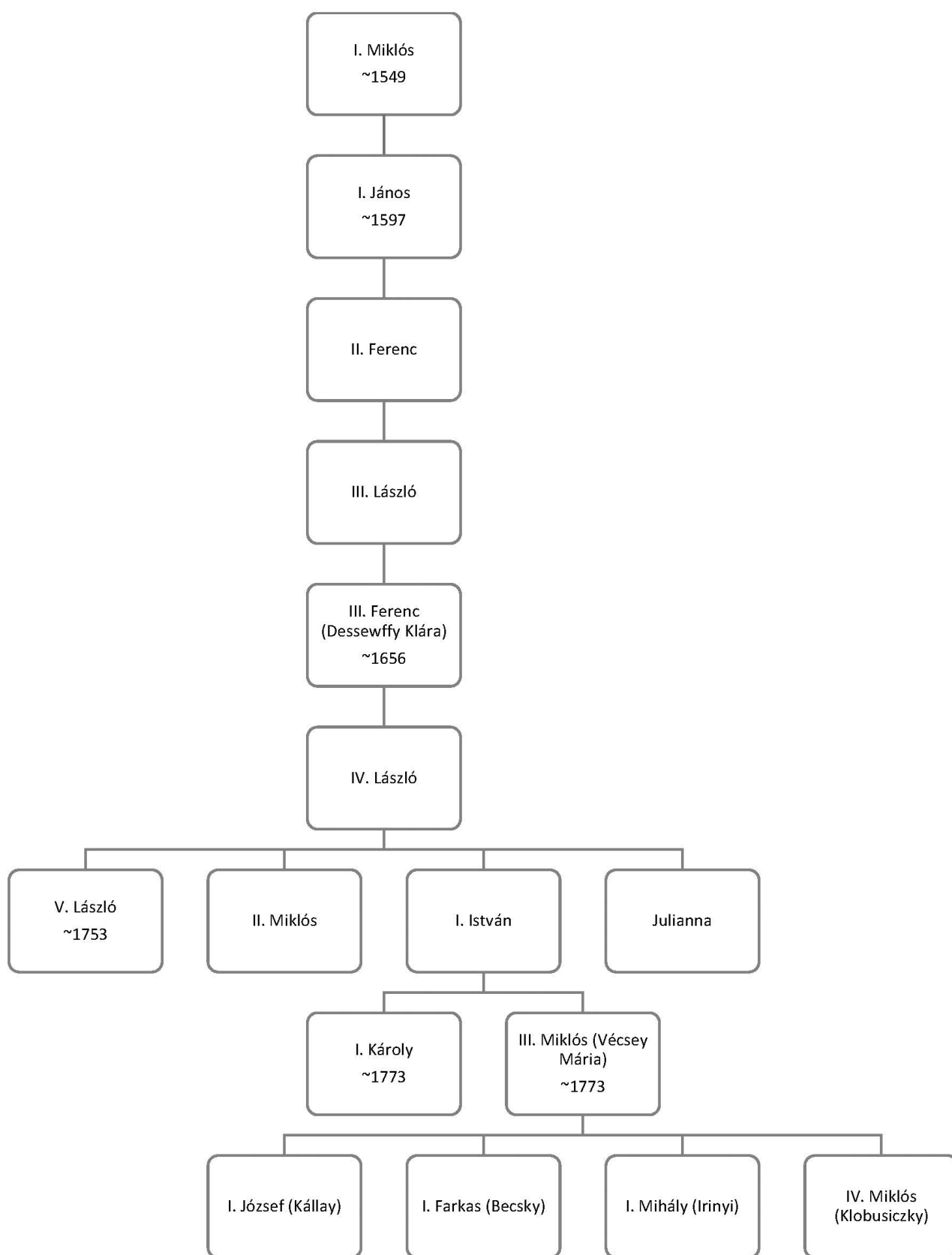
40 Koroknay Gyula: Ibrányi László, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc ezres kapitánya (1658–1705). Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle 34. (1999) 1. sz. 33., 44.

41 A család tagjai közül további 6 személy járt ide 1701-től 1772-ig. Barta M. J.: A kassai jezsuita gimnázium. i. m. 244., 247., 287., 591., 602., 749–750.

42 Koroknay Gy.: Ibrányi László i. m. 44.

43 Szirácsik É.: Egy XVII. századi köznemes i. m. 12.

44 Ezt az adatot Szirmaytól az időbeli közelség miatt elfogadom. Szirmay A.: Szatmár vármegye fekvése II. 368. vö. Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 217.

3. ábra – A vajai és ibrányi Ibrányi család leegyszerűsített leszármazási táblája

párja volt⁴⁵ és a Nagy Iván-féle Vécsey családfa szerint több generációs főnemes.⁴⁶ Az ő gyermekeik aztán házasságra lépnek a Becsky, Kállay, Irinyi és gróf Klobusiczky családokkal is.⁴⁷

A harmadik és egyben utolsó család, a kölcsi Kende család leszármazása mai tudásunk szerint a Szentemágocs nemzetségig vezethető vissza, a szintén helyi kölcsi Kölcsy családdal rokonságban állva. Karácsonyi János szerint a két család őse Máté volt, aki 1291 környékén élt.⁴⁸ A Kende vezetéknév első felbukkanását Balázsi Tamás szerint az 1500-as évekbe lehet tenni.⁴⁹

1549-ben Kende (I.) Máté csak Szatmárban, kilenc helységben összesen 27, Kende (I.) Mihály Beregben három és fél,⁵⁰ Szatmárban pedig 14 portát birtokolt, összesen nyolc helységben. A család többi összeírt tagja, köztük (I.) Ferenc és (I.) Györggyel további, összesen még hét szatmári portát bírt, átlagosan öt helységben elosztva.⁵¹ Közülük (I.) Máté, akitől a család egyik főága eredt, 1582. évi végrendelete szerint szőlőkkel, két malommal, illetve bánya- és hegyhasznát hozó tulajdonokkal is rendelkezett.⁵² Vagyona fölött hat gyermeke, köztük öt fiú osztozkodott, akik közül hosszútávon (I.) Tamás ága maradt meg.⁵³ Tamás fia (II.) Mihály⁵⁴ révén a 17. század második felében birtokgyarapodást ért el az ág. Az ő felesége szigeti Vass Erzsébet jómódú beregi asszony volt, amit a hozományát is pontosan taglaló végrendelete bizonyít.⁵⁵ Ezen kívül az ő testvére, Vass Márton a Szepesi Kamara tanácsosa, birtokai egy jó részét szintén unokaöccsére, Kende (I.) Ádámról és annak fiára, ifjabbik (III.) Mihályra hagyta.⁵⁶ Ugyanezen Mihály – követve a nagypai mintát –, szintén ügyes házasságot kötött. Barkóczy Máriát vette el, aki – bár nem családja grófi ágából sarjadt⁵⁷ – rokonsága révén több volt főnemesi jószágot is örökölt.⁵⁸ A család a 18. század első

felére bizonyosan jómódú köznemessé vált. Barkóczy Mária és Kende Mihály fia, (I.) László a szatmári és beregi birtokokon túl már Ung, Sáros és Zemplén vármegyei jószágokat is magáénak tudhatott örökségként, nádori adományként, ügyes vásárlások útján⁵⁹ és hozományként egyaránt.⁶⁰ Az ág ezen vagyoni helyzetét ezek után végig megőrizte a kora újkorban.

A család a hitújítás idején, térségbeli társaikhoz hasonlóan református hitre tért.⁶¹ A családi levéltárat maga után hagyó fő ág azonban valamikor katolikká vált. Az első ismert, szinte biztosan katolikus tagjuk Kende Ádám, aki 1680-ban inasnak, vagy *praeceptor*nak adta fiait a kassai jezsuita gimnáziumba.⁶² Az ő e téren beazonosítható leszármazottjai inentől kezdve katolikus családokból(!)⁶³ származókkal léptek frigyre és legkésőbb 1722-ben született meg az ág azon tagja, (II.) László, aki maga is Kassán tanult, majd 1739-ben jezsuita szerzetesként tűnik fel a forrásokban. Az ő testvére, (II.) János nem kerül elő egyik katolikus iskola adatbázisában sem, viszont gyermekei igen: ifj. (III.) János, (II.) Pál és (I.) József Kassán és születési helyüktől messze, Nagyszombatban is tanultak.⁶⁴

A család ezen ága folyamatosan jelen volt eleinte Szatmár, majd a Barkóczy házasság után – és vélhetően révén⁶⁵ – Ung vármegye tisztikarában, általában alispáni, vagy kapitányi tisztségeket betöltve. (I.) Tamás,⁶⁶ fia András⁶⁷ és unokái: (I.) Ádám,⁶⁸ Márton,⁶⁹ Ferenc⁷⁰ és János⁷¹ mind-mind magas helyi pozíciókban foglaltak helyet. Ádám fia (III.) Mihály szintén Szatmár élére került, az ő fia, (I.) László pár évtizeddel később Szatmár mellett már Ungban is alispán lett és (II.) János aztán az első, aki magasabb stallumba került. Ő „főprovincialis comissarius”, azaz tartományi biztos lesz előbb Debrecenben,

45 Szirmay A.: Szatmár vármegye fekvése II. 368.

46 Nagy I.: Magyarország családai i. m. XII. 109–115.

47 Nagy I.: Magyarország családai i. m. V. 215.

48 Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. III/I. 68–70.

49 Balázsi Tamás: Kegyeri temetkezés Túrsvándiban. Műemlékvédelmi Szemle (1993) 1. sz. 6., 20.

50 Kende Mihály törtszamos portája egy közös birtoklás számainak felezése alapján jött ki Maksay Ferencnek. Magyarország birtokviszonyai i. m. I. 181., 186.

51 Magyarország birtokviszonyai i. m. II. 749.

52 HU-MNL-OL-P 423-1.-1582. [Kende család]

53 Tamásnak (és a később szintén kihalt ág fejének, II. Péternek) több testvére is volt. Közülük Miklós lányokat hagyott maga után, akiknek Tamás lesz a tutoruk. HU-MNL-OL-P 423-1. (17. század). Mátét már 1598-ban nem említik a házösszeírások, Kristófról pedig nincsenek információink, valószínűleg ő is utód nélkül hal meg. Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Bp. 2001. 430–431.

54 Balázsi T.: Kegyeri temetkezés. i. m. 10., 20.

55 HU-MNL-OL-P 423-1.-1652.

56 HU-MNL-OL-P 423-1.-1667.

57 Nagy I.: Magyarország családai i. m. I. 196–197.

58 Pl. gróf gersei Pethő Ferenc pusztái és udvarháza. HU-MNL-OL-P 423-1.-1707. Lásd még: Gergelyffy András – Gilyén Nándor: Tiszaköröd. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. II. (Magyarország műemléki topográfiája 11.) Szerk. Entz. Géza. Bp. 1987. 361.

59 Czobor Alfréd: A Helmeceiek nemzetsége a középkorban és annak Korláth-ága. (Második, befejező közlemény). Turul 49. (1935) 86–99.

60 Felesége csicserei Orosz Éva többek között egy nagy gesztelyi (Zemplén vm.) jószággal, egy eperjesi (Sáros vm.) lakással és egy csicserei (Ung vm.) udvarházzal érkezett a házasságba. Metzger Soma: Egy köznemesi nő napló és szerzője. Felső-ásghúthi Szentpéter Éva 1694 és 1702 közötti feljegyzései nek konzekvenciái. Magyar Könyvszemle 140. (2024) 459.

61 Balázsi T.: Kegyeri temetkezés i. m. 13–14.

62 A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. Oklevelek és levelezések (1600–1700). IV. Szerk. Géresi Kálmán. Bp. 1887. 524.

63 Biztosan csak a fiágra vonatkozóan van adatunk.

64 Barta M. J.: A kassai jezsuita gimnázium. i. m. 521–522., 714., 731.; Magyar Katolikus Lexikon. Szerk. Diós István o.n. <http://lexikon.katolikus.hu/lex-internet.html> (Szócikk: Kende) (letöltve: 2023. 11. 11.);

Fazekas István et al.: A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772). I–III. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon, III.) Bp. 2023. 2057., 2079.

65 Barkóczy Ferenc Ung vármegye főispánja volt 1718–1719 között. Fallenbüch Zoltán: Magyarország főispánjai 1626–1848. Bp. 1994. 106.

66 Szatmári alispán. HU-MNL-OL-P 423-1.-1611.

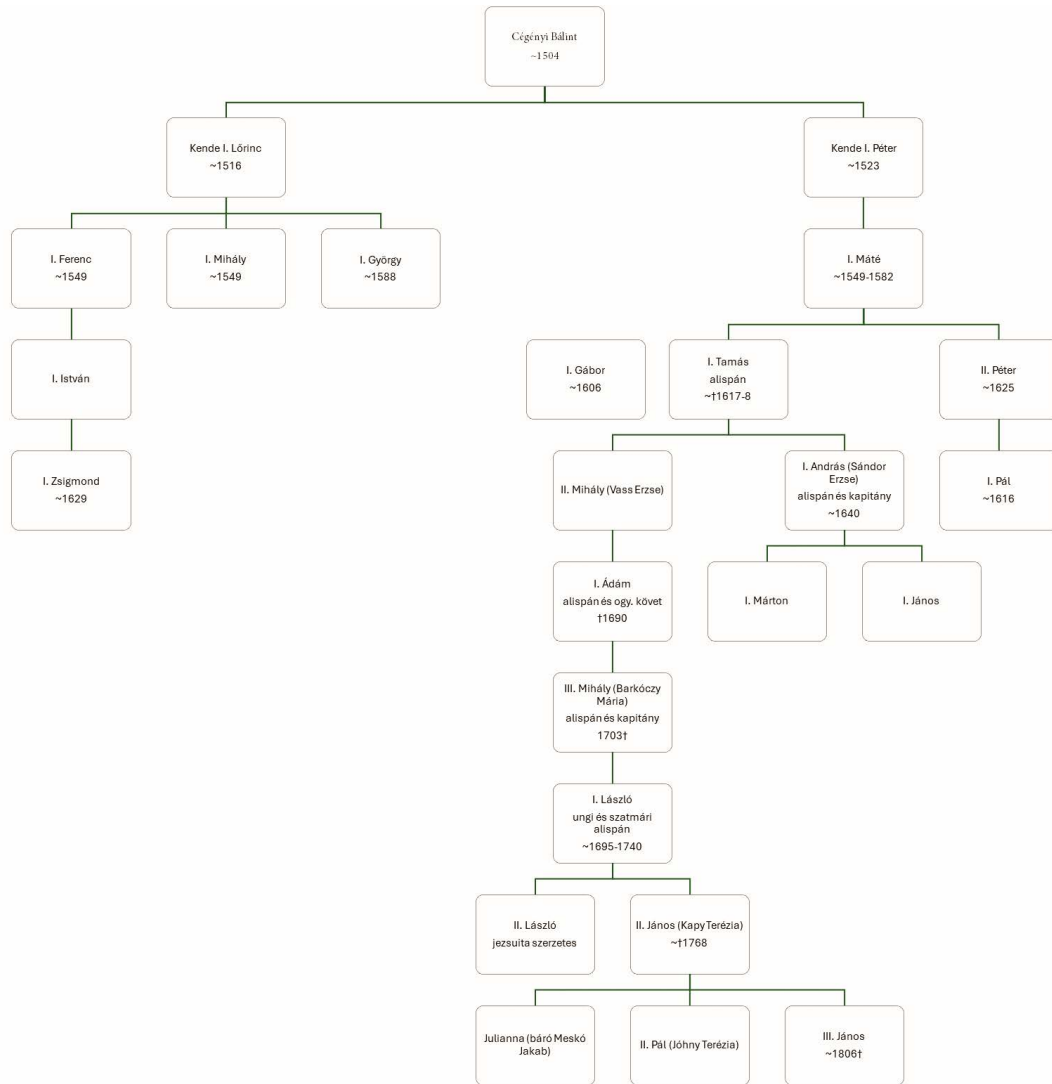
67 I. Rákóczi György, valamint Rákóczi Zsigmond kapitánya és szatmári alispánja. Balázsi T.: Kegyeri temetkezés i. m. 10–11.

68 Balázsi T.: Kegyeri temetkezés i. m. 34. lábjegyzet

69 Balázsi T.: Kegyeri temetkezés i. m. 39. lábjegyzet

70 Szatmári alispán HU-MNL-OL-P 423-1.-1679.

71 Barcsay Ákos fejedelem fiskális praefektusa Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. 3. közlemény. Magyar Történelmi Társulat 1895. (3. sorozat) XVIII. 641.

4. ábra – A kölcsei Kende család leegyszerűsített leszármazási táblája⁷⁸

majd Kassán.⁷² Az ő fiai közül Pál alispán, János nádori hivatalnok lett a 18. század végén.⁷³

A Kendéknek a Barkóczyakon túl a Bánffy,⁷⁴ Andrassy,⁷⁵ és Klobusiczky⁷⁶ stb. családok is olyan házastársaik voltak, amelyek főúri rokonságuk révén összekötötték a Kendéket az főnemességgel. A család végül először a 18. század második felében, Kende Julianna férje, enyiczkei Meskó Jakab révén került közvetlenül is kapcsolatba a főnemességgel.⁷⁷

A Becsky, Ibrányi és Kende családokat több minden is összeköti egymással. Mind a hárman hasonló utat jártak be a

felekezeti, tisztségviselés, házassági stratégiák és iskoláztatás terén. Vagyoni helyzetük is közel azonos, e téren a Kendék későbbi felzárkózása jelent különbséget.

A leszármazási táblák kis száma

Mindegyik családról elmondható, hogy vagyoni, politikai és kapcsolati téren egyaránt közel állt a főnemességhez. Ahhoz a társadalmi csoporthoz, amely először a Buda eleste okozta úrt saját főúri udvarai új szerepével igyekezett pótolni, majd a 17. század első felétől kezdve különösen nagy számban ontotta magából az „országimázzsal” egybefonódó reprezentációs elemeket. A különféle önreprezentációs programok, köztük a családi múltat bemutató genealógiai irodalom, családfák és portrészorozatok a köznemességet is ezen „kohéziós erő” fő

72 HU-MNL-OL-P 423-1.-1747.; HU-MNL-OL-P 423-2.; Vay László: A német hívség, avagy Bécs polgárai a frantzhadban... Nagyvárád, 1806. 400.; Komoróczy György: A katonai közigazgatás szervezete a debreceni kerületben 1723–1849 között. (Provinciális commissariatus districtus Debreceniensis.). Hadtörténelmi Közlemények 6. (1959) 2. sz. 140–142.

73 Nagy I.: Magyarország családai i. m.; Vay L.: A német hívség i. m. 403.

74 HU-MNL-OL-P 423-1.-1695.

75 HU-MNL-OL-P 423-1.-1719.

76 HU-MNL-OL-P 423-2.

77 Nagy I.: Magyarország családai i. m.; Vay L.: A német hívség i. m. 405.

78 A fentiek mellett egy a Kende I. Pétertől lejjövő (csekei és istvándi) ág méretéhez hasonló másikat (cégényi ág) is jelölhetünk volna, azonban az ő címeres pecsétlenyomataik vizsgálata még folyamatban van.

szereplőiként mutatták be.⁷⁹ A nagyméretű, színes címerekkel ellátott családfák, a gondosan vezetett, képekkel és adatokkal illusztrált nemzetségek könyvek és galériák a főúri udvarok ékkövei voltak. Ezek a 17. században összetett funkciót ellátó udvarok R. Várkonyi Ágnes szerint többek között „a műkincsek és a művészetek gyűjtő központjai” voltak, melyben a „végletekig fokozott, tömeghatású reprezentáció” és a „tudatosan alakított uralkodói imázs”⁸⁰ is megjelent. A tárgyalt régióba legkésőbb a 17. század végére gyűrűzött be ez a főúri normarendszer. A Károlyi család ekkor kezdett ugyanis intenzív önreprezentációs munkálatokba. Károlyi Sándor két nagyméretű, reprezentatív családfáját⁸¹ is valószínűleg ismer- te a térségben élő kortárs nemesség, de már korábban is bizonyosan eljutott hozzájuk a dunántúli főnemesség számos hasonló alkotása.

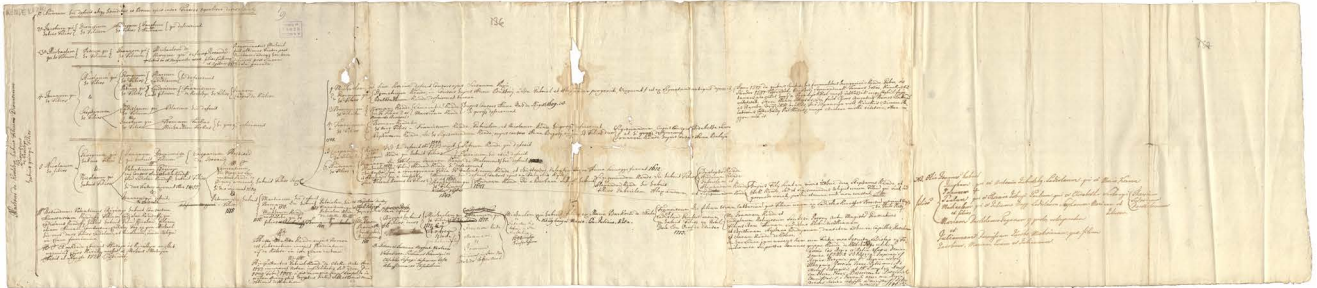
Fügedi Erik szerint Magyarországon a késő középkorban „a magyar nemesi klán leszármazását és történetét egy klán gyermekei a szájhagyomány révén” ismerték meg „és nem iratokból,” valamint az ebből a korból származó genealógiai-táblák „kivétel nélkül a birtokjogok biztosítását célzó, utólagosan készült összeállítások [voltak]”.⁸²

A kora újkori birtokos köznemességre ez az állítás már nem állja meg a helyét teljes mértékben, ugyanakkor valóban csak nagyon kevés kivétellel találkozunk. Szinte minden családi levéltárban találhatunk egy külön a leszármazási tábláknak szentelt, általában genealógia elnevezésű iratcsoportot.

A nagy számban előforduló rajzos dokumentumok azonban az esetek túlnyomó részében a Fügedi Erik által leírt, perekhez készült darabok. A kifejezetten reprezentációs célt szolgáló családfákat egy kezünkön meg tudjuk számolni. Pandula Attila megfigyelése alapján ezen táblákat és írásokat készítő csekély számán túl az mondható el, hogy 17. századi(!) főnemes társaikkal megegyezően fiktív ősokeket is tartalmazó munkákat készítettek, ezeket is általában csak a 18. század végén.⁸³

Az Északkelet-Magyarországot érintő, több nemes családra kiterjedő kutatásaim során hasonló kép alakult ki bennem. Csak a legkritkább esetben találtam még említést is bemutatásra szánt családfákra a 19. század előtről. Családtörténeti „irodalomról” pedig még ennyi nyom sem került elő, ha a szintén csekély számban előforduló családi múltat is érintő naplók és végrendeletek műfaját nem soroljuk ide.

A Becskyekek a kora újkorban nem rendelkeztek díszes családfával. Egy 1815-ös családlétségi jegyzőkönyv szerint közösen dolgozták ki több száz évre visszamenő leszármazásukat igazoló tábláikat, ráadásul ezeket is csak egy örökösödési per okán.⁸⁴ A már említett urbáriumot készítő Ibrányi (III.) Ferenc 1659-ben nyomtatott halotti orációja arról tanúskodik, hogy abban az időben a család még nem ismerte pontos leszármazását, vagy sokkal inkább nem tartotta azt bemutatandónak. A temetés prédikátora 1540-ig vezeti vissza a családfát, a többi ős nevét „distincte nem adták” kezébe.⁸⁵

1. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (a teljes tábla)

79 A téma főbb szakirodalmi: Főúri ősgalériák, családi arcképek a magyar történelmi képcsarnokból. Szerk. Buzási Enikő. Bp. 1988.; Bene Sándor: Öskeresők. A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere. Irodalomtörténeti Közlemények 107. (2003) 3–42.; Fazekas István: Esterházy Pál nádor és a családtörténet. Századok 143. (2009) 905–917.; Bubryák Orsolya: Az ősök tisztelete az Erdődy grófok mecénási programjában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó, Bp. 2005. 549–581.; Viskolcz Noémi: A mecenatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VIII.) Szeged–Bp. 2013.; A térségből: Bara Júlia: A Károlyiak műpártolása Nagykarolyban és környékén a 18. században. Doktori disszertáció. Kolozsvár, 2012.; Erdélyből: Papp Klára: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár 2011.; Buzási E.: Önkép és múltkép i. m. 339.

80 R. Várkonyi Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában In: Idővel paloták i. m. 67.

81 HU-MNL-OL-P 1512-13.-b-4. [Károlyi család]

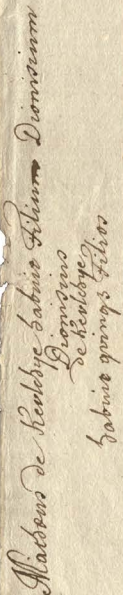
82 Fügedi Erik: „Verba volant...” Középkori nemességünk szóbelisége és az írás. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok). Bp. 1984. 119.

Egyedül a Kendék esetében találkozunk az önreprezentáció e területen felbukkanó nyomaival. A 18. század második felében Kende (II.) János tartományi biztos ugyanis készített egy nagyméretű, magyarázó jegyzetekkel ellátott leszármazási táblát [1–4. kép], amely fölött érdemes elidőznünk egy kicsit. A tábla mai szélessége 155 cm, amelyből 120 cm-re Kende János, a maradékra pedig, folytatva a megkezdett vázlatot, valamely más családtag írt. Az egész munkafolyamat jól nyomon követhető. Kende János, az akkor még vélhetően utolsó, ma utolsó előtti hajtás/oldal alján magát jelölte meg készítőként és az 1763-as dátumot adta meg. Az

83 Pandula Attila: A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése. In: Genealógia 2. (A történelem segéttudományai I.). Szerk. Kollega Tarsoly István et al. Bp. 2012, 10–14. Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914.

84 Jós Miklós – Ulrich Attila: A németközgyéni és bánházi Jós család története. (Régi magyar családok 3.). Debrecen, 2005. 100.

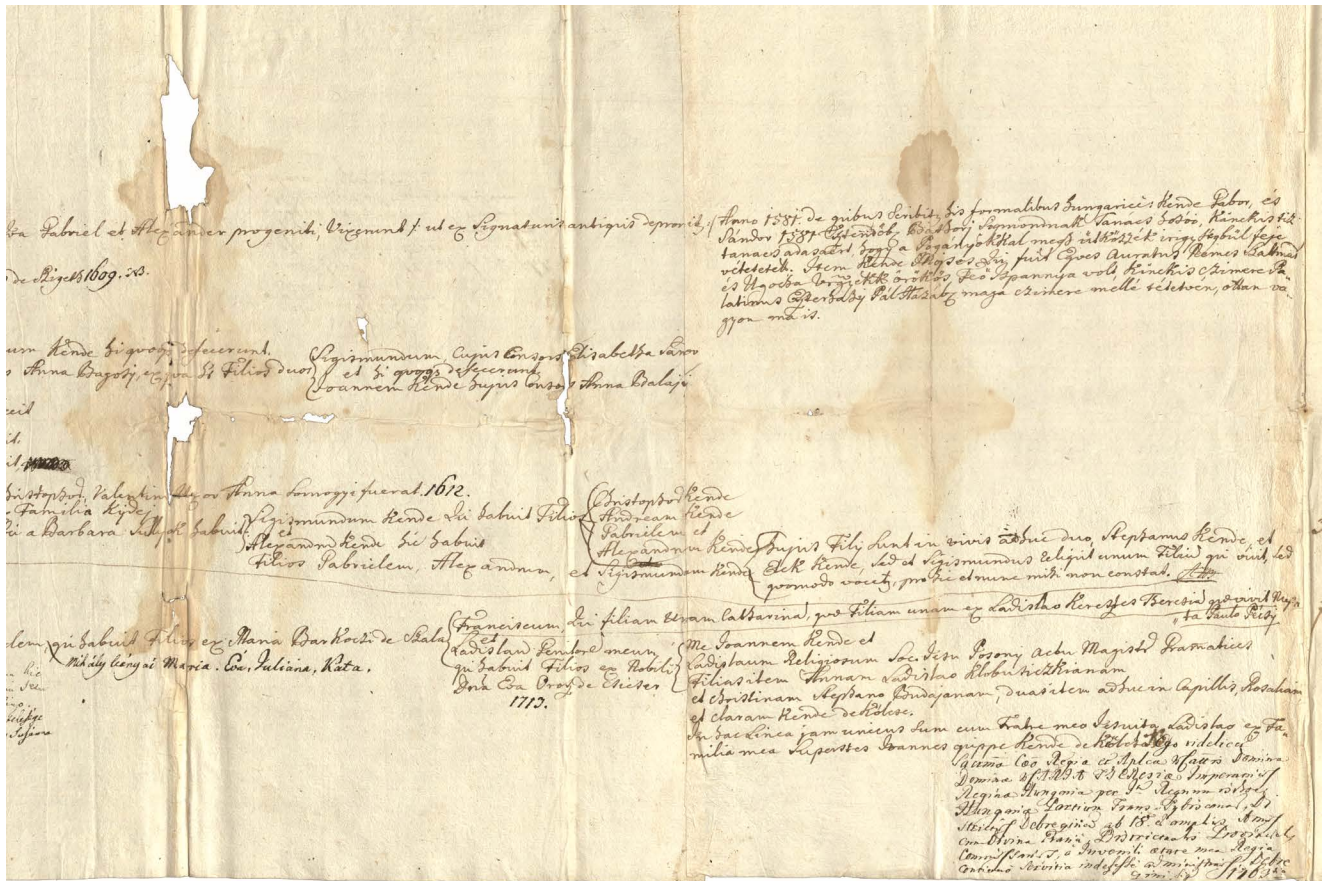
85 Medgyesi P.: Joseph romlása i. m. 23–24.

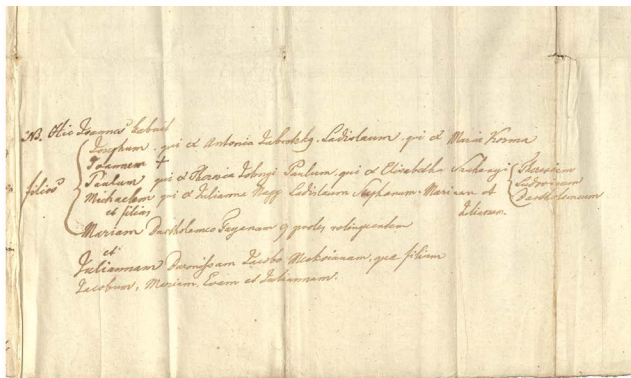
e fölötti részen ugyanakkor Rozália nevű testvére még hajdonként szerepel, róla pedig tudjuk, hogy 1751-ben már Pongrácznéként szerepel egy családi iraton.⁸⁶ A tábla tehát legkésőbb a házasság kezdete előtt, 1751-től már kidolgozás alatt állt és az utolsó simításokat János 1763-ban végezte el rajta. A tábla maradék 35 cm-e, amely más kéz írását mutatja, mindenképpen 1806 előtt lett elkészítve, ugyanis a már említett, nádori irodában dolgozó ifjabb (II.) János kereszttel a neve mellett szerepel rajta, róla pedig tudjuk, hogy ekkorra már nincs az élők sorában.⁸⁷

A családfát ennél korábbra vezették vissza. Dátum nélkül szerepel rajta további hat ős és egyéb, a 15. században leágazott rokon család is. Ez azonban nem jelenti azt, amit elsőre gondolni lehetne, ismerve a műfaj erősen fiktív jellegét. A forrás érdekessége ugyanis – azon kívül tehát, hogy egyáltalán létezik – az, hogy a készítő nem törekedett arra, amire köznemes

87 *Vay L.*: A német hívség i. m. 403–404.

3. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (utolsó előtti hajtás)

4. kép – HU-MNL-OL-P 423-2. (utolsó hajtás)

társai közül a legtöbben, hogy családjá őseiként fiktív, ezen felül akár honfoglaláskori alakokat nevezzen meg. Megelégedett azzal, ami a valóság volt: a család hitelesen a 13. század végéig vezethető vissza, Mátéig, tagjai pedig azok, akiket a tényleges dokumentumok mutatnak.

Mindez azért is érdekes, mert a fikciók bevonására közvetlen főnemesi legitimációja is lett volna, nem is akármilyen szintről. Esterházy Pál és felesége Orsolya Matthias Greischer által 1681–82 között megalkotott szív alakú családfáján szerepelt ugyanis mindkét házasság fél felmenői között négy korábban élt(?) Kende vezetéknevű személy is, egy-egy kölcsé-

5. kép – HU-MNL-OL-P 108-49-A-15. (Kende címer - E. Orsolya oldala)

6. kép – HU-MNL-OL-P 108-49-A-15. (Kende címer - E. Pál oldala)

Kende címerrel együtt [5-6. kép].⁸⁸ Mindezzel tisztában volt a Kende családfát készítő János is, mint a táblán írta: a családi jelvény a nádor „házában maga címere mellé tétetvén, ottan

⁸⁸ Szalai Béla: Matthias Greischer. Egy rézmetsző Esterházy Pál nádor udvarában. (Esterhazyana). Bp. 2020. 37. Esterházy Pálnak több címeres családfája is volt lásd. Galavics Géza: Genealógiák. In.: Főúri ősgalériák i. m. Szerk. Buzási E. 47–50.

vagyon ma is.⁸⁹ Ennek ellenére munkájába csak mellékesen, egy a sajátjától távoli, már kihalt ágba illesztette bele az állítólagos Esterházy-Kende rokonságot, fel sem tűntetve minden olyan alakot, akit az Esterházyaknál láthatott.

Habár tehát a több száz éve⁹⁰ élt(?) személyeket akár egyeneságú felmenőiként, de legalábbis közelebbi rokonaiként is megjelölhette volna, *e tekintetben* a valóság legteljesebb visszaadására törekedett, hiteles forrásokkal alátámasztva azt. Ez különösen azért érdekes, mert habár a forrásalapú genealógiai kutatások már a 17. század végén elkezdődtek hazánkban, a hazai történettudomány csak a 18. század végére kezdte el felvállalni, akkor sem éppen sikeres kritikáit az Esterházy családtörténettel és családfákkal kapcsolatban.⁹¹ Jóllehet Kende János sem élt közvetlen kritikával a grófi múltállítással szemben, az Esterházy-Kende rokonság mellékes és felületes megjelenítése jól megmutatja hozzáállását és műveltségét, amely a korszak történészeihez hasonlóan a forrásokat tekintette elsődleges kiindulópontnak.

De vajon mik voltak ezek a források, amelyek alapján Kende János ilyen pontossággal⁹² dolgozhatott, nem csak saját ágának felmenőit feltárva, mindössze egyetlen egy személyt kihagyva⁹³ a majdnem ötszáz éves időintervallumon belül? A száz éven belüli „nyomozáshoz” a már említett, perekhez készült, sok esetben messzire visszavezetett genealógiákat lehetett felhasználni. Kende János apja, (I.) László például a családi iratok alapján idejének nagy részét azzal töltötte, hogy megszerezze egyik rokona, Kende Gábor konfiskált birtokait. Az egyik erre vonatkozó, 1725-ben kelt sógorához írt levelében egy perre hivatkozik, amelyben vele együtt nyolc generációnyi Kende szerepel.⁹⁴ Ilyen iratot ismerünk a Kölcseyekkel kapcsolatban is, akik egy per miatt hat generációt követtek vissza.⁹⁵ Sőt, az Ibrányiak egy 13 generációt felölelő táblát dolgoztak ki, szintén egy jogi igazságtételhez.⁹⁶

Kende Jánosnak középkori adatokra, jó latintudásra és valószínűleg a korabeli szakirodalom terén olvasottságra volt szüksége, hogy összeállítsa nagyrészt hiteles családfáját. Az akkurátus munka azonban talán soha nem vált többé, mint vázlattá. Sem anyaga, sem pedig vizuális kivitelezése nem engedte meg, hogy a Kendék lakóotthonainak reprezentatív díszévé váljon, ugyanakkor biztosan több rokon kezében is megfordult, fontos *emlékezhellyé* válva.

Azt, hogy nem került ki ez, vagy egy ehhez hasonló tábla a Kendék falára, az inventáriumok is sejtetik, amely forrástípus

az eddigi, szórványos adatokhoz képest prioritást élvez a témában. Ez különösen abban az esetben igaz, ha egy olyan szerencsés helyzet áll elő, mint a Kendék esetében, amikor egy folyamatára is rekonstruálható. Az ő levéltárunkban ugyanis egy ág három generációjának inventáriumát találtam meg. A dokumentumok több mint nyolc évtized családi lakóotthon-fejlődését mutatják be. Segítségükkel Kende (III.) Mihály csekei lakóházának 1702-es, fia (I.) László csicséri házának 1730-as és László unokája (II.) Pál 1782–1786-os csekei lakóotthonának pillanatképét láthatjuk.⁹⁷ Sajnos, a kimaradt generáció tagja éppen az a (II.) János, aki a leszármazási táblát készítette és aki már biztosan a család jómódú köznemesi közé számított.

Az őr az egyetlen másik megtalált 18. századi inventáriummal töltöttem ki, amelyet Ibrányi (V.) László szolgáltatott és éppen a kronológiai sorrendbe illeszkedve, 1753-ra esett.⁹⁸ Habár Ibrányi László Kende Jánost maradéktalanul nem helyettesítheti, közeli lakóhelye és anyagi helyzete miatt kiváló hiánypótló.

A lakóotthonok összképét tekintve feltűnő, hogy a főnemesi színvonalat egyébként sem megközelítő belső terek egyikeben sem voltak kiállítva családfák és a reprezentációnak sem volt külön tere, erre kijelölt helye. Festmények, ezüst étkészletek és órák azonban az idő előrehaladtával egyre nagyobb számban jelentek meg bennük.⁹⁹

A megvizsgált, jómódú köznemesek, legalábbis a genealógiák terén tehát nem törekedtek arra, hogy utánozzák főnemes társaikat. A 18. század második felében megjelenhetett egy szóbeliségen túli írásos (rajzos) igény, de a meglévő lehetőségek ellenére ennél több nem fedezhető fel. Mint azt láthattuk, a köznemesség jó része a 18. században már biztosan ismerte megközelítőleg pontos leszármazását és a megfelelő latin tudás birtokában is volt, amit a megannyi misszilis is igazol. A főnemesi minták szintén közismertek voltak a számukra. Nemcsak a helyi arisztokráciával álltak rokoni és „hivatali” kapcsolatban és így láthatták azok impozáns darabjait, hanem mint Kende János esetében, még a nyugat-magyarországi Esterházy-családfa is a látóterükbe kerülhetett. Ugyanígy, a vagyoni különbségek sem jelenthettek akadályt. Ibrányi Lászlónak csak „két mentére és egy dolmányra való gombjai” 30 forintot értek az összeírók becslése szerint.¹⁰⁰ Viszonyítási pontként ez az összeg 1750-ben a kismartoni kastély kápolnájában lévő Szűzanya kép munkadíját is bőven fedezte volna.¹⁰¹

89 HU-MNL-OL-P 423-2.

90 A legközelebbi dátum 1530 a családfán.

91 *Tóth Gergely*: Egy koholmány hosszú árnyéka. Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Bp. 2015, 362–365., 368.

92 A generációkon túl az évszámok is viszonylag pontosak, jóllehet itt sokkal több téves adat szerepel. Ilyen például Kende (I.) Lőrinc személye, aki-nél halálaként az 1526-os mohácsi vész dátuma van megadva, miközben legkésőbb 1516-ra már elhunyt. *Balázsik T.*: Kegyúri temetkezés i. m. 20.

93 Istvándi Miklós fia László (1389–1421) valószínűleg tévedésből maradt ki. *Balázsik T.*: Kegyúri temetkezés i. m. 20.

94 HU-MNL-OL-P 423-1.-1725.

95 HU-MNL-OL-P 423-2.

96 HU-MNL-OL-P 317-3. [Ibrányi család]

97 Kende Mihály csekei lakóháza 1702-ből HU-MNL-OL-P 423-7.-3.; Kende László csicséri lakóháza 1730-ból HU-MNL-OL-P 423-1.-1730.; Kende Pál csekei lakóháza 1782 és 1786 között HU-MNL-OL-P 423-1.-1782.

98 Ibrányi László ibrányi lakóháza 1753-ból HU-MNL-OL-E 156-a.-145.-132. [Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et conscriptiones]

99 Kende Pál ezüst eszközei felhasználásuk szerint voltak csoportosítva: pl. „ezüst kanalcscsa kafféhoz”. HU-MNL-OL-P 423-1.-1782.

100 HU-MNL-OL-E 156-a.-145.-132.

101 A munkadíj 25 forint volt. *Valkó Arisztid*: Adalékok Köpp Keresztély és Lust Lőrinc kismartoni festők működéséhez. Művészettörténeti Értesítő 37. (1988.) 1–2. sz. 71. Vö. az 1749-es eger-felnémeti Szent Rozália templom címerfestéseinek 21 forintos fizetségével. *Voit Pál*: Eger város műemlékei. In: Heves megye műemlékei II. Szerk. Dercsényi Dezső – Voit Pál 604.

A szűk forrásbázison elvégzett kutatás megerősíti a szakirodalomban foglaltakat: a köznemesség kisebb számban és jóval később kezdett bele a reprezentatív genealógiák „gyártásába”, mint főnemes társaik. Amennyiben azonban ezt a fentiek ellenére sem tartanánk elfogadható axiómának és a tárgyak eltűnésére, vagy pusztulására fognánk a hiányt, még mindig nem lennénk közelebb a köznemesség reprezentációjának megragadásához. A hiányosságokat, különbségeket és a köznemesség egyébként is elönytelen forrásadottságait megkerülendő más megközelítést kell alkalmazni.

A köznemesség címerreprezentációja

A nemességkutatással egyetemben a magyarországi címer-tannal foglalkozó munkálatok az államszocializmus évei alatt majdnem végig háttérbe szorultak. A több évtizedes „csendet” először Bertényi Iván törte meg, aki 1983-ban jelentette meg a *Kis magyar címer-tan* című kötetét,¹⁰² benne a heraldika számos különböző területével.

Az egyik ilyen terület, a magyar családi heraldika kutatásának alapjait a rendszerváltozás után a Nyulásziné Straub Éva által írt Magyarország címerkönyvének¹⁰³ vonatkozó fejezetei jelentik, amelyben a heraldika jogi, történeti és a szimbólumokat érintő részein túl a legnagyobb hangsúlyt a címerek szabályainak minden részletre kiterjedő leírása kapta. A kötetben szereplő, címereket érintő pontos megnevezések, méretezések és típusok adják az egzakt heraldikai kutatás alapjait, amelyek elengedhetetlenek a téma feltárásához és a címerek jellemzéséhez.¹⁰⁴

A kora újkor az úgynevezett *hanyatló heraldika* korszaka. A „harctéri pajzsok szerepének lezárulásával” a címer elemei ekkorra már nem az élő heraldika korának gyakorlatban használt lovagi felszerelések. A pajzs, a sisak, a takarók stb. a „lovagokról lekerülve” képi formát öltenek és „megkülönböztető” jellegük mellett „díszítő tevékenységük kerül előtérbe”. A korábban egyszerű, csataterén is jól azonosítható szimbólumok mindemellett egyre bonyolultabbá is váltak, szakítva a gyakorlatias szabályokkal.¹⁰⁵

Ennek a szó szerint is színes, vizuális területnek a nagy számban előforduló pecsétlenyomatokon keresztüli vizsgálata nem elterjedt a társadalomtörténeten belül. A heraldika ugyanis egyelőre nem hívta fel magára a figyelmet, és az interdiszciplináris vizsgálatokba is ritkán vonódik be. Habár egyre nagyobb számban jelennek meg több tudományágat átfogó dolgozatok a témában,¹⁰⁶ a történetészekben továbbra

is az a kép él, miszerint a címertani munkák nagyrésze még nemzetközi téren is csak a címerek pontosságával, vagy szabálytalanságaival van elfoglalva. Az így interpretált heraldika a jogi paragrafusok világát idézi, elriasztva ezzel a források mögött alapvetően cselekményt kereső történészeket.¹⁰⁷

Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy a korabeli címerhasználók sem éppen közlékenyek a családi jelvényeikkel kapcsolatban. Szirmai András, az öltözködésére sokat adó zempléni köznemes híres feljegyzéseiben négyszer említi meg új pecsétgyűrű készíttetését, ám egyszer sem részletezve a bennük lévő címerek pontos elemeit.¹⁰⁸ A hagyományos módszerekkel dolgozó történészt mindez arra a következtetésre bírhatja, hogy a címerek korabeli használata csak egy öntudatlan normakövetés lehetett, „milyenségük” pedig látszólag nem volt téma a kortársak számára. Ezt a benyomást erősítheti, ha emellé felsejlenek benne egyes heraldikusok véleményei a korszak szabálytalan, tehát látszólag elhanyagolt címereit illetően.

A pecsétlenyomatok címereinek családonkénti rendszerezése, kronológiai sorrendbe állítása azonban egészen más megvilágításba helyezi a heraldikai reprezentációt. Ezeket megvizsgálva éppen a kortársak tudatos hozzáállását láthatjuk a címerek használatában. Természetesen, messzire menő következtetéseket így sem szabad levonni, főleg a címerek motívumai terén, de véleményem szerint lehet és kell is a címerekkel dolgozni. A dolgozatban szereplő köznemes családok tekintetében mindez hatványozottan igaz. Míg levéltárakban kevés olyan forrást találunk, amelyek a családi reprezentációjukról tanúskodnak, addig a nagyszámú birtokügyi iratuk szép pecsétlenyomatokat őrzött meg.

A Kendék levéltárára különösen gazdag a pecsétlenyomatok terén, így számos címerváltozást követhetünk benne nyomon. A család címere Csoma József szerint nemzeti cím, amelyet velük együtt a Szentemágocs nemzetségből származó Kölcsényekkel közösen használtak.¹⁰⁹ Ezt alátámasztani látszik a már korábban említett családi a két testvértől és

102 Pandula Attila: *A heraldika magyarországi historiográfiája*. (A történelem segédtudományai II.) In: *Heraldika*. Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra. Bp. 2018. 53–54.

103 Nyulásziné Straub Éva: *Magyarország címerkönyve*. Bp. 2001.

104 A kora újkor heraldika kurrens szakirodalmában: Csizi István: *Kora újkor nemesi címerek*. In: *Heraldika* i. m. Szerk. Kollega T. I. – Kovács E.; Avar Anton: *Címereslevél-adományozás a kora újkor Magyarországon (1527–1690)*. Doktori disszertáció. Bp. 2022.

105 Nyulásziné S. É.: *Magyarország címerkönyve*. i. m. 30.

106 Pl. Rácz György: „Pelikán a fiaival” a Batthyány család címere a középkorban. In: *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. II. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016., *Körmendi Tamás: A Hont-*

pázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Levéltári Közlemények* 82. (2011) 3–77.; T. Orgona Angelika: *Pecsétek a fejedelmi reprezentáció szolgálatában*. In: *A kód: Bethlen 1613: (Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2013. november 12 – 2014. február 2.)*. Szerk. Kiss Erika et al. Bp. 2014. 23–30.; *Bekő Tamás: A Deák család címereslevele*. *Turul* 93. (2020) 26–38.

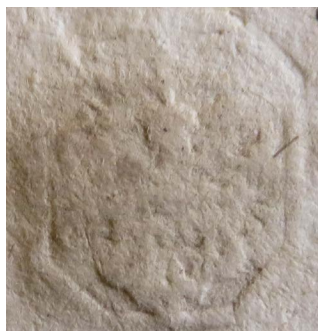
107 Ellenpéldaként lásd az újabban megjelent társadalomtörténeti megközelítésű címeres reprezentációval is foglalkozó tanulmányt: *Richard Cust: The material culture of lineage in late Tudor and early Stuart England*. In: *The Routledge Handbook of Material Culture in Early Modern Europe*. Ed. Catherine Richardson – Tara Hamling – David Gaimster. London 2017. 247–274. Mikó Árpád 2023 végén megjelent művészettörténeti kötete is vizsgálja a 17. századi címeradományok elemeinek mögöttes társadalmi okait. *Mikó Árpád: Régi magyar bibliofilek nyomában. Tanulmányok a magyarországi reneszánsz könyvkultúra és miniatúrafestészet köréből* 15–17. század. II. Bp. 2023.

108 Szirmai András feljegyzései 1680–1703. I–II. (Folia Rakóciana 9/1–2.). Szerk. Kincses Katalin Mária. Vaja 2004. I. 41., 80., 206., II. 112. A naplóról megjelent elemzést lásd. R. Várkonyi Ágnes: *Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII–XVIII. század fordulójának köznemességi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései*. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 8. Szerk. Domonkos Alajos et al. Salgótarján, 1981. 15–39.

109 *Varjú Elemér: Csoma József, Magyar nemzetségi címerek*. *Turul* 22. (1904) 96.

7. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.- 1616. Kende Pál

8. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.- 1625. Kende Péter

egyikük fiától, Kende (I.) Páltól, (I.) Tamástól és (II.) Pétertől származó 1616-ra [7. kép], 1618-ra¹¹⁰ és 1625-re [8. kép] datált pecsétlenyomat.¹¹¹ Ezek képében ugyanis egy pajzsmezőben három, szárral együtt ábrázolt virágot – a heraldika szabályai szerint rózsát¹¹² – láthatunk, valóban a Szentemágocsok jelvényével rokoníthatót. Az ilyen, pusztá címerkép-egyezősen alapuló következtetésekkel azonban óvatosan kell bánni, ugyanis a hanyatló heraldika korában rengeteg önkényes variáció és ötvöshiba is előfordult. A rózsá motívumot ennek ellenére érdemes megjegyeznünk.

Előbb említett Tamás két fia közül (II.) Mihály apjuk pecsétjét használja,¹¹³ (I.) András pedig ennek egy másolatát, egy szintén, talán már szívből kinövő három virágú rózsát

9. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.- 1639. Kende András

10. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1640. Kende András

[9. kép] 1639-ben, valamint egy nevével ellátott,¹¹⁴ egészen új alakban előkerült 1640-ben [10. kép]. Mielőtt erre részletesebben kitérnék, a logikai sorrend miatt először érdemes a másik ágat is megtekinteni.

Náluk nagyon korán, 1588-ban Kende (I.) György szintén három, teljes alakos virággal pecsétel [11. kép]. A virágok itt azonban egyértelműen nem rózsák, hanem ritka, nem stilizált

módon ábrázolt mezei liliomok,¹¹⁵ amelyek szintén hármas alakban öltetik testet. A liliomos címer, a rózsás társához hasonlóan más ötvös által megalkotva 1606-ban Kende Gábornál is feltűnik [12. kép], őt azonban a releváns források hiánya miatt a család egyik ágába sem tudjuk beilleszteni.

11. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1588. Kende György

12. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1606. Kende Gábor

Egy, a címerek módosulásával kapcsolatos címertani fogalom miatt most axiómaként fogadjuk el, hogy mindkét ág eredetileg nemzetsége rózsás címerét használhatta és erről az útról Györgyéké valamikor a liliomra való áttéréssel letért. A heraldika az ilyen szignifikáns átalakulást címerképváltozásnak, a meglévők mellé új elemek pajzsba való bekerülését pedig címerképváltozásnak nevezi. Mind a két átalakítást szabályozza a címertan és többek között az ágak és személyek elkülönítésére szolgálnak. A pajzs típusának (formájának), a sisak koronkenti, vagy az egész címer stílusának változásai nem minősülnek sem címerképváltozásnak, sem pedig címerképváltozásnak. Mindkét szokás hazai meghonosodásának hiánya¹¹⁶ miatt én a címerképváltozás és címerképváltozás esetére is a továbbiakban a címerkévképváltozás, vagy ennek szinonimáit mint gyűjtőfogalmat használok.

Ugyanezen ágnak, (I.) György ágának első beazonosítható tagja (I.) Zsigmond szintén liliomos címerrel használ. A jelvény 1629-ben ölt testet pecsétlenyomat formájában [13. kép], de a megszokott címerkép mellett egy páncélos kar mint új motívum is megjelenik. A címer, pont úgy, mint az eddigiek, hiányos: csak pajzsból áll és egyre naturalistább motívumokat rejt. A pecsétlenyomat kétszeres jelentőséggel bír. Egyrészt

13. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1629. Kende Zsigmond

14. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1670. Kende Ádám

110 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 18. Erre csak a 32. lábjegyzetben tér ki.

111 A dolgozatban feltárt pecsétlenyomatok általában többször is felbukkannak egy-egy személynél, azonban ezeket külön nem jelöltem meg.

112 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 102.

113 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 18. 32. lábjegyzet.

114 Balázsik T.: Kegyúri temetkezés i. m. 18. 32. lábjegyzet

115 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 102.

116 Nyulásziné S. É.: Magyarország címerkönyve. i. m. 143–144.

tovább erősíti a fenti axiómát, miszerint a Kendék két ága, több generáción keresztül egymás szándékos elkülönítéséül használt más-más virág motívumokat. Másrészt, ez a legkorábbi fennmaradt olyan pecsétlenyomat, amelynek az előzőekhez képesti változása biztosan nem ötvöshiba eredménye, hanem szándékos kiegészítése.

Zsigmond ágától több pecsétlenyomatot nem ismerek, az általuk használt motívumok azonban a másik ágnál többször előkerülnek. 1629 után tizenegy évvel láthatjuk ugyanis (I.) András fent említett 1640-es pecsétlenyomatát, amely szinte mindenben Zsigmondéra hasonlít. András tehát nem csak az apjától örökölt és sokszor általa is használt rózsát cserélte le naturalista liliumra, hanem a páncélos kart mint új elemet is használni kezdte. A két ág motívumai tehát ezen a ponton azonossá váltak és ez így maradt a további generációknál is.

András öccse, a már említett (II.) Mihály a források alapján még csak apjuk címerével pecsétel, az ő fia viszont követte nagybátyját, Andrást. Ő, Kende (I.) Ádám 1670-ben saját monogramjával használt egy liliumos és karos címert [14. kép], ám az átvétel mellett újabb újtással is élt: egy csillagot, valamint félholdat is rakatott a pajzsba. Ez egy újabb címermódosítás a családban, amely újfent nem lehet ötvösi tévesztés eredménye. Ádám címere ezenkívül teljes és ismétlődő motívumos sisakdíszel is ellátott.

Az ő leszármazottjai folytatják ezt a szokást is, a jelvények innentől kezdve, azon túl, hogy mindig liliumos motívummal és karral fordulnak elő, teljes alakosak is maradnak. Ádám fia, Barkóczy Mária férje a következő (II.) Mihály a családban, aki névrokon nagypapjához hasonlóan csak saját apja pecsétjét használja.

Az ő fia (I.) László 1713-ban az „LK DK” (Ladislaus Kende de Kölcse) monogrammal díszítette címerét [15. kép] és használta is ezekben az években folyamatosan.¹¹⁷ A címerrel ebben az időben lekerült a csillag és a félhold.

15. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1713. Kende László

16. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1752. Kende János

Az ő fia, a genealógiai táblát elkészítő (II.) János is többször kezébe vette apja pecsétjét¹¹⁸ három, egymástól kicsit eltérő¹¹⁹ sajátja mellett [16–18. kép], amelyeken újra megjelenik a

117 HU-MNL-OL-P 423-1.-1713.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1719.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1721.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1734. stb.

118 Pl. HU-MNL-OL-P 423-1.-1740.

119 Címermódosítás nem történik, a fő motívumokban nem, egyedül a stílusban történik változás.

17. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1763. Kende János

18. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1766. Kende János

csillag és a félhold is. A repertoár tehát a mennyiség terén is bővült, de nem csak ebben történik változás. Az ő, pontosabban felesége kapivári Kapy Terézia használatában láthatunk a családban először házassági címert [19. kép] is, amely a házaspár családi címereit egyesítő típus. Ez az új fajta, mintegy tovább terjedve a családban, később fiúknál (II.) Pálnál is megjelenik 1784-ben [20. kép].

19. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1768. Kende János

20. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1784. Kende Pál

A família kora újkori családi jelvényeinek variációi azonban ezzel nem érnek véget. A már korábban többször említett (I.) András gyermekei tovább színesítik a címerfelhozatalt. Mind (I.) Márton, mind pedig (I.) János jelvénye esetében egy sárkányos motívum tűnik elő [21., 22. kép]. János 17. század végi címere hiányos, benne egy három sárkányfogra hajazó címerképpel. Márton 1691-es címere ennél többet mutat: nála

21. kép – HU-MNL-OL-P 423-1.-1691. Kende Márton

22. kép – HU-MNL-OL-P 423-1. (XVII. sz.) Kende János

apja liliomot tartó kar címerképe bukkan fel egy teljes alakos címerben, melynek pajzsát egy saját farkába harapó sárkány fogja körül. Erről, a Báthoryak címerére hasonlító motívumrendszeréről számos legendát lehet olvasni a különféle régi és újabb irodalomban egyaránt. Nagy Iván, kötetében egy Mártonéhoz hasonló címet rajzol a Kende családhoz és nevezi azt ősinék. Csoma József, Nagy Ivánból kiindulva egy Szentemágocs nemből származó sárkányos lovaggal köti össze a Kendéket (és Kölcsényeket), ezzel magyarázva a jelképet.¹²⁰ A szatmári középkori templomok turistáknak szóló táblái pedig a Báthory családdal hozzák összefüggésbe a Kendéket.

A legvalószínűbb azonban az, hogy egyik tézis sem állja meg a helyét. Mint azt láthattuk, a sárkányos motívumnak a családon belül semmilyen kontinuous előzménye nincsen és az ősök között sem találunk sárkányos lovagot. A Báthory-szál felvetése ennél érdekesebb. Ugyan mindkét sárkányos címet használó Kende bujdosott a Habsburgok elől és az erdélyi udvarban is megfordultak, mindezt nem a Báthoryak idején tették.¹²¹ Arról sincs tudomásunk, hogy a Báthory család familiárisai lettek volna,¹²² ellenben azt tudjuk, hogy Erdélytől politikai értelemben is eltávolodva mindkét Kende a Habsburgok hűségére tért.¹²³

Sokkal valószínűbb, hogy a két fiú anyjuk családi címerét használta, illetve ötvözte azt apjukéval. Édesanyjuk ugyanis Sándor Erzse volt. Nagy Iván a helybéli Sándor családokról nem sok említést tesz, azonban a Johann Siebmacher nevét viselő, számos magyarországi családi címet felsorakoztató kötetek lapjai között szerepel egy buthkai Sándor család, melynek címerképe pont egy hármass sárkányfog.¹²⁴

Összefoglalva, a Kendék összesen nyolc alkalommal változtatnak jelentős módon megkülönböztető jelvényeiken. Ebből azonban ki kell venni azokat az eseteket, amelyek nem minden kétséget kizáróan igazolják a tudatos döntéseket. Az első címerek róza és liliom motívumai ötvöshibát is mutathatnak és ugyanígy, a család általi nemzeti címerhasználat sem biztos, (I.) György címerének a tudatos kategóriába sorolása tehát nem megalapozott. A másik eset (I.) Mártoné, akinél lehetséges, hogy a fenti esetben nem címermódosítást látunk, pusztán az anyai ág jelvényének egyszeri használatát. E tekintetben mindenesetre a máshol meg nem jelenő anyai pecséthasználat mint rendhagyó eset emelendő ki. A maradék hat változtatás azonban tehát, véleményem szerint nem lehet más, mint tudatosság eredménye.

120 Nagy I.: Magyarország családai. i. m. VI. 187. Csoma József: Magyar nemzeti címer. (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig III.) Bp. 1904. 159.

121 Balázsik T.: Kegyeri temetkezés i. m. 12–13.

122 A Báthoryak „sárkányfogas” címerének legendájáról lásd. Kruppa Tamás: Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából. Bp. 2015. 36–38.

123 Kende Márton 1677-ben. Benczédi László: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685). Bp. 1980. (Értekezések A Történeti Tudományok Köréből 91.) 96.; Kende János legkésőbb 1683-ra. Csűrös Ferencz: A debreczeni diárium. (Hatodik és hetedik befejező közlemény). Magyar Történelmi Társ. sorozat, 12. (1911) 51.

124 Csergheő, Géza von: Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/15.) Nürnberg, 1893. Taf. 399.

A család címerei jól láthatóan az egész korszakban változnak, tehát mindenképpen foglalkoznak velük használóik. A nagy képen túl, a családtagok odafigyelése a módosítások terén ezen kívül szabályosságot és következetességet is mutat. Jól láthatók a rokonok közötti címerátvételek, a testvérek hasonló hozzáállásai a címerátalakításokhoz, a divatok és stílusok következetes váltakozása és a generációk, ágak elkülönülése, illetve az is, hogy számos családtag készített saját, jelvénnel ellátott pecsétet.

A címermódosítás mint a másiktól való különbözőség kifejezésének eszközére Kende (II.) János példája mutat rá a leginkább. A családból ő az egyetlen, akinél három saját pecsétlenyomat is felbukkan. Ezek közül mind a három olyan címet tartalmaz, amely az apai címerhez képest, a heraldika szabályai szerint egyformán módosított. Míg a sisak, takarók és címerek, tehát a stílus tekintetében eltérnek egymástól, addig az újonnan megjelenő csillag és hold, tehát a fő motívumok változatlanok maradnak. Látszólag, János tehát különféle divatok szerint csináltat új címereket, de a fő motívumokat, melyek megkülönböztetik őt apjától, nem változtatja meg. E mögött azt sejtethetjük, hogy az új, módosított címet már saját megkülönböztető jelvényeként is értelmezhetette a családon belül, pont úgy, ahogyan azt a nyugati címerhasználatban is látni.

Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy levelezései során mindenféle rendszer nélkül: feladási helytől, címzettől és irattípustól függetlenül váltogatja más-más stílusú címereit az évek során.¹²⁵ Ezt egy másik, nagyobb forrásbázissal összevetve általánosnak gondolhatjuk. A 19. században élt mándi Mátyás Péter szatmári másodalispán, az 1806-tól 1861-ig terjedő időszakban összesen 97 dokumentumot hitelesít kézjeggyel, melynél 70 alkalommal címeres pecséthasználatot is láthatunk. Ő összesen tízféle címerváltozáttal dolgozik, amelyek szintén csak a használójuk kedve szerint kerülnek rá a különféle iratokra.¹²⁶

A tasnádszántói Becsky család címeres nemeslevelét nem ismerjük, ősi család lévén vélhetően felvett címerrel rendelkeztek.¹²⁷ A jelvény pecsétlenyomatban megjelenő alakja családi levéltárunkban, csakúgy, mint a Kendéknél az 1500-as évek végétől figyelhető meg. A család jelvénye sokkal kisebb számban és rosszabb minőségben őrződött meg számunkra, mint a kevesebb vagyonnal bíró Kendék esetében. Becsky (I.) György az első, akinél 1597-ből egy hiányos címer, benne két alakkal és egy „B G” monogrammal maradt meg. [23. kép]

125 Nincsen dedikált címerváltozata például csak a hivatalos, vagy családi leveleknek, szerződéseknek stb., hanem évtől is függetlenül egyszer az egyik, másszor a másik pecsétet láthatjuk a különféle iratokon. HU-MNL-OL-P 423-1.-1752.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1763.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1766.; HU-MNL-OL-P 423-1.-1768.

126 Mátyás Péter címerei nem csak stílusukban térnek el egymástól, de címertrészeket is tartalmaznak, ettől függetlenül jól példázzák a fentieket. HU-MNL-OL-P 489-1.-1609 [Mátyás család]; HU-MNL-OL-P 489-1.-1822; HU-MNL-OL-P 489-1.-1830; HU-MNL-OL-P 489-1.-1850; HU-MNL-OL-P 489-1.-1852; HU-MNL-OL-P 1969-1552. [Perényi család]

127 Mivel a címeradományokat is dokumentáló Libri Regii-be nem minden donatio került feljegyzésre, ezért ez biztosan nem állítható, a család bármikor nyervehetett címeres armálist is.

23. kép – HU-MNL-OL-P 1822-2.-3.-12. (1597.) Becsky György

24. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-9. (1616.) Becsky Anna

György lánya Becsky Anna 1616-ból származó, már jobban, de éppen csak kivehető pecsétlenyomata [24. kép] egy tojásdad pajzsban helyet foglaló alakpár, amely egy csúcsos tárgyat tart. A két pecsét bizonyosan nem azonos, utóbbin „B A” monogram szerepel.

Becsky Anna Melith Györgyné Becsky Zsuzsanna nevű unokahúgának 1654 és 1680-ból ránk maradt, azonos pecsétlenyomótól származó viaszlenyomata a következő. A korábban már megfigyelhetőek az alakok, amelyek itt is és minden bizonnyal a felmenőknél is oroszlánok voltak. A második, szinte tökéletes maradvány [25. kép] azonban ennél érdekesebb. Ebben ugyanis egy angyalfej látszik, amelyet a két oroszlán tart. Véleményem szerint ez egy új „jövevény” a család jelvényeiben, ugyanis sem az idősebb rokonságnál nem ismerhető fel hasonló, sem pedig a leszármazottaknál nem kerül elő angyalfej újra.

25. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-80. (1680.) Becsky Zsuzsanna

26. kép – HU-MNL-OL-P 1822-2.-7. (1687.) Becsky György

Zsuzsanna (III.) György nevű unokaöccse, aki Károlyi Teréziát veszi el, szintén nem ilyen motívummal pecsétel. Az ő címere is teljesen a Zsuzsannán kívüli elődökét követi, az oroszlánok egy kisebb tárgyat emelnek az égbe. A Kendékkal szinte egyszerre, egy 1687-ből megmaradt pecsétlenyomaton megjelenik a család első teljes, sisakdíszes címere [26. kép], amelyet aztán már mindenki így használ.

Becsky György és Károlyi Terézia fia (IV.) György sem változtat a szokásokon. 1716-ban egy másik pecsétből származó lenyomattal [27. kép] hitelesíti megállapodását. A címer itt is teljes. A két oroszlán által tartott tárgy nála egészen kivehető: minden bizonnyal egy jogart kell látnunk benne.

27. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-92. (1716.) Becsky György

28. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-100. (1746.) Becsky László

Az újabb generáció képviselője, György fia (II.) László 1746-ban teljes címerrel pecsétel, rajta az előbbi címerképpel [28. kép]. Jelentős változtatással ő sem él, leszámítva a szokásos pajzsforma-módosítás és saját monogramjának pecsételőbe vésetését.

Az ő három testvére (V.) György, (I.) Ferenc, (II.) István és egyikük özvegye Becsky (I.) Gáborné Semsei Mária aztán 1780-ban, ritka módon¹²⁸ négy különféle címerrel hitelesíti

29. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky György

30. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky Ferenc

31. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky István

32. kép – HU-MNL-OL-P 44-2.-127. (1780.) Becsky Gáborné Semsei Mária

megállapodását [29–32. kép]. A mély heraldikai elemzést nélkülözve elég annyit megállapítani, hogy három címerben az

¹²⁸ Közös dokumentum hitelesítése esetén a családok általában egyik tagjuk pecsételőjét és címerét használják.

oroszlánok jogart, míg egyben koronát tartanak. Ugyanígy, a pajzsok is típusbéli eltérést mutatnak, ahogyan azt már többször tapasztalhattuk.

Összegezve, a Becskyekek voltaképpen kétszer követnek el címermódosítást a vizsgált időszakban, a Kendékhez képest sokkal állandóbb a családi jelvényük. A két változtatás közül az egyik, a jogar koronára cserélése akár ötvöshibának is tekinthető, lévén két királyi jelvényről van szó. Az angyalfej feltűnésével viszont más a helyzet. Ahogyan a Kendéknél, úgy itt is a rokon családoknál keresendők a válaszok. Becsky Zsuzsanna esetében férje, Melith György családja az, amely-nél angyalos címerképet találunk.¹²⁹ A motívum módosítását vagy egy személyes, vagy pedig egy rangosabb családba való beházasodást jelző gesztusként értékelhetjük. Hasonló indok húzódnhatott meg a 19. század elején élt Mándy Benjámint és József cselekedete mögött, amikor a sógornőjük, darvai Darvay Éva címerét kezdték el használni pecsétlenyomat formájában, saját monogramjukkal ellátva azt(!).¹³⁰ A helyi közösség számára jobban ismert, vagy rangosabbnak tartott család szimbólumától nagyobb tekintélyt várhattak maguknak.

A Becskyekek Kendékhez képest mutatott kisebb számú címervariációja is feltételezhetően hasonló felfogást tükröz. A Becsky-címer a família magasabb vagyoni helyzete és rangosabb rokonai révén ismertebb lehetett a helyi nemesség számára. A címer alapmotívumainak megőrzése ezért fontosabb lehetett a számukra, amelyet csak a Melithekkel való házasság jelzésének szándéka módosíthatott. Mind a Kendéknél, mind pedig a Becskyekeknél megjelentek a divat hatásai. Ahogyan kiemeltém, a hiányos címerről a teljes alakosra való váltás, illetve a stíluselemek váltakozása hasonlóan ment végbe. Szintén közös tulajdonsága a két családnak, hogy tagjaik, ahelyett, hogy ősi felmenőik pecsételésre alkalmas eszközöket és ékszereit használnák, újabbakat készítenek. Ez pedig még akkor is így van, ha címermódosításra nem kerül sor. Érdekes nőtörténeti aspektus, hogy a vagyonosabb Becskyekeknél több nőtől származó pecsétlenyomat maradt.

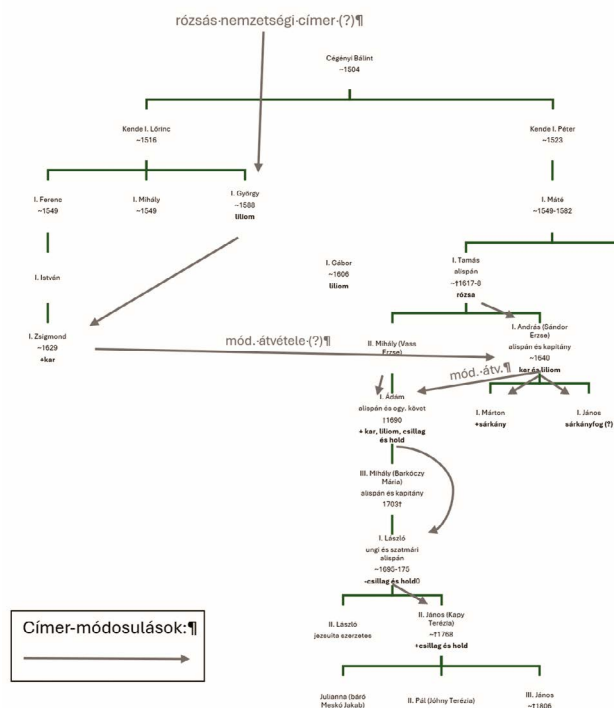
Konklúzió

Az általam megvizsgált északkelet-magyarországi köznemesek után kevés olyan forrás maradt fenn, amely teljes családok generációkon átívelő önreprezentációjába engedne bepillantást. Ennek egyik oka lehet az ilyen jellegű források megsemmisülése, a másik pedig a réteg e téren folytatott kisebb volumenű erőfeszítése. A szinte kizárólag földbirtokügyeikről tudósító levéltáraik fő üzenete az, amelyet elsőre is elárulnak magukról: a családok számára a középpontban a gazdasági stabilitás állt. Erre a legeklektánsabb példa, hogy még a genealógiai tábláik is e témakörnek voltak alárendelve, miközben azok a reprezentációnak is tökéletes alanyaivá válhattak volna. A reprezentatív köznemesi családfák elkészülte a 19.

századra jellemző, ennek a vizsgált családok kapcsán csak a kora újkori előképe látható. E téren is egyedül Kendé (II.) János tevékenysége emelhető ki. Az ő, Esterházyakkal kapcsolatos ismeretei és történelmileg szinte teljesen hiteles rajzai akár egy kezdetleges kutatómunka lenyomatait is tükrözhetik. A reprezentációs szándék azonban itt sem bizonyítható.

Ezzel ellentétben, a címerhasználat mögötti aktivitás megkérdőjelezhetetlen a vizsgált korszakban. A címeres pecsételést a forrásszegény és főnemesi mintákat kevésbé átvevő köznemesség egyik legjobban vizsgálható területe. A címerpecsétetek, dokumentum-hitelesítő szerepük okán, nagy számban vannak jelen a köznemesség levéltáraiban. A családi jelvény, legyen az a familián belül folyamatosan „mozgásban” a tudatos változtatások révén, vagy gyakoroljanak vele gesztust, esetleg jelöljenek a segítségével házassági és hierarchiális kapcsolatokat, mindig jelentéstartalommal ruházódik fel. A címerhasználat az önreprezentáció élő eleme.

Ennek tükrében különösen érdekes az, hogy a családok ego dokumentumaikban ritkán találunk olyan sorokat, amelyek elárulnák ezek megváltoztatásának okait. Ez, a korabeli szóbeliség ilyen mérvű dominanciájára utaló jel még jobban arra kell, hogy sarkallja a kutatót, hogy a tárgytörténet felől – ide véve a pecsétlenyomatokat – is megközelítsen minden társadalomtörténeti témát.

¹²⁹ Csergheő, G. v.: Der Adel von Ungarn. i. m. IV/15. Taf. 307.

¹³⁰ HU-MNL-OL-P 489-1.-1804; HU-MNL-OL-P 489-1.-1810. A sógornő családjának címere: Csergheő, G. v.: Der Adel von Ungarn. i. m. IV/15. Taf. 98.

BÓDY BENCE

A galaci Buda család házassági kapcsolatrendszere a 17. század második felében

The marriage network of the galaci Buda family in the second half of the 17th century

The study examines the marriages of the Buda family of Galac in Hunyad County in the 17th century, mainly from the perspective of genealogy and social history, focusing on the network of relatives formed by the Buda, Barcsay, Naláczi, and Csulay families, as well as the marriages of the vice ispán János Buda, and his children. The family, which converted to Calvinism in the first half of the 17th century, had a Hungarian consciousness and provided the county with several vice ispán and a chief judge. They were closely related to Prince Ákos Barcsay and István Naláczi, Mihály Apafi's chief chamberlain. The uncles of János Buda, Mihály and Ábrahám Barcsay, even patronized their nephew's grandson during the Rákóczi uprising. The marriages partly strengthened existing family ties and partly brought new ones to the Budas, who, although they did not rise to the rank of barons like the Naláczi family, were able to maintain the prestige they had gained in the 17th century as one of the wealthiest families of the county nobility.

Hunyad vármegye hátszegi kerületének meghatározó köz-nemesi családjai közé tartoztak a galaci Budák. Eredetüket a 15. századig lehet visszakövetni, a Galaci kenézi nemzetségig. A 13. század végétől Hátszegvidékre betelepített románság csoportjainak élén kenézek és azok nemzetségei álltak. Közülük a Galaciakról igen kevés forrás maradt fenn, feltehetően nem tartoztak az olyan jelentősebb atyafiságok közé, mint a Szentgyörgyiek, a Demsusiak, a Malomvizek vagy Szálláspatakiak. A Budák patronimikon családnevüket a 15–16. század fordulóján élt Galaci Budáról vették.¹ Birtokaik több településen terültek el, ősi birtokaik Galacon² feküdtek, ahol a család tagjai több udvarházat és udvarházhelyet bírtak a 17. század második felében. 16. századi, valamint 17. század eleji történetükről a forrásadottságok miatt keveset tudni, nemzedékrendjüket is igen nehézkes megállapítani a névazonosságok miatt.

A vidék nemességének régebbi,³ kenézi eredetű rétegét két felekezeti váltási hullám is elérte a 15–17. században. Több nemzetség, illetve azok egyes ágai, sőt, olykor talán csak tagjai, a 15. században elhagyták a bizánci rítust, és felvették a latint.⁴ A 16. század utolsó harmadában, a reformáció megje-

lenését követően a hátszegi nemesség felsőbb rétege elkezdett a kálvinizmus felé fordulni,⁵ azt azonban nem tudni, hogy latin, vagy bizánci rítusról tértek át. Egyelőre nehéz megmondani, hogy mely családokat érte el legkorábban a protestantizmus, a galaci Buda család a 17. század második harmadára már kálvinista lehetett, 1654-ben Galacon Pávai János szolgált lelkesként.⁶

Vizsgált időszakban, a 17. század második felében tehát egy kálvinista, a köznemesség középső vagy felső rétegéhez tartozó, románul biztosan beszélő, de vélhetően *hungarus*-tudatú családról beszélhetünk.⁷ Utóbbi néhány 17. századi au-

tettek Hunyad vármegyében, s maga Hunyadi János vajda hívta oda Giovanni Capestranót. Mivel a nemzetségek tömegesen mondható nemesítése már 1445-re elkezdődött a Fejérvizekkel, megkérdőjeleződik, hogy valóban át kellett-e térniük a római rítusra a nemesség megszerzéséhez. Hátszegvidéki templomaik alaprajza alapján csak a demsusi szembetűnően bizánci, a többi részben, vagy egészen nyugati mintát követ, azonban ez még nem perdöntő. The Correspondence of John of Capestrano. Volume 2. Letters Exchanged during His Stay in the Kingdom of Hungary (1455–1456) and with Hungarian Recipients Beforehand (1451–1455). Ed. Damian, Mihai Iuliu et al. Budapest–Szeged 2023. 416. 69., 71., 95., 102., 103., 105. levelek.

5 A vármegye első ismert protestáns válóperére 1559-ben került sor Dávid Ferenc szuperintendens előtt. A per mézfalvi Fodor Imre és rekettyei Morsinay Margit között zajlott. Az egykori eskető lelkész azt vallotta, hogy az esküvőn Morsinay Margitnak egy nemesember tolmácsolt, mert csak románul tudott. *Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti kataszttere 3. Marosnémeti-Zejkfalva. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 2–3.) Kolozsvár 2007. 17.*

6 *Rusu, A. A.: Ctitori și biserici i. m. 210.*

7 *Uo.: Ctitori și biserici i. m. 30–31.; A Buda család iratai közt csak néhány, feltehetően a Borbátvizek egy havasalföldi bojárokkal történt adásvétele kapcsán kelt román levél található. Az egyes családtagokhoz köthető, megmaradt autográf iratok mind magyar nyelven íródtak. A vidék nyelvhasz-*

1 *Adrian Andrei Rusu: Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700. Satu Mare 1997. 212.*

2 Galac (ma: Galați, Județul Hunedoara, Románia)

3 A megye, és a hátszegi districtus nemessége jórészt kihalt a tatárjárás idején, a túlélő családok azonosítása elég nehéz. Így a vidék nemességének gerincét gyakorlatilag a 13. század végétől betelepülő románság kenézai, a kenézi nemzetségek, s az azokból kiágazott családok adták. A 16. század végén, s a 17. század folyamán megnevesített családok mintegy újnemesi réteget alkothattak.

4 A szakirodalomban megtalálható a teljes áttérést, valamint a részleges áttérést vélelmező nézet is. 1455–56-ban a „szizmatikusok” problémát jelen-

tográf iratukra, pozícióikra, valamint családi kapcsolataikra lehet alapozni. Levéltárunk legnagyobb megmaradt egysége a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található, külön fondot képez,⁸ azonban csak az első tétel tartalmazza a 17. századra, valamint a 18. század első felére vonatkozó anyagot. Ezenkívül a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárban található még egy kisebb töredék.⁹

A család iratanyagát egykor több családtag birtokolta, például az ornitológus, botanizáló, gyümölcsnemesítő földbirtokos, Buda Ádám, illetve Buda Imre. Bőjthe Ödön református lelkész 1891-ben megjelent, *Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemesi családainak története* című könyve forrásbázisát jelentős részben e magánlevéltárak adták. A kötet, bár sok helyütt téves következtetéseket tartalmaz, és hibásan szerepelnek benne adatok, napjainkban is alapműnek számít a témában, ami jelzi, hogy Hunyad vármegyről és annak nemességéről 1891 óta nem született magyar nyelvű monográfia. Bár a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat a 20. század elején célul tűzte ki egy három-, vagy négykötetes megyei monográfia megírását, végül csak az első kötet jelent meg. Adrian Andrei Rusu hiánypótló, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700.* című 1997-ben megjelent – azóta is csak románul olvasható – munkájának megírásához szintén használta a Budák Országos Levéltárban őrzött fondját.

A fentiek megismerése azért lényeges e tanulmány szempontjából, mert a Budák iratai közül az elmúlt százhusz esztendőben többnek nyoma veszett, ezek vagy elpusztultak, vagy lappanganak. Munkám során a P 1497-es fondban jó pár olyan forrás került a kezembe, amelyeket Bőjthe Ödön is idézett, vagy amelyekre hivatkozott könyvében. Számos akad viszont, amelyek ma már csak Bőjthénél olvashatóak, s mivel igen nagymértékben hagyatkozott Buda Ádám, vagy Buda Imre oklevéltáira, úgy vélhetnénk, hogy a Buda családra vonatkozó közléseit pontosnak kellene tartani. Azonban éppen a család nemzedékrendje, s a házasságok kapcsán merül föl a gyanú, hogy Bőjthe vagy tévedett helyenként, vagy a munkafolyamat miatti hibák maradtak a szövegben és a genealógiai táblákon. Nem mellékes, hogy kötetét olvasva látni lehet, melyik rész megírásakor hol tartott a kutatásban, és hol feledkezett el a régebbi adatok kijavításáról. Utóbbi abból is fakadhat, hogy anyaggyűjtését nem tudta befejezni, mivel elhelyezték a vidékről, és munkáját ezután sebtében adta ki. Tanulmányomban, amely egy nagyobb, még zajló kutatás részét képezi, igyekszem minél részletesebben bemutatni a galaci Budák házassági kapcsolatrendszerét a 17. század második felében.

nalátával kapcsolatban lásd Bőjthe, Ö.: Hunyadmegye i. m. 31.; Egy 1589. évi tanúvallatási jegyzőkönyvben arról esik szó, hogy Russ falu birtokbavételekor az új birtokos Geszti Ferenc és román jobbágysai között helyi nemesberek, Barcsay István és Zalasdi Miklós tolmácsoltak. Ez, az 5. jegyzetben ismertetett válóper Morsinay Margitra vonatkozó adatával együtt arra is rámutat, hogy a 16. században a magyar nyelv ismerete, használata még inkább csak a tisztviselő nemesek körében lehetett általánosabb.

8 HU-MNL-OL-P 1497 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Buda család].

9 HU-MNL-JNSZML-XV.8.3.1. [Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Gyűjtemények, Hunyad Vármegye Levéltára]. Az anyag viszonylag rendezetlen, a későbbiekben csupán iratcsomó szintig tudom megadni a jelzetet, részletesebben megnevezve az adott iratot.

Könyvének galaci Budákról írott részében Bőjthe Ödön egy bizonyos Buda Jánost említ, aki a 16. század végén portai követ lett volna. Eleddig semmilyen erre vonatkozó forrást nem találtam, és feltehető, hogy ez az adat téves, vélhetően összetévesztette Buda Péter fiával, az 1676–1677-ben követiséget viselt Jánossal. Szerinte az idősebb János fia volt az a Péter, aki e tanulmány első vizsgált személye. Eddigi kutatásaimból egyelőre úgy tűnik, hogy Buda Péter apja valóban János lehetett, az édesanyja pedig naláczai Nalácz Adviga. Buda Péter életéről csupán nagyon keveset tudni. Feltehetően kétszer nősült, ám csak az egyik házasságára van egyértelmű adat.¹⁰ Nagybarcsai Barcsay Sándor, Hunyad vármegye alispánja és illadii Palatics Anna egyik lányát, Annát vette feleségül az 1620-as években,¹¹ így vált Barcsay Ákos, a későbbi lugosi és karánsebesi bán, hunyadi főispán, majd erdélyi fejedelem sógorává.

Az 1640-es években már maga Buda Péter is alispánságot viselt a megyében, ám azt egyelőre nem tudni, mikor nyerte el a tisztséget, s meddig töltötte be azt.¹² Gyermekei közül János és Anna biztosan Barcsay Annától születtek. Barcsay Ákos két végrendeletében is megemlékezett lánytestvére családjáról, és unokaöccsére, Buda Jánosra hagyta Pád¹³ faluját 1000 forintig.¹⁴

Barcsay Annával kötött házassága azt jelzi, hogy Buda Péter a megyei köznemesség tekintélyesebb családjai közül származhatott. Apósa alispán, anyósa édesapja pedig az az illadii Palatics György volt, aki a Magyar Királyságból költözött – feltehetően menekült – Erdélybe, és vette el görcsönyi Serédy István és kisvárdai Várday Klára lányát, Erzsébetet.¹⁵ Palatics az 1590-es években már lugosi és karánsebesi bán volt,¹⁶ és 1603-ban, a pestis és éhínség idején halt meg Vajdahunyadon.¹⁷ Sógoraik közül Ákos 1644-től lugosi és karánsebesi bán volt I. Rákóczi György fejedelem jóvoltából, 1648-tól pedig

10 Maczesdi Katalinnal való házasságára egyelőre csak Bőjthénél akadtam, és feltételezhető, hogy az idősebb Buda Pétert fiával, az ifjabb Buda Péterrel, és annak feleségével, Maczesdi Apolinával, vagy Apollóniával keverte össze.

11 Egyik gyermekük, Buda János 1630 körül születhetett, ezért feltételezem, hogy még az 1620-as években kötött meg házasságuk.

12 Bőjthe Ödön szerint 1641–61. Bőjthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 124.

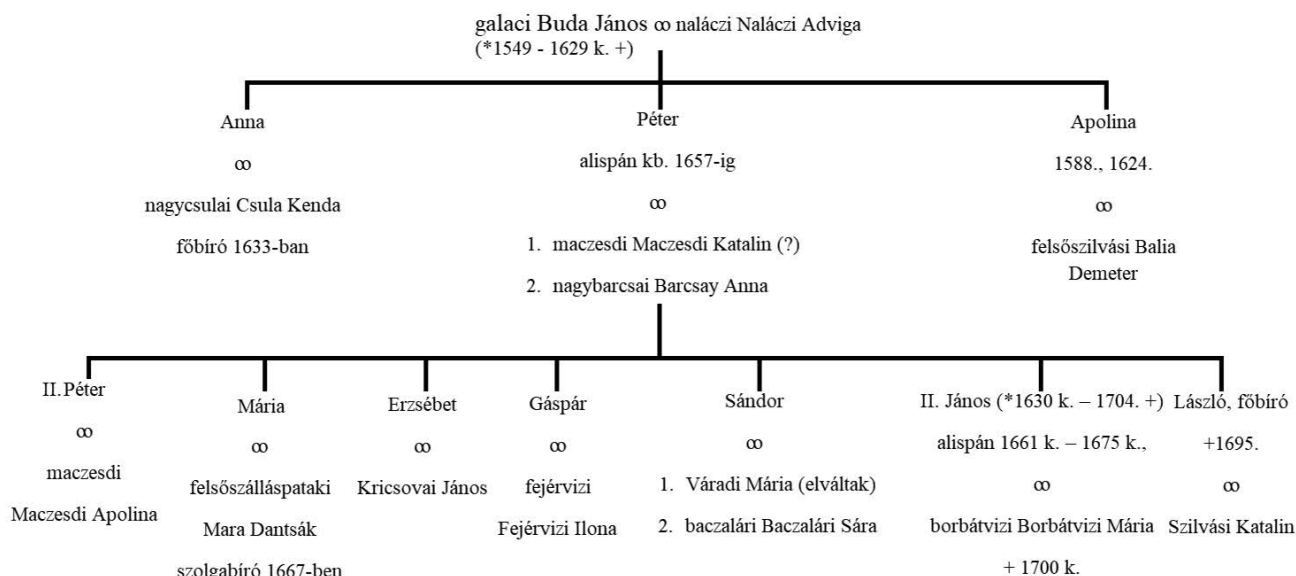
13 Pád (ma: Spini, Județul Hunedoara, Románia) falu Hunyad megyében.

14 Kelemen Lajos: Barcsay Ákos főispán végrendelete. In: A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve (a továbbiakban: HTRTÉ) 14 (1903–1904) 140–144.; Uő.: Barcsay Ákos fejedelem újabb végrendelete. In: HTRTÉ 15. (1904–1905) 186–187. 397.

15 „Az Genealogia így következik Atiarol: Barciay Gaspar, Barciay Sándor fia; Sándor Istvan fia, Istvan Andras fia, Andras Acos fia de Nagy Barcia. Aniarol: Palaticz Anna, Barciay Sandorne, Iladiay Palaticz Giorgj Leania, Seredi Ezebettől való, Seredi Ersebet Atia volt Georcioni Felsemy eörögbik Seredi Istvan, ennek volt Felesége Varday Kalara, Kalaranak volt az Ania Banfi Petronella, Varday Ambrusnak Felesege, Banfi Istvan leánya.” – HU-MNL-OL-F 4-2.4.34. [Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, gyulafehérvári káptalan országos levéltára, cista comitatum, Comitatus Hunyad] Ifjabb Barcsay Sándor 1639-ben tett contradictiója Kraszna vármegyei birtokok ügyében, amelyben ükszüllőkg visszamenőleg vezeti le anyai ági leszármazását.

16 Nagy Gábor: „...én nem vagyok sem Istvánfi, sem mágnás...” Források a kortörténetirő Joó János életéhez és korához. Fons 16. (2009) 484.; Pesty Frigyes: A Szörényi bántáság és Szörény vármegye története I. Bp. 1877. 71–74., 303.

17 Pesty F.: A Szörényi bántáság i. m. 87.

1. ábra – galaci Buda II. Jánosék leszármazása nagyszülőktől

Hunyad vármegye főispánja lett.¹⁸ A Buda Péter és Barcsay Anna házasságából született gyermekek neveltetéséről egyelőre semmit sem tudni. Egyik fiuk, Buda János, az 1650-es évek legvégén, de lehet, hogy csak 1661-ben, albisi Zólyomi Miklós főispánsága alatt vált a megye egyik alispánjává.¹⁹

1657-ben II. Rákóczi György megindította végzetes lengyelországi hadjáratát, és ezt követően a káosz évei köszöntöttek Erdélyre. Az oszmán és krími tatár hadjáratok, valamint a polgárháború forgatagából Barcsay Ákos emelkedett rövid időre a fejedelmi székbe. Nem tudni, hogy a Budák meddig tartottak ki Rákóczi György oldalán, s mikortól támogatták nyíltan rokonukat. A már említett Buda János 1660-ban viszont Kemény János kíséretében hagyta el Erdélyt, és menekült Magyarországra. Kemény visszatérte után Barcsay Ákos visszaszorult hunyadi hátszágába, és végül lemondásra kényszerült. Az új fejedelem, Kemény János 1661 nyarán megölette őt és két fivérét, Gáspárt és András. Halála előtt Barcsay Ákos Görgény várában raboskodott. Ott kereste őt fel a Budák kérésére alpestesi Balogh Máté.²⁰ Balogh emlékeztette Barcsayt arra a – részben anyagi – támogatásra, amelyet Buda Péterék nyújtottak neki.²¹ Barcsay biztosította a küldöttet, hogy nem felejtette el őket, de értésére adta, hogy már szinte minden megmaradt javát elosztotta testvérei és felesége között.

Barcsay Ákos után Kemény János sem maradt sokáig az élők sorában. Legyőzete és halála után Apafi Mihály került hatalomra. Az új fejedelem kezdeti támogatói között volt a fiatal hátszegvidéki köznemes nalácsi Nalácsi István, Nalácsi András és Palatics Erzsébet fia.²² Édesanyja feltehetően húga

volt Palatics Annának, tehát Nalácsi István Barcsay Ákosnak elsőfokú unokatestvére és Buda Jánosék unokanagybátyja lehetett. Nalácsi előbb udvarmesterként, majd főudvarmesterként és tanácsúrként szoros kapcsolatba került Teleki Mihállyal és Székely Lászlóval, s Apafi fejedelem bizalmi köréhez tartozott. 1678-ban Hunyad vármegye főispáni székét is elfoglalhatta.²³ Az ő ismeretsége és rokonsága a későbbiekben igen meghatározó lehetett a Budák számára. Felemelkedésével egyidőben a vele nagyjából egyidős²⁴ Buda János továbbra is hunyadi alispán volt. Úgy tűnik, az új fejedelem nem mozdította el őt annak ellenére sem, hogy Barcsay Ákos unokaöccse, s talán egy ideig támogatója volt, majd Kemény János hívévé vált. Apja, Buda Péter azonban eltűnik a forrásokból, 1661 táján halhatott meg, Bőjtthe utal rá, hogy esetleg erőszakos halált halt volna Barcsay támogatása miatt.²⁵

Ettől kezdve, a család fennmaradásának és előre jutásának legfőbb letéteményese Buda János lett. 1660 táján nősült meg, és Aradi György, II. Rákóczi György udvari lovaskapitányának özvegyét, borbátvizi Borbátvizi Máriát vette feleségül.²⁶ A feltehetően fiatal özvegy két gyermeket vitt magával új házasságába, Aradi Máriát és öccsét, Pált. Első férje

18 Lázár Miklós, gr.: Erdély főispánjai (1540–1711.) XI. közlemény. Századok 23. (1889) 34.

19 Bőjtthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 125.

20 Bőjtthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 39–40.

21 Uo. 39–41. Buda Péterék legalább 1500 forinttal támogatták Barcsayt, illetve annak nejét, Szalánczi Erzsébetet.

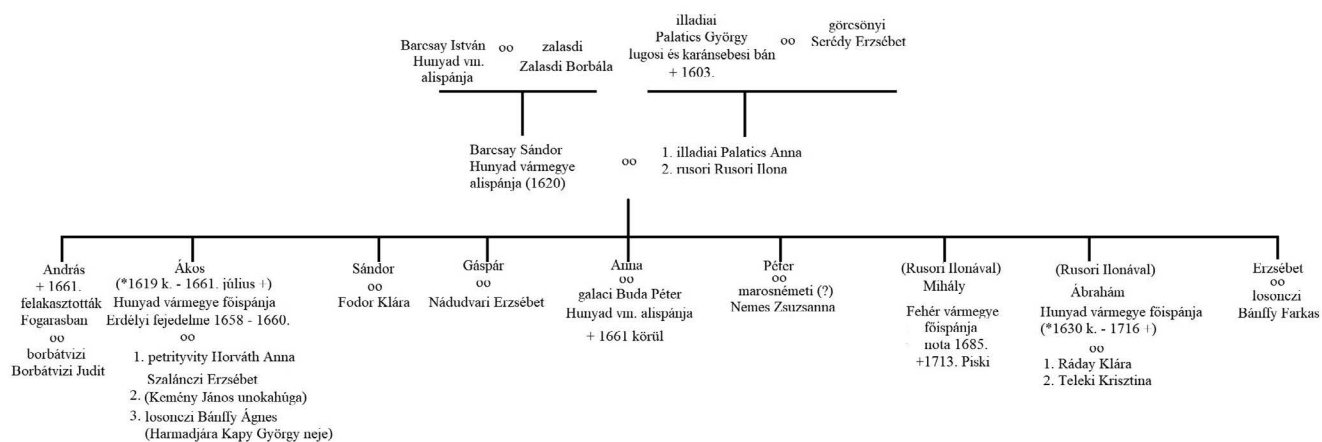
22 Uo. 230.

23 Kecskeméti Gábor: Római szerzők 17. századi magyar fordításai (Régi Magyar Próza Emlékek 10.) Bp. 1993. 776.

24 Rusu tudomása szerint Nalácsi 1632-ben születhetett, s tisztségviselés kezdete alapján Buda János is az 1630-as évek első felében, vagy közepén születhetett. Rusu, A. A.: Ctitori și biserici i. m. 232.

25 Bőjtthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 121. Bőjtthe ezen információját egyelőre sem cáfolni, sem igazolni nem tudom.

26 Aradi György II. Rákóczi György fejedelem udvari lovaskapitánya volt, egész pontosan a lovasíjászoké. Apja feltehetően aradi idősebb Aradi György lehetett, aki 1598-ban, a sellenberki ütközetben a Lázár István segédtisztje volt Báthory András fejedelem seregének jobbszárnyán, s a brassói gyalogosok kapitánya. A család aradi előnévvel birtokolt Arad vármegyében. HU-MNL-OL-F 1-28.-(319–320). [Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Erdélyi Fejedelmi kancellária, Libri regii]; Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601 oklevél-tárral. Temesvár 1893. 78.; Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. 1895. 176.

2. ábra – Barcsay Ákosék leszármazása nagyszülőktől

1656. szeptember 24. előtt halt meg.²⁷ Borbátvizi Mária apja Borbátvizi Mátyás, hátszegvidéki birtokos volt. Családjuk a Borbátvizi kenézi nemzetségből származott, amelynek nemzedékrendjét a 14. század végéig lehet visszakövetni.²⁸ Édesanyja nagymegyeri Keresztesi Judit volt, Keresztesi Pál lugosi és karánsebesi bán és alpestesi Nemes Dorottya lánya.²⁹

Az egyelőre kérdéses, hogy Borbátvizi Mátyásnak valóban csak lányai születtek-e, ahogyan Böjthe Ödönnél olvasható,³⁰ ám roppant valószínű, mivel a Budák számos olyan birtokra tettek szert, amelyek ősi Borbátvizi-birtokok voltak. Ilyen birtokok, voltak Borbátvizen, Urikon, Hobicán, Livadzelen, Kisbáron, Petrószon, Szentgyörgyhábán és Magyarcsesztvén.³¹ E tekintetben Buda János jól választhatott, hiszen egy udvari lovaskapitány özvegyét vehette el, akinek nem voltak fivérei, csak lánytestvérei. A választás azért is érdekes, mert Borbátvizi Judit, Mária apai nagynénje, a Fogarasban felakasztott Barcsay András özvegye volt. Így Buda János még szorosabban fonhatta a Barcsayakkal való rokonságot.

A Buda család levéltári anyagában található egy 1629. évi, cirillbetűs román levél – s annak átiratai – amely a zsupánfalvi, vagy zsupinyesdi Corbin pap és fia, Barbul zsupán és bizonyos „Barbát” Miklós és fia, Mátyás közötti adásvételről szól. Corbinék Barbát Miklósnak szándékozták eladni

Zsupánfalva³² határának harmadát minden hozzá tartozó erdővel, vízzel és jobbággal együtt, 2000 forintért és egy loért.³³ E Barbát Miklós és Mátyás véleményem szerint Borbátvizi Miklós és fia lehetnek, tehát Borbátvizi Mária apja és nagyapja, ugyanis a hátszegvidéki „Riu Barbát”-on lakóknak írják őket. Meglepő volna, ha a Borbátvizeken kívül más, „Borbát” nevű család élt, és birtokolt volna Borbátvizen, akik 2000 forintot tudtak volna adni egy birtokért, s nem maradt volna róluk semmilyen magyar nyelvű forrás. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a zsupánfalviak egyszerűen Barbatnak nevezték a Borbátvizeket, amint Borbát, vagyis „Barbat vizéről” származtak. Ez magyarázná azt is, hogy miért került az irat a Buda család levéltárába, és miért Buda János és Borbátvizi Mária dédunokája, Miklós neve áll az egyik átirat külzetén, tehát érdekeltiségebe tartozott az említett birtok.³⁴ Ezt megerősíti III. Konstantin havasalföldi vajda 1749-ben, ortodox időszámítás szerinti 7258-ban kibocsátott oklevele Buda Miklósnak és fivérének, Andrásnak, amelyben meghagyja, hogy a Gorj-i Jupânești birtokba magyarországi embereket költöztethessenek, és adómentességet élvezhessenek.³⁵

Buda János és felesége közösen is gyarapították birtokait. Borbátvizi Mária anyagi segítségével megszerezték a vajdahunyadi vár kerülete és a hátszegi kerület határán lévő Russ faluját, amely szerzés igen érdekes. Russ az 1620-as években az iktári Bethleneké volt, majd Bethlen István révén Széchy Máriáé lett. Tőle alpestesi Balog Ferenc szerezte meg, de 1634-ben I. Rákóczi György fejedelemre szállt *inscriptio*-val, amely fia fejedelemsége idején tovább inscribált galaci Buda Péternek. A Budák a zavaros időkben, 1660-61-ben elveszthették a falut, s már Apafi Mihály fejedelemségének első éveiben váltotta ki Buda János a neje segítségével.³⁶

27 HU-MNL-OL-F 1-29.-(715–716.) Borbátvizi Mária Aradi György meghagyott özvegyeként szerepel felszabadított jobbágysai, bajesdi Kornya Opra és gyermekei, Mihály, János és Barbul 1656. szept. 24-i keltezésű nemesség- és címeradományában.

28 *Sólyom-Fekete Ferenc: A Hunyadiak rokonsága.* In: HTRTÉ 11. (1900) 138., 141; HU-MNL-OL-F 6 (Nr. 374–377.) [Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Genealogiae] Digitalizált mikrofilmen: HU-MNL-OL-MF-43583-B-1723–1730.

29 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1758 (51.)

30 Böjthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 112.

31 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1758. (51.), Három tanúvallatás egybefűzött jegyzőkönyvei, 3. jegyzőkönyv 1. tanú, ponori Ponori János juratus assessor vallomása ponori Ponori János juratus assessor vallomása; a települések a Fehér megyei Magyarcsesztve kivételével ma is mind Hunyad megyében vannak. Borbátvizi (ma: Râu Bărbat); Urik (ma: Uric), Hobica (ma: Hobita), Livadzel/Livazény (ma: Petroșani része), Kisbár (ma: Bărișor), Petrós (ma: Petros), Szentgyörgyhohába (ma: Ohaba Streilui), Magyarcsesztve (ma: Cisteiu de Mureș, Județul Alba, Románia).

32 Zsupánfalva/Zsupinyest (ma: Jupânești, Județul Gorj, Románia)

33 HU-MNL-OL-P 1497-1.(fol. 1–7.), Corbin pap fia Barbul zsupánfalvi bojár 1629. december 4-i levele Barbát Miklósnak és fiának, Mátyásnak arról, hogy nekik adják el Zsupánfalva határának harmadát minden hozzá tartozó erdővel, vízzel és jobbággal 2000 forintért és egy loért.

34 HU-MNL-OL-P 1497-1.(fol. 2.)

35 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1749.(fol. 10–12.)

36 Russ (ma: Ruși, Județul Hunedoara, Románia) A falura vonatkozóan lásd Böjthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 30–37.

Buda János és Borbátvizi Mária házasságából öt gyermek született, legalábbis közülük ennyien érték meg a felnőttkort: Miklós, András, Anna, Adviga és Judit. E ponton ki kell még térnem a névadásokra, ugyanis sokatmondóak lehetnek. András esetében roppant valószínű, hogy édesapja egyik anyai nagybátyja, az 1661-ben Fogarason felakasztott Barcsay András után kapta a nevét. Annát nagyanyjáról, Barcsay Annáról nevezhették el, Advigát pedig a néhai Buda Péter alispán édesanyjáról, Naláczai Advigáról. Judit esetében valószínű, hogy édesanyja, Borbátvizi Mária apai nagynénje, Borbátvizi Judit után nevezhették el, aki a már említett Barcsay András özvegye volt. Miklós talán anyai nagyapai dédapjáról, Borbátvizi Miklósról kaphatta nevét.

Buda János 1660 körül foglalhatta el apja helyét Hunyad vármegye hátszegi kerületének alispáni székében. E tisztséget 1676-ig viselte. Hogy ez idő alatt volt-e a zajkányi és vulkányi határharmincadok főinspektora, vagy később, még kérdéses.³⁷ 1676–77-ben portai ügyvivő, vagyis *kapitiha* volt.³⁸ Gyermekai taníttatásáról csupán egy 1689. május 10-i, Aradi Pálnak adott javairól írott jegyzéke tanúskodik.³⁹ Az 1680-as évekre megromlott a kapcsolata mostohafiával, Aradi Pállal, aki azzal vádolta őt, hogy elherdálta apai örökségét, és abból lett „főemberré”.⁴⁰ Évtizedeken át elhúzódo pereskedés vette kezdetét, amely csak Buda János halála után zárult le. E pereskedés közepette íródott az a jegyzék, amelyből kiderül, hogy Buda János „scholákban” járatta mostohafiát, majd Gyulafehérvárra, a fejedelmi udvarba.⁴¹ Ennek alapján aligha elrugaszkodott feltételezés, hogy édesfiai is hasonlóképpen igyekezett iskoláztatni.

Az 1670–80-as évekre tehető gyermekei házasságkötesei. Buda András először felvinczi Felvinczi Annát vette feleségül, Felvinczi Miklós és Macskási Anna lányát, Macskási György unokáját.⁴² Házasságkötésük roppant előnyös volt Buda András számára, aki, későbbi tanúvallomások szerint, akkoriban nem volt túl tehető.⁴³ Az asszony elvételével jól jövedelmező birtokokhoz jutott a Marosmelléken, Rápolton, amely Macskási-örökség lehetett, Bokajon, és Alvincen.⁴⁴ Házasságkötésük az 1670-es évek végére datálható, talán 1676–77-re, legalábbis az 1756-ban 90. éve körül járó hosdát Antalffy Mátyás szerint, aki akkoriban Buda András inasa volt, a Rákóczi-szabadságharc előtt körülbelül 28 évvel esküdhetek meg.⁴⁵ E házasság az asszony halálával végződött, s egy lányuk született, Anna. Buda András 1715-ös végrendeletéből⁴⁶ kiderül, hogy másodjára Kendeffy Krisztinát vette feleségül.

Tőle András nevű fia, valamint Éva, Erzsébet, és Judit nevű lányai születtek.⁴⁷

A már említett tanúvallatásból derül ki, hogy Buda András nem akarta férjhez adni Anna lányát, s csak az egyik Buda atyafi tudta erővel rábírt, hogy házassítsa ki. Buda András ugyanis Felvinczi Annával történt házasságkötését követően beköltözött annak birtokaiba, és nem volt hajlandó kiköltözni sem megözvegyülését követően, sem a lánya házasságkötését követő pár év leteltéig.⁴⁸

Buda János leghamarább férjhez adott lánya, Adviga 1672-ben ment feleségül macsesdi Macsesdi Illéshez, aki 1675-ben hátszegvidéki szolgabíró volt.⁴⁹ Lakodalmuk Buda János egy 1689. évi listája szerint, amelybe a gyermekeinek adott javakat vezette, 1672. január 7-én volt.⁵⁰ Lányuk, Katalin előbb demsusi Lukács Jánosné, majd malomvizi idősebb Kendeffy Mihályné volt.⁵¹

Buda Anna 1675-ben ment hozzá ifjabb Csulay Györgyhez, a néhai református szuperintendens, tustyai és nagycsulai Csulay György fiához. Lakodalmuk 1675. február 21-én volt.⁵² Ez a házasságkötés tovább erősíthette a Barcsay-Buda-Naláczai-Csulay rokoni kört. Az idősebb Csulay György rokonságban állt Barcsay Ákosékkal, azonban nem lehetett sógoruk, amint az Bod Péter óta többször is megjelent a történeti munkákban.⁵³ Mindenestre Barcsay Ákos egyik végrendeletében megemlíttette a Csulay rokonokat is, akik Csulay Jánostól és Barcsay Borbálától származtak.⁵⁴ Az tehát nem zárható ki, hogy egy Barcsay Borbála lett volna Csulay György édesanyja, azonban ő nem lehetett Barcsay Ákos húga. Az idősebb György 1618-ban már Heidelbergben volt, 1621-ben az altdorfi egyetemen,⁵⁵ hazatérte után lelkészként és kollégiumi tanárként is működött. Mindkét Rákóczi György fejedelm udvari papja volt, és erdélyi református szuperintendens. Életéről és munkásságáról csak nagyon keveset tudni. Feltehetően jóval jelentősebb és befolyásosabb aktora volt az erdélyi politikának, mint amilyennek eddig tűnt.

Fia, az ifjabb György összeköttetéseiről egyelőre nincsenek adatok, de feltételezhető, hogy néhányat megőrizhetett édesapja ismeretségei, kapcsolatai közül. Apósa, Buda János térítette meg veje adósságát Tornya Péternek,⁵⁶ és anyagi segítségével váltotta ki az idősebb Csulay György egyik zálogba

37 Bőjtő Ö.: Hunyadmegye i. m. 126–127.

38 Bíró Vencel: Erdély követei a Portán. Kolozsvár, 1921. 134.

39 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 24., 33.)

40 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1702 (fol. 1.)

41 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 24.)

42 Bőjtő Ö.: Hunyadmegye i. m. 162.

43 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1758 (58.)

44 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1758 (fol. 1.) Tanúvallatási jegyzőkönyv, idősebb Földváry Ferenc vallomása; valamint uo. 28. o. hosdát Antalffy Mátyás vallomása.

45 Uo.: 28. o. hosdát Antalffy Mátyás vallomása.

46 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1715 (fol. 30–33.) Buda András végrendelete.

47 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1758 (fol. 58.) Balia Sámuel juratus assessor vallomása.

48 Uo.: 1. Tanúvallatási jegyzőkönyv 28. p. hosdát Antalffy Mátyás vallomása.

49 Bőjtő Ö.: Hunyadmegye i. m. 211–212.

50 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 26.)

51 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1741 (fol. 4.)

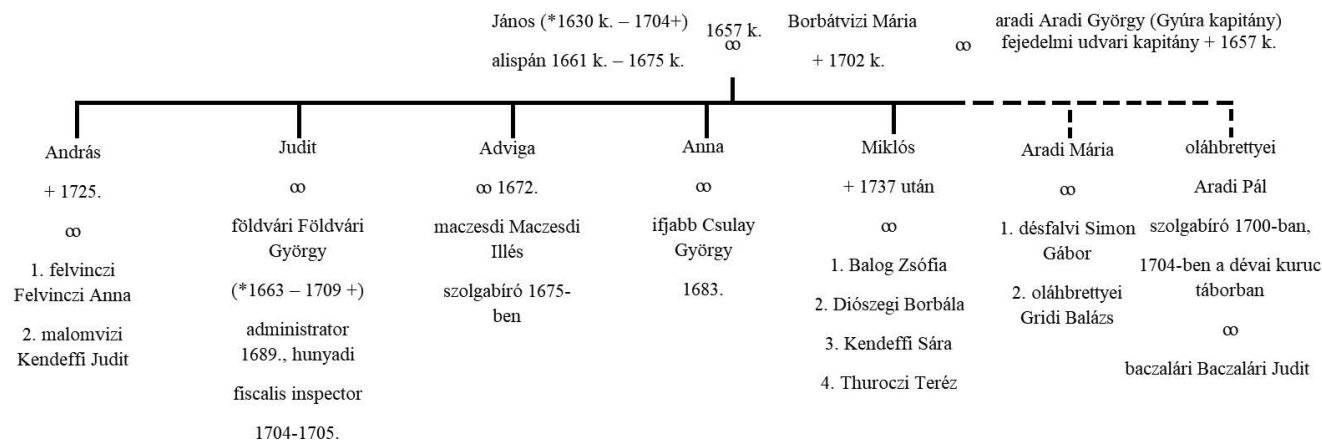
52 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 26.)

53 Bod Péter: Szmirnai Szent Polikárpus avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek históriájok mellyet ez keresztyén-ségben vég-szegelet, sokszor tatár égette, török hammazta országnak szenny kö-porai közül egybe-szedegettet F. tsernátoni Bod Péter, a m. igeni ekklesiában a' Kristus szolgálja. Nagyenyed 1766. 91.

54 Kelemen Lajos: Barcsay Ákos főispán végrendelete. HTRTÉ 14. (1903–1904) 142.

55 Nagy Levente: A román reformáció. Egy 16–17. századi magyar-román kulturális és irodalmi transzferjelenség. Bp. 2020. 183.

56 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 27.)

3. ábra – Buda János és Borbátvizi Mária gyermekei és azok házastársai

adott házát.⁵⁷ Ez arra mutat, hogy bár az ifjú Csulay György anyagiilag nem lehetett a legjobb helyzetben, valamilyen formában mindenképp előnyösnek tűnt Buda Anna hozzáadása. Valószínűleg kapcsolatrendszere, netán a korábbi rokonság lehetett meghatározó a házasságot illetően, vagy ezeken kívül eső szempontok. Az ebből a házasságból született gyermekekben már ott csordogált Csulay György püspök, Buda János és Péter hunyadi alispánok, a Barcsayak fejedelmi ágának, s az ő révükön a Palaticsoknak, Serédyeknek és Várdyaknak vére, valamint a Nalácziaiaké.

Ifjabb Csulay György és Buda Anna házasságából egy lány, és két fiú született, Erzsébet, Pál, és András. Az öreg Buda János az 1680-as, vagy 1690-es években vett egy házhelyet Gyulafehérváron, veje, Csulay György háza mellett, amelyről azt írta: „akétt onaka[kna]k attam, Csulaj Pal[na]k es Andras[na] k.”⁵⁸ Pál később a Rákóczi-szabadságharc idején volt igazán aktív, s néhai dédnagyanyja, Barcsay Anna öccse, az Apafi-kor végére igen befolyásossá vált Barcsay Mihály és a szabadságharc alatt hunyadi főispánságot viselő Ábrahám veték pártfogásukba, s juttatták be II. Rákóczi Ferenc Nemesi Társaságába.⁵⁹ Andrásról egyelőre nem tudni semmit, Erzsébetről is csak annyit, hogy még nagyapja, Buda János életében férjhez ment csolnakosi Csolnakosi Jánoshoz, és nagyapjától kapott egy aranyozott ezüst, lábas poharat.⁶⁰

Buda Judit tancsi és földvári Földváry Györgyhez ment feleségül, aki 1689-ben *administrator* volt Hunyad vármegyében, majd a Rákóczi-szabadságharc idején *fiscalis inspector* lett.⁶¹ 1709-ben egy balesetben halt meg, amikor lefeküdt egy fa alá, és egy letámasztott fegyver elsült, és agyonlőtte őt.⁶² Egyelőre egy fiukról, Földváry Ferencről tudok.⁶³

Buda Miklósnak négy házassága sejthető, ám ennek ellenőrzése nehézkes, mert bár öröksége kapcsán tartottak tanúvallatásokat az 1750-es években, feleségei neveit nem közölték. Böjthe Ödönön kívül csupán egy, a család megmaradt levéltárában lévő leszármazási táblára, és néhány 1700-as évekbeli iratra lehet támaszkodni házasságait illetően. János, László, Gáspár és József nevű fiairól tudni, akik közül József gyermektelenül halt meg.⁶⁴

Összességében megállapítható, hogy a galaci Budák a 17. század folyamán vagy a hátszegvidéki nemesség kenézi eredetű, módosabb és tekintélyesebb családjaiból választottak párt gyermekeik számára, vagy a már meglévő rokonságuk valamely családjával fonták szorosabbra kapcsolatukat házasság által. E kettő nem feltétlenül zárja ki egymást. Az elgondolás, vagy házassági stratégia tudatosságának feltérképezése a forrásadottságok miatt igen nehézkes, egyelőre nem lehet biztos következtetéseket levonni. Meglehet, hogy a tudatosság nem minden esetben játszott elsődleges szerepet egy-egy gyermek megházasításakor. Ehhez jobban kellene ismerni a vidék informális viszonyait, a rokonságok közti kötelek erősségét, s az érzelmek szerepét, azonban a missiliscek elenyésző száma ezt nem teszi lehetővé, csupán a peres jegyzőkönyvek vallomásaiból lehet megtudni néhány részletet megismerni a helyi nemesség mindennapi életéről.

Számos hátszegvidéki személy jelent meg a kora újkori Erdély közéletében, például Csulay György szuperintendens, Nalácz István főudvarmester, a Kendeffy és Macskási családok egyes tagjai, valamint a rokonságuk és birtokaik miatt részint hátszeginek is tekinthető Barcsayak. Azonban e személyekről, családi hátterükről, ifjúságukról olykor semmit sem tudni. Hátszegvidék nemességének társadalomtörténeti vizsgálatához elengedhetetlen az alapos genealógiai kutatás, az egyes családok rokoni köreinek, hálózatainak feltérképezése, csomópontok megállapítása. A galaci Buda család 17. századi genealógiája, házassági kapcsolatrendszere jól szemlélteti, milyen sűrű és szövevényes rokoni háló jellemezte a hátszegi kerületet. Rámutat arra, hogy a kutatás előtt szinte

57 Böjthe Ö.: Hunyadmegye i. m. 155.

58 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 27.)

59 Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Szerk., kieg., elősz. Mészáros Kálmán. Bp. 2005. 103.

60 HU-MNL-OL-P 1497-1. (fol. 27.)

61 Heckenast G.: Ki kicsoda i. m. 150.

62 Uo. 150.

63 HU-MNL-OL-P 1497-1.-1758. 3. Tanúvallatási jegyzőkönyv 2. tanú, galaci Hernye Boldizsár vallomása.

64 Uo. 1. tanú, ponori Ponori János juratus assessor vallomása

ismeretlen személyek hogyan kapcsolhatók egy-egy országos szinten is befolyásos politikai aktorhoz.

Ennélfogva Bőjthe Ödön műve, bár forrásokban igen gazdag, önmagában ma már nem elegendő mélyreható kutatásokhoz, legfeljebb csak kiindulópontként. Hosszútávon célszerű lenne az összes megrajzolható családfa elkészítése, a rokoni kapcsolatok megállapítása, melyek által sokkal

könnyebben lehetne érvényes következtetéseket levonni, s nem csak egy adott periódusban szemlélni a rokonságokat, hanem teljes egészükben, amennyire csak a forrásadottságok engedik. Mindez hozzájárulna annak a folyamatnak a megértéséhez is, hogy hogyan formálódtak a kenézi nemzetségek nemesi családokká, hogyan váltottak felekezeteket, és milyen kulturális behatások érték őket az évszázadok során.

SCHWEININGER PÉTER

A helytörténetírás módszertana?

Egy út a későrendi korszak falusi közösségeinek megismeréséhez

The Methodology of Local History? A Path to Understanding Rural Communities in the Late Modern Period

The study presents methodological characteristics and approaches that, according to the author, can be applied in a relevant way to local historical research on Hungary's late medieval period. These mainly draw from the related tools of historical demography, historical geography, and microhistory. In this context, the text also includes methods that are rarely used or partly developed by the author, such as the analysis of exogamous marriages or naming practices, as well as the logic of database construction. The study also highlights some dilemmas arising from the author's research, through which the fundamental nature of several types of sources emerges. These include, for example, parish registers, census records, population counts, maps, or manorial court materials. In addition, the text outlines a possible way to resolve the tension between complex and problem-centered local history writing.

Digitális adatbázissal a későrendi korszak vidéki közösségeinek megismeréséért

A helytörténetírás tele van ellentmondásokkal. A történelemtudomány minden ága hasznosnak tartja a lokális vizsgálatokat, már Magyarországon is egy sor modern kutatást hajtottak végre a szakemberek.¹ Ennek ellenére talán egy sincs közülük, aki helytörténészként definiálna magát. A műfajban továbbra is sokkal kevesebben publikálnak, mint amennyi szükséges lenne. Helytörténeti oktatási anyagok, szakdolgozatok sora születik,² a honismereti mozgalom civil érdeklődők százait

tartja mozgásban országszerte, és virágzik a vidéki családok történetének kutatása is.³ A szakma ezt mégis kérdőjelekkel szemléli: az amatőrizmus évszázados problémája rombolja a helytörténet nimbuszát.⁴ Ez is oka lehet annak, hogy kevés történész alkot a területen. A kör bezárult. Úgy tűnik, hogy amíg a civil műkedvelők között tapasztalható energiák nem találkoznak a szakma iránymutatásaival, a helytörténet ambivalens helyzete továbbra is megmarad.

A történészek nagy részének távolmaradását nem segítik a lokális kutatásokban gyakran jelentkező forráshiányok sem. Természetes állapot, hogy a múlt vidéki közösségeiben az írásos tevékenységet rendszeresen végzők meglehetősen szűk köre miatt a hely történetéről tanúskodó narratív források is sok esetben hiányosak. Gyakran a teljes középkor és korai újkor homályba vész egy-egy település vagy régió történetét illetően. Azt már több módszertani írás rögzítette, hogy a Rákóczi-szabadságharcot követő időszakra vonatkozóan általában több, az úrbéres lakosság történetének megírására is használható forrás maradt fenn. Ide tartoznak például a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés során keletkezett anyagok, az

1 A monografikus munkák közül lásd például: *Für Lajos*: A berceli zenebona, 1784. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására. (Mikrotörténelem) Bp. 2000; *Husz Ildikó*: Család és társadalmi reprodukció a 19. században - Történeti-szociológiai tanulmány egy Buda környéki mezőváros társadalmáról a családszerkezet változásának tükrében. (Doktori mester-munkák, 2002) Bp. 2002.; *Öri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774-1783. (KSH NKI Kutatási Jelentések 75.) Bp. 2003.; *Pozsgai Péter*: Családok és háztartások. Torna megye társadalma a 19. század közepén. PhD-disszertáció (ELTE). Bp. 2006.; *Benda Gyula*: Zsellérből polgár - társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban (Keszthely társadalma 1740-1849). (Mikrotörténelem 3.) Bp. 2008.; *Kövér György*: A tiszaeszlári dráma. Bp. 2011.; *Pakot Levente*: Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19-20. századi Székelyföldön. Bp. 2013. (KSH NKI Kutatási Jelentések 95.); *Koloh Gábor*: „Szántani lehet, de vetni nem muszáj” Az ormánsági egykezés története (1790–1941). (A vidék vonzásában 1.) Bp. 2021.; *Gergely Krisztián Horváth*: Wiens Anziehung. Die Bedingungsgefüge der Agrarkommerzialisierung im Komitat Wieselburg in der ersten Hälfte der 19. Jahrhunderts. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien XVIII.) Wien, 2022.

2 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segéd tudományai Tanszékén csak a 2024. évben három helytörténeti témájú szakdolgozat

védtek meg, és további öt ilyen tematikájú munkáról tudok a Tanszéknek jelenleg készülő szakdolgozatok közül.

3 Szakmai beszámoló a Honismereti Szövetség 2022. évi munkájáról. https://honismeret.hu/wp-content/uploads/2023/05/szakmai_beszamolo_2022.pdf; Például a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület 2011-ben alakult, mára 869 rendes és 1443 pártoló tagja van. <https://macse.hu/society/tagjaink.php>

4 Lásd erről például: *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladata. Századok 58. (1924) 541–542.; *Gyáni Gábor*: Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása. Forrás 50. (2018) 7–9.

első magyarországi népszámlálás adatai vagy az egyes földesúri levéltárakban fennmaradt, rendszerint egy-egy település betelepítésére, a helyi egyház megszervezésére, adószedésre és egyéb gazdasági jellegű tevékenységre utaló dokumentumok. Ezek valóban fontos forrást jelentenek, de önmagukban kevesek ahhoz, hogy egy hosszabb időszak lokális társadalmának alakulásához konstans mennyiségű információt biztosítsanak.

Metodikai összefoglalóm alapjait elsősorban saját kutatóm tapasztalataiból merítem, amelynek tárgya a Fejér vármegyei német jobbágyfalú, Szár 1729 és 1848 közötti története volt.⁵ Ennek nyomán jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy a későbbi korszakra irányuló településtörténeti kutatások kapcsán felhívjam a figyelmet két forrástípus és egy megközelítési mód fontosságára. Ezek használata szinte minden esetben semlegesíti a kínzó forráshiányt a helyi társadalmi vizsgálatok terén, és ezáltal lehetővé válik, hogy a népesség alakulását hosszú távon, akár évről évről nyomon követhesse a kutató. Így a helyen zajló történeti tendenciák, az egyes események hangsúlyainak megragadása biztosabban megtörténhet a vizsgálat során. Itt külön előny lehet, ha a kutatás tárgya egy kisebb település, község vagy mezőváros, hiszen így nagy esély van arra, hogy megközelítőleg minden helyben élt ember életadatait számba lehessen venni. Az ilyen szintű feltérképezést lehetővé tevő két forrástípust az anyakönyvek és az összeírások jelentik. A vizsgálati módszereket pedig a történeti demográfia szolgáltatja.

Az anyakönyvek vezetését rendszerint a 18. században kezdték el a vidéki települések felekezetei. Legalábbis általában a török kor és a Rákóczi-szabadságharc utáni évtizedből maradtak fenn az első, helyre vonatkozó, ilyen típusú dokumentumok Magyarország legtöbb településén. A születési, házassági és halálozási matrikulák vezetése a kezdeti években sok rendszertelenséget rejtett magában, azonban az emiatt keletkező hiányok ma már különböző módszerekkel kiszűrhetők, ezáltal a forrástípus jellemzően nagy biztonsággal használható a helytörténeti kutatásokhoz.⁶ Ráadásul 1827-ben törvény született arról, hogy már két példányban is vezetnie kell a helyi egyházi adminisztrációnak az anyakönyveket.⁷ Ez akkor is a forrástípus stabilitásának biztosítását és kutatási lehetőségeinek bővülését jelenti, ha sok helyen a másodpéldányokat nem vezették olyan színvonalon, mint az elsőket.

A másik forrástípus, amelyet a lokális vizsgálatokat kezdő szakembereknek mindenképp érdemes feldolgozni, az összeírás gyűjtőnevet viseli. Ezek a legváltozatosabb tematikájú listákat jelenthetik. A földesúri adminisztráció készíthetett egy helyről betelepítési listákat, adóíveket, a megyei

hivatalok pedig népszámlálási lajstromokat és szintén adóíveket, illetve úrbéri tabellákat. Utóbbit Mária Terézia rendelete nyomán az 1767-et követő években minden korabeli településen központi útmutatás alapján készítették. Ezekben feltüntették a hely korábbi urbáriumait is akkor, ha ilyen dokumentum egyáltalán létezett korábban. Ezekben a legtöbbször az adót fizető úrbéres háztartások vezetőinek neve szerepelt, a műfaji sajátosságoknak megfelelően: egymás alá írt rendben. Ez természetesen nem jelenti a teljes lakosság szerepeltetését ezeken a lapokon. A nem háztartásfői státusban lévő úrbéres családtagok mellett nem írták össze például a papot, a tanítót, az uradalom alkalmazottait vagy a helyben élt kisnemeseket sem. Ennek ellenére kiváló lehetőséget adnak ezek a listák ahhoz, hogy egy-egy pillanatban a helyen élt társadalom egy-egy jól meghatározott csoportjáról biztos információt nyerjenek a kutatók.⁸ Az egyházak pedig mindemellett jó eséllyel készítették a felekezetükhöz tartozókról kimutatást, úgynevezett lélekösszeírást. Ezek sok esetben minden hívót felsorolnak a csecsemőtől az aggastyánig, a nemesről a zsellérig.

Amíg az anyakönyvek egy horizontális vizsgálati mezőt nyitnak ki tehát a kutató előtt, addig a különböző összeírások vertikális képet adnak: egy keresztmetszetet a helyi közösség aktuális állapotáról. A pont, ahol a két sík keresztezi egymást, különösen is éles elemzésekre ad lehetőséget. Mindezekhez a történelemszűrésnek érdemes egy digitális adatbázist felépíteni. Ez megvalósulhat egyszerű Excell- vagy Excess-táblázatokban is, ahol a kutató különböző munkalapokra vezetheti fel az anyakönyvekben és az összeírásokban megtalált személyek neveit, és a hozzájuk írt adatokat. Utóbbiak terén érdemes mérlegelni, mely információk szükségesek egyáltalán a kutatáshoz. Sok esetben a nevek önmagukban is releváns társadalomtörténeti problémafelvetéseket indukálhatnak, vagy adhatnak éppen ezekre válaszokat. Az adatbázis felépítése kapcsán még két apró, technikai-módszertani megoldás járhat komoly haszonnal. Az egyik az, ha a történész minden munkalapon egy külön rovatba feljegyzi az adatgyűjtés közben megfogalmazott gondolatait, az aktuálisan tapasztalt atipikus jelenségeket, és az anyakönyvekben (akár az összeírásokban is) itt-ott szereplő szelvényeket, megjegyzéseket. Ezek kifejtése a helyi történeti konstrukció megalkotása során jól megvilágíthatják a lokális közösség működésének rezdüléseit. A másik hasznos gyakorlat az adatfelvétel folyamatában a névegyesítés. Vagyis a településen létezett családneveket jó minden esetben ugyanabban az alakban feljegyezni, mert így a visszakereshetőség a számítógép keresőjén keresztül egyszerűen megvalósul. Ha fontos egy keresztnév kapcsán, hogy a különböző névalakokat feljegyezze a kutató, ezt így is megteheti a fent ajánlott „megjegyzések” rovatban. Más szempontból is érdemes a nevek egységesítése: a szerzőnek döntenie kell, hogy a latin, német, magyar vagy a településen élő egyéb nemzetiség nyelvének helyesírása szerint használja-e ezeket a születendő szövegében. Jó eséllyel ugyanis az első három nyelv

5 Schweininger Péter: Sváb világok - Népesség és mentalitás Száron, 1729–1848. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések, Magyar Családtörténetek: tanulmányok 9.) Bp. 2023.

6 A forrástípus részletes elemzését lásd például: Fügedi Erik: Római katolikus anyakönyvek Magyarországon 1895-ig. In: Történeti statisztikai tanulmányok 4. Szerk. Dányi Dezső. Bp. 1980. 217–230.

7 1827. évi XXIII. törvénycikk az egyházi anyakönyveknek másod példányban a törvényhatóságok levéltárába helyezéséről s ott leendő őrzéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D26>.

8 Elsősorban összeírások precíz elemzéseit tartalmazza a Kovácsics József által szerkesztett, sokat hivatkozott tanulmánykötet. A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovácsics József. Bp. 1957.

mindegyike, és adott esetben a vonatkozó más nemzetiség nyelve is megjelenik a forrásokban. Mindegyik nyelvhasználatra lehet érveket hozni, feltétlenül ajánlott gyakorlat itt – a következetességen kívül – nincs.

Az így kialakított adatbázis egy néhány száz fős faluról is több, mint százezer elemből álló tényanyagot szolgáltat. Egy ilyen állomány méltó alapot jelent ahhoz, hogy a kutató megkezdhesse a történeti demográfiai irányultságú műtfeldolgozását. Könnyen belátható, hogy a népesség számbéli alakulásának hosszú távú változását okozó tényezők mögött társadalmi jelenségek sokrétű kölcsönhatása húzódhat meg. Ezek – akár hipotézisszintű – megfogalmazásai már a narratíva alkotásának kezdeti fázisában színesíthetik a problémafeltárás folyamatát. Ezt a sokrétűséget fokozhatják az egyéb kvalitatív forrásokból bevonható tartalmak is. Ezek az adatbázis fényében felértékelődhetnek azzal, hogy eleve kontextusba kerülnek: meghatározható lesz az a népességtörténeti környezet, amelyről tudósítanak, és így nem esetlegességükben adnak elszigetelt információkat egy-egy jelenségről.

A komplexitás irányába nyitott problémaközpontúság

Problémaközpontúság vagy komplexitás. Fontos dilemma ez a helytörténetírásban is. Az *Annales*-iskola második generációja vona be igazán a tudományos paradigmaváltás mezejébe a helyi vizsgálatokat is,⁹ és lett ezzel a mainstream történetírásban az 1960-as évektől a problémaközpontúság az általánosan elfogadott rendezőelv, napjainkig.¹⁰ Ez alapján a társadalomtörténeti iskola kívánatosnak tartja, hogy egy-egy helyben látszó probléma mélységi kibontását lehetővé tevő lokális vizsgálatok induljanak, hiszen vannak olyan fontos jelenségek, amelyek egyszerűen csak mikroszinten láthatók. Gyáni Gábor ezért is nevezi találóan ezeket helyi történeteknek, megfosztva ezzel a jelentésmezőt a helytörténetre ragadt negatív konnotációktól, és kifejezve, hogy az így születő munkák semmivel sem alacsonyabb rendűek, mint az országos vagy nemzetközi témákkal foglalkozók.¹¹ A problémaközpontú szemlélet elterjedése sokat javított a helytörténetírás presztízsén, és Magyarországon is számos kiváló követője akadt. Az elv alkalmazásának nagy előnye még, hogy ugyanarra a kérdésre kereshet választ a kutató akár a Föld legkülönbözőbb pontjainak lokális vizsgálata során is, így egy kicsiny hely történetére vonatkozó eredmények publikálása egy adott, releváns problémakörben rögtön nemzetközi figyelemre is szert tehet.¹² A szakemberek ilyenkor rendszerint

kipróbált módszereket alkalmazhatnak. Ilyen például Peter Laslett háztartás-tipologizálást segítő klasszikusának,¹³ Csajanov parasztgazdaságokra vonatkozó modelljének¹⁴ vagy éppen Arthur E. Imhof a Schwalm-vidék egyetlen 17–18. századi parasztportájának és gazdájának bemutatását lehetővé tevő vizsgálati módszereinek használata.¹⁵ Az első kettőt a történeti demográfiai, a másodikat a mikrotörténeti megközelítést használó helytörténeti kutatások alkalmazhatják nagy hatékonysággal.

A komplexitás elve értelmezésem szerint a helytörténet területén legalább két módon valósulhat meg. Egyrészt úgy, hogy a problémaközpontú művek eredményeiből igyekeznek egy szintézisszerű munkát szerkeszteni. Ebben az esetben érdemes arra ügyelni, hogy ne vesszen el az egyedi, a csak helyben értelmezhető jelenség az új narratívában. Vannak olyan eredmények, amelyeket nem lehet általánosítani, nem lehet ezekből országos, regionális vagy teljes etnikai, vallási csoportokra jellemző sajátosságokat megfogalmazni. A tiszaberceli magyar köznemes például máshogy viselkedik szülőfalujában, mint Bécsben, és elképzelhető, hogy sohasem úgy, mint például az elefánti nemesek.¹⁶ A szári svábok az 1780-as évektől 1850-ig sikeresen védekeztek a túlnépesedés ellen, az összlakosság szám hosszú távon nem változott, miközben a szomszéd falu, Boglár (ma Vértesboglár) szintén németajkú lakosságának létszáma ugyanebben a korszakban 112.7%-kal nőtt a népszámlálási adatok szerint.¹⁷ Nehéz lenne ebből akár csak a Vértes-vidéki német falvakra jellemző, településszintű népesedési tendenciát megfogalmazni. Ettől még persze hiba lenne elvetni az eredmények általánosításának gyakorlatát, csak nem árt felhívni a figyelmet arra, hogy fontos mindezt kellő szakmai érzékenységgel végezni.

A komplexitás elve más formában, egyetlen vizsgált helyre vonatkozóan is jelentkezhet. Ez akkor lép fel, ha a kutató igyekszik egy hely történetét a lehető legtöbb oldalról megragadni, és egy korszakra vagy a hely történetének egészére vonatkozóan az országtörténeti szintézisekhez hasonló felosztású művet alkotni. Ez alapján vizsgálja például egy falu közéletét, társadalmát, gazdaságát és népszokásait is, vagyis gyakorlatilag minden érdekli a község múltjából. Igyekszik egyfajta totális helyi történelmet írni akkor is, ha a kérdései nem feleltethetők meg feltétlenül a más helyek kapcsán feltett kérdéseknek. Az ilyen gyakorlatot végző kutatók számára a hely önmagában is érdekes. Ennek a szemléletnek a fogadtatása manapság inkább negatív a szakma köreiben. Jellemző, hogy néhány ígéretes kísérlet mellett rendszerint ebben a műfajban jelenik meg a legtöbb dilettáns helytörténeti mű. Bár a regionális identitások megnyilvánulása nem túl gyakori a magyar társadalomban, mégis sokakat vonz egy-egy hely múltja, önmagában. Rendszerint azért, mert kötődnek egy

9 Kövér György: Van-e, volt-e vidéki történetírás? In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Szerk. Pap József – Tóth Árpád. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.) Bp. 2016. 29–57. 32.

10 Horváth Gergely Krisztián: Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Szerk. Pap József – Tóth Árpád. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.) Bp. 2016. 13.

11 Gyáni G.: Helytörténet i. m. 10–15.

12 Lásd például: Prudence and Pressure. Reproduction and Human Agency in Europe and Asia, 1700–1900. Ed. Noriko O. Tsuya et al. Cambridge. 2010.

13 Peter Laslett: The World we have lost. London 1965.

14 A modell részletesebb ismertetését lásd: Pozsgai P.: Családok és háztartások. i. m. 55–58.

15 Arthur E. Imhof: Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen... Bp. 1992. [1983]

16 vö. Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja (Mikrotörténelem). Bp. 1999.; Für L.: A berceli i. m.

17 Schweininger P.: Sváb világok i. m. 199.

lokális térhez, és az ehhez kapcsolódó történeti munkák olvasása számukra sok esetben saját múltjuk vagy családjuk története, akár az önismeret fejlesztése terén különösen is fontos lehet. Ez a történelem egyik gyakorlati hasznosulása, ami szerintem nem lebecsülendő jelenség. Amíg létezik egy hely múltjának teljes körű megismerésére vonatkozó igény, addig mindig lesznek erre irányuló kérdések is. Véleményem szerint, erre is érdemes a történelemtudománynak odafigyelni, és reagálni. Úgy gondolom, hogy az ilyen jellegű, komplex helytörténetírással irányuló kutatások a későrendi korszak településeire vonatkozóan nem azért irrelevánsak, mert eleve elvetendő dolog ez a szemlélet, hanem azért mert a forráshiányok miatt lehetetlen szakmailag jól feldolgozni minden terület történeti jellemzőjét. Ha ezt valaki megpróbálja, a múlttra vonatkozó konstrukciója nagy eséllyel komoly hangsúlyeltolódásokat fog szenvedni.

A korábban bemutatott adatbázis-építés arra szolgál, hogy egyáltalán egy területen, a népesség múltját illetően, kiküszöbölhesse a kutató a forráshiányt. Ebből az alapból elindulva pedig érvényes társadalom- és gazdaságtörténeti megállapításokat tegyen a lokális közösség múltjáról, végső soron esély kínálkozzon arra, hogy szakmailag elfogadható helytörténetet írjon. Arra viszont nem jelent megoldást ez a típusú adatbázis sem, hogy a kutató alaposan megismerje például a 18–19. század falusi közéletének mozzanatait. Jellemző, hogy szári kutatásom során – anyakönyvi rubrikákba és összeírások táblázataiba esetlegesen megjelenített vagy az adóívek elejére felírt bejegyzéseknek köszönhetően – sikerült megtalálnom az 1729 és 1848 között hivatalba lépett helyi bírók nevei közül a legtöbbet, de korántsem mindegyiket.¹⁸ Hiánytalan bírólistát Keszthely és Baj kapcsán sem lehetett már megalkotni.¹⁹ Ha a helyi „archontológiai” lista összeállítása is ennyire nehézkes, hogyan várható el, hogy képet kaphasson a kutató több évtized helyi közéleti eseményeiről? Erre valószínűleg nincs esélye. Bár a korszakban a politika még többnyire nem érte el a falvak szintjeit, és sok tekintetben a földesúr akarata szabta meg a közélet alakulását, a helyben generálódott, a helyi közösség számára fontos közügyek mindig léteztek. Nem kizárt persze, hogy több ilyen típusú esemény előkerül a narratív forrásanyagból, de a teljes körűség igényével fellépő kutató ebből a szempontból valószínűleg minden település kapcsán csalódní fog. Amíg az országos szintézist írók számára például az országgyűlési jegyzőkönyvek vagy törvények nagy mennyiségű, konstans információval szolgálnak a politikatörténetet illetően, addig hasonló jelentőségű forrása a lokális közélet, a közösség vezetésének megragadása terén a későrendi korszak falvait vagy mezővárosait vizsgáló kutatónak nem állhat rendelkezésére.

Annak ellenére, hogy a korszakra vonatkozóan nem lehet totális helytörténetet írni, a komplexitás fent bemutatott, második formáját még adott esetben érdemes szem előtt tartani. Ha teljes körűt nem is, de sokrétűt talán lehet írni: a problémaközpontú és a komplex elvet egy hely kutatására

vonatkozóan ötvözni. Nehéz elképzelni a fentiek után, hogy az alapvető rendezőelv ne a problémaközpontúság legyen. Úgy gondolom, feltétlenül szükséges a modern helytörténetíráshoz igazodva egy releváns probléma teljes mélységű kibontására vállalkozni egy lokális kutatás kapcsán. Ez megadja a vizsgálati út alapvető irányát. Fontos, hogy a történész végigjárja ezt az utat, munkájának megírásakor ezen vezesse végig olvasóját. Műve így lesz kerek, a klasszikus totalitás híján is teljes egész, hiszen a problémát magát a lehető legtöbb oldalról megvilágíthatja. Emellett néha az út mellé tekinthet, és az ott talált jellemzőkről is tudósíthat. Ettől még nem vesz el feltétlenül gondolatainak a fókuszát.

Helytörténeti polifónia a történeti demográfia tükrében

A történeti demográfiai megközelítésnél maradva, például egy egyszerű nem-nominatív anyakönyvi számvetésből alapvető kérdések fogalmazhatók meg egy település népmozgalmi sajátosságait illetően. Látható lehet, hogy hirtelen megnövekedett vagy lecsökkent akár a születések, akár a halálozások száma, de ugyanez bekövetkezhetett a házasságkötések terén is. Az atipikus jelenség okát feltárandó, a kutató valószínűleg közelebb lép eggyel a helyben élt emberekhez: nominális vizsgálatba kezd, feljegyzi az anyakönyvekbe írt személyek neveit. Eközben számtalan, egyéb kérdést felvető, utánajárára érdemes jelenséget talál: folyamatosan bővíti az adatbázisa „megjegyzések” rovatát. Ezeknek az észrevételeknek a kifejtése sokszor csak egy bekezdésnyi helyet foglal majd el a születő történeti szövegben, de előfordulhat, hogy akár egy fejezetet is kiad. Ez utóbbinak a megírása és elhelyezése a műben ugyan már az eredeti kérdésfeltevés kibontására irányuló gondolatmenet dinamikáját is veszélyezteti, de nehéz elképzelni, hogy az ugyanabban az egy, digitális adatbázisban talált, a szűkebb témához nem kötődő jelenségek leírását semmilyen módon nem lehet az alapproblémához csatlakoztatni. Ha itt a kívánt tartalmi összekötés megvalósul, a demográfiai kérdés kifejtése úgy nyújthat a faluközösség életének egyéb területeiről is néhány érvényes részletet, hogy ezek a történeti epizódok nem homályosítják, hanem inkább élesítik a helyi múlttra vonatkozó összképet és segítik a kutatónak a válasz megfogalmazását is.

Az alábbiakban néhány példát írok még arra vonatkozóan, hogy egy történeti demográfiai megközelítésű helytörténeti munka mely egyéb területekre is rávilágíthat anélkül, hogy a problémaközpontúság elve sérülne. A legtöbb társadalomtörténeti kérdésfeltevés megválaszolásához közelebb vihet, sőt adott esetben a lényegre tapinthat rá egy-egy családrekonstrukciós vizsgálat. A Louis Henry és munkatársai által kifejlesztett módszert már sok kritikával illették az elmúlt évtizedekben. Az ezekben megfogalmazott negatív vélemények elsősorban arra világítottak rá, hogy az eljárás nem alkalmas a teljes lokális társadalmat érintő folyamatok megragadására, mert csak az adott településen hosszú ideig élt emberek életét

¹⁸ Schweininger P.: Sváb világok i. m. 91.

¹⁹ Benda Gy.: Zsellérből polgár i. m.; Tóth Krisztina: „Ezer esztendő előtted...”. Baj története. Baj. 2013. 324–325.

lehet ezzel kutatni.²⁰ Éppen erre lehet válasz az, hogy a helyet vizsgáló történész egy olyan adatbázissal rendelkezik, amely minden anyakönyvi és sok összeírásból leszűrt adatot tartalmaz, ezért más vizsgálataihoz könnyedén kielégítheti a helyi társadalom egészének átfogására irányuló igényeket. Viszont emellett megvan a szabadsága ahhoz, hogy néhány esettanulmányoszerű családrekonstrukciós szálát is releváns módon beépítsen a narratívájába anélkül, hogy bármilyen hiányérzete lehetne a teljességet érintően. Korábban ismeretlen családok mindennapi életébe, háztartásszerkezetébe pillanthat be az utókor, a történeti probléma nagy valószínűség szerint behatóbb elemzése valósul így meg, a komplex szemlélet is érvényesül, és a téma a történeti demográfián keresztül a legszűkebb értelemben vett mikrotörténetet is bevonzza ezen az „útszakaszon”.

Ahogy már utaltam rá, érdemes a kutatónak az anyakönyvek és összeírások adatainak felvételekor is tágabbra nyitnia a vizsgálódási mezőt, és számba venni az alapvetően kvantitatív információkat hordozó források apró kvalitatív tartalmait is. A rubrikákba ugyanis sok esetben rövid megjegyzéseket tettek az adminisztrációt végző személyek, és ezekből akár nem elhanyagolható jellemzőket is megtudhat a szakember a vizsgált közösséget illetően. Például a helyi társadalomban megjelenő különböző, a kor embere számára fontos kategóriákat láthat, amelyek egyszerre kerülhetnek ki a foglalkozási, etnikai, vallási jellemzők vagy éppen a presztízis („Excellenciás Úr”, „Ludirector et Notarius”) mértéke szerinti felosztásból. Rendszerint akkor történt ezekhez hasonló bejegyzés, ha a helyi többségi társadalomtól valamely fenti tényezőben eltérő sajátossággal bírt a megjelenített személy. Ezek az információk a helyi társadalmi viszonyok alakulásának finom rezdüléseiről tudósíthatnak vagy akár olyan konkrét esemény bekövetkeztéről, mint például a kántortanítói és jegyzői pozíció különválása.

Az adatbázisba írt nevek egyébként önmagukban is külön elemzés tárgyai lehetnek a történeti probléma megválaszolásához vezető út egyik állomásán. A keresztnévadás sajátosságai mögött ugyanis akár mély mentalitástörténeti elemek is meghúzódhatnak: bizonyos szentek különös tisztelete, hasonulási vágy a többségi társadalomhoz, vagy éppen a keresztszülőség presztízse, attól függően, hogy az első gyermekek a keresztszülő vagy a szülő nevét öröklik-e. A keresztnévек változásai, alakjainak egyszerűsödése vagy a többtagú keresztnévек arányának hosszú távú módosulásai is eszközként szolgálhatnak a fentiek megállapítására. Szintén a közösség családjainak intim szférájához kerülhet közel a kutató a törvénytelen születések vagy a házasság előtti szexuális kapcsolatok arányának vizsgálatával. Utóbbi jellemző is ott rejlik az adatbázis információi között, ha a történész a házassági és születési adatokat nominatív vizsgálatban összeköti: a házasságkötés után hat hónapra, egészségesen született – vagyis később felnőttkort megért – gyermek élete tanúskodik az utókor

számára szülei normaszegéséről. Az adatbázis elemeihez népszámlálási és/vagy – kellő kritikával – az országleírások vonatkozó adatait csatolva, a helyi lakosságszámmal nem rendelkező évekre pedig ezek alapján becslést alkalmazva, hosszú távra vonatkozóan megkaphatóak a nyers élveszületési arányszámok is. Ezek pedig elvezethetnek a preindusztriális kor magyarországi születésszabályozásának Andorka Rudolf és Faragó Tamás által nemzetközi diskurzusba emelt kérdéseire.²¹ Ráadásul többek között a törvénytelen gyermeket szült anyák családjának, társadalmi betagozódottságának, születésszámainak vizsgálatával, vagyis a későrendi korszak legtöbb esetben abszolút láthatatlan vidéki női sorsainak fókuszba állításával megnyílhat a helyi történeti narratívában egy hangsúlyos női történeti perspektíva is.

Egy lokális társadalom kapcsolati hálójáról adhat továbbá releváns képet a települések szerinti exogám házasságok vizsgálata. Vagyis ha a házassági anyakönyvekbe felírták egy-egy másik településről érkezett házaspár lakhelyét, akkor ezek összegzéséből már beható kép nyerhető erre a társadalomtörténeti tényezőre is, pusztán az adatbázis segítségével. Kigyűjthető ugyanis az összes település, ahonnan házaspár érkezett a vizsgált helyre. Nyilvánvaló, hogy ezekkel a településekkel – legalább egy családnak a házasságkötés megszervezésének erejéig biztosan – volt kapcsolata a kutatott helységről: akár családostól jártak ott, terméket cseréltek, és később is látogathatták egymást. Az külön elemzés tárgya lehet, hogy a frissen házasodók mely településen folytatták életüket. Mindenestre annyi bizonyos, a települések közötti kapcsolat, a hely embereinek geográfiai látómezője releváns módon lemérhető a más településekről érkező házaspárok származási helyeinek számbavételével. A vizsgált hely és a különböző egyéb községek, városok közötti kapcsolatok intenzitásának mértékét jó mutathatja egy meghatározott időn belül egy adott helységről érkező házaspárok számának nagysága. Akár a házasságkötések gyakorisága szerint megállapított, különböző vastagságú vonalakkal összeköthetők a települések nevei egy térképen, így a kapcsolati háló vizuálisan könnyebben megragadható. Ezzel a kutatás automatikusan bevonzza a földrajzi megközelítés technikáit is.

Véleményem szerint, ez csak a javára válhat minden demográfiai irányú történeti probléma kifejtésének. Egy helyi történeti munka elején egyébként is szükséges elhelyezni az adott teret a földrajzi mezőben.²² Ez sokszor nem kap elég figyelmet a történészekről, ám azt tekintve, hogy a katonai vagy kataszteri felmérések térképei már könnyen elérhetőek, ennek alaposabb körbejárása nem kerül túlságosan sok energiába. A történeti földrajzi elemzés magasabb szintjét jelentik a történeti táj kereteinek megfogalmazására irányuló kísérletek, a geográfiai környezet egyszerű leírásán túl a megtelepülés

20 A módszer leírását, kritikáját és az alkalmazásához részletes, magyar nyelvű útmutatást lásd: *Andorka Rudolf: A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei.* (A Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetek 4.) Bp. 1988.

21 *Rudolf Andorka – Tamás Faragó: Pre-industrial household structure in Hungary.* In: *Family forms in historic Europe* Eds. Richard Wall – Peter Laslett. Cambridge. 1983.

22 A történeti táj meghatározásáról lásd például: *Faragó Tamás: Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség.* (Kísérlet egy 18. századi monografikus jellegű regionális kutatás tervezése során keletkezett kérdőjelek megválaszolására.) In: *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 5. Szerk. Csahók István. 1984. 5–38.

jellemzőit, okait kereső szemlélet, amely már a Vidal de la Blache által is hirdetett, majd az *Annales*-iskola történészei körében újra felfedezett posszibilizmus jegyében igyekszik megragadni a földrajzi faktor társadalomra gyakorolt hatásait.²³

A vizsgálódás spektruma a braudel-i „hosszú idő” által megkívánt szélességűre is nyúlhat egy helytörténeti kutatás során. Könnyen előfordulhat, hogy – akár természetes folyamatok révén – az első és a második katonai felmérés térképei néhány jelentős változást mutatnak egy település környezete körül. Szár határában például kevesebb, mint száz év alatt eltűnt egy tó, amelyből korábban a helyiektől még adóként hatolt a földesúr. Ennél is tágabb időintervallumban vizsgálódva, például Tihany történetében sem lehet mellékes a középkorban még létező szigetállapot megváltozása a kora újkorra. A járványok pusztításának mértékét is befolyásolhatták olyan természeti tényezők, mint például a helyi ivóvíz minősége: a mészkőhegységek körül fakadó karsztvizet fogyasztó lakosság túlélési esélyei sok esetben magasabbak voltak, mint más területeken élőké. Az emberi beavatkozás nyomán keletkező környezeti változások is lehetnek a történeti elemzés tárgyai: a soltvadkert szőlők telepítésének földrajzi okai, a mocsár lecsapolása Alibunár gazdasága számára, a szolnoki vasútvonal nyomvonalának kijelölése például Pécel mellett, vagy éppen Brennbergbánya bányáinak hatása. Mindezek mellett érdemes figyelembe venni, hogy az adatbázis elemeiből esetlegesen kirajzolódó népmozgalmi jelenségek okozója a szélsőséges időjárás is lehetett: például a Tambora vulkán kitörése nyomán Európa-szerte hidegebbé vált 1816. évi nyári hónapok vagy az 1846. évi magyarországi májusi fagyok komoly következményekkel járhattak.²⁴

Idetartozik az a kérdés is, hogy vajon mit jelentett a 18–19. században egy paraszt számára a föld minősége? Talán nem nagy túlzás azt állítani, hogy magát az életet. Vélhetően az időjárás mellett ez a tényező is sokszor előkerülő témát jelentett a falusiak diskurzusaiban: panaszkodtak vagy hálát adtak az általuk használt termőföld minősége miatt, összehasonlították azt egymásával vagy a majorságéval. Elképzelhető, hogy két ugyanakkora méretű szántóval rendelkező gazda közül az egyik azért takaríthatott be évről évre több terményt, mert a földjének magasabb humusztartalma a másikéval szemben nagyobb termésátlagokat biztosított a számára. Ehhez képest meglehetősen kevés helytörténeti munka foglalkozik akárcsak egy mondat erejéig a vizsgált térre jellemző termőföld minőségével. Pedig erre vonatkozóan a korabeli osztályozási kategóriák mellett napjaink elektronikusan is elérhető, részletes talajtani térképei is érvényes információkat szolgáltatnak erről, ha a vizsgált hely határait azóta nem bolygatta meg valamely jelentős természeti és humán tényezők következtében végbement átalakulás.²⁵

A történeti földrajzi megközelítés bevonása mellett még egy, a helytörténetíráshoz ugyancsak ritkán alkalmazott

tudományág forrásainak felhasználására szeretném felhívni a figyelmet: ez az egyháztörténet. A képlet megint ugyanaz: vélhetően bármelyik probléma kifejtéséhez érdemben járulnak hozzá a vidéki életek történetének kutatása során az egyes egyház- és hitközségekben készített iratok. Ezek értéke rendszerint komoly, hiszen a későrendi korszak legtöbb falujában és mezővárosában gyakorlatilag csak a helyi egyházi személyek végeztek olyan rendszeres írásos tevékenységet, amelynek termékeit megőrzésre szánták. Az általuk vezetett anyakönyvek és lélekösszeírások értékét már talán felesleges tovább bizonyítani, de születtek egyéb, nagy jelentőségű dokumentumok is a parókiákon. Ilyen például a *Historia Domus* is, amely rendszerint narratív forrást jelent. Ezt a helyi lelképásztorai vezették. Tulajdonképpen azt jegyezték fel a helyi egyház „történetéről”, amit ők fontosnak tartottak. Ha a vonatkozó egyházi szervektől engedélyt kap a kutató ennek vizsgálatára, akkor akár terjedelmes falutörténeti beszámolókat is olvashat itt, de a liturgikus életre vonatkozó bejegyzésekből is sok mentaltörténeti adalék leszűrhető. Ezek – kellő forráskritikával kezelve – sokat adhatnak egy későrendi társadalom dinamikájának megértéséhez. Ugyanezt a szolgálatot tehetik a katólikusoknál jellemző *canonica visitatio* során keletkezett beszámolók, egyházmegyei levéltárakban őrzött iratai is. Ebben a helyi egyházközség vezetői nyilatkoznak a településre látogató püspök alkalmazottainak kérdéseire a vonatkozó egyházközség helyzetéről. Könnyen elképzelhető, hogy egy helyben vizsgált történeti probléma után járva éppen ebben talál a kutató egy-egy részkérdésére választ. Azt pedig valószínűleg kevesen vitatják, hogy az időjárás és a föld mellett a helyi egyház kérdései is rendszeresen fontos témát adhattak a későrendi korszak lokális társadalmában élők számára.

Ezért is okozhat könnyen aránytalanságot a helyi történeti konstrukció megalkotásában, ha a kutató nem veszi figyelembe a kor társadalmában meghatározó vallásos érzület jelentőségét, és már a közösség általános jellemzésének leírásakor sem utal például a papok, lelkészek, rabbik fontos szerepére. Ezek a személyek sok esetben a legmeghatározóbb alakjai voltak a rurális közösségeknek. Senki más szavait nem hallgatták annyian és olyan rendszerességgel egy településen, mint az övéket. Még az sem elképzelhetetlen, hogy az ő útmutatásaik nyomán változtak meg helyi szokások, vagy – amire későbbi korokra vonatkozóan tudunk is példát – nemzeti-ségi településeken az ő hatásukra gyorsult fel az asszimiláció, esetleg éppen ellenkezőleg: elkezdődött a nemzetiségi öntudat erősödése.²⁶ Ez nem is lehet meglepő egy olyan korszakban, ahol az egyház látta el a későbbi polgári állam által átvett feladatok nagy részét, például a vidéki iskolák túlnyomó többségének működtetését.

Ha a helytörténeti kérdésfeltevés indokolja, vagy annak megválaszolására irányuló gondolatmenetet nem torzítja, a kutató könnyen találkozhat a helyi elithez tartozó személyek megnevezésének szükségességével. Ez esetben a releváns földesúr vagy nagyobb földesurak mellett az egyházi vezetőket

23 Timár Lajos: Történeti földrajz és társadalomtörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2006. 343–372.

24 Norman J. G. Pounds: Európa történeti földrajza. Bp. 2003. 26.

25 Lásd például: Magyarország genetikai talajtérképe. http://terkep.air.gov.hu/website/mo_genetikus/viewer.htm; <https://real-i.mtak.hu/904/>

26 Lásd például: Bednárík János: Falusi plébános a polgári korban. Egyház és társadalom a 19. század második felében a Buda környéki falvakban. (Néprajzi értekezések 9.) Bp. 2020.

is első sorban érdemes számba venni, hogy teljes legyen a kép. Ráadásul ehhez több forrásban – különböző plébániai iratokban, *schematismus*okban, templomi feliratokban, egyházmegyei összesítő kiadványokban – találhat információt a kutató, így általában hiánytalan listák szerkeszthetők a helyen szolgált egyházi személyekről. A presztízis terén a helyi elitnek definiálható csoportból természetesen nem maradhatnak ki – jellemzően a második vonalból – a tanítók, a jegyzők és a bírók sem. Az egyszerű, „archontológiai” listák megalkotása azért is lehet szükségszerű, mert joggal megerősíti azt a fel fogást, hogy a helyi közösségeket célszerű nem olyan masz szaszerű képződményekként ábrázolni, amelyek – általában lassú társadalmi folyamatok révén, egyfajta belső indukáci óval – tulajdonképpen maguktól változtak, hanem akár egy vezető személyiség tevékenységének hatására is. Az már fen tebb említésre került, hogy a közélet eseményeinek szakszerű rekonstruálása általában lehetetlen, de az irányító személyi ségek megnevezése, és munkásságuk néhány jellemzőjének megragadása kivitelezhető és szükségszerű lehet. Mindenhol éltek ugyanis olyan tekintélyes emberek, akiknek a közösségi szerepvállalása is hozzájárult a hely egyedi közösségének ki alakulásához. Véleményem szerint tehát a helyi narratívában nemcsak a komplexitás és a problémaközpontúság ötvözhető, hanem az egyén és a közösség viszonya is sok szempontból árnyalható.

Végszó

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a problémaorientált hely történetírásnak nincs klasszikus értelemben vett, saját mód szertana.²⁷ Ezeket a különböző tudományágaktól kölcsönzi, a problémafelvetés sajátosságainak megfelelően.²⁸ A kutató szabadságában áll választani ezek közül. Talán éppen ez jelen ti a műfaj módszertani sajátosságát: a középpontban egy hely ben látható probléma, és ennek pontos kifejtéséhez különböző megközelítési módok állnak rendelkezésre. A későrendi kor szak falvait vagy mezővárosait vizsgáló szakemberek számára nagyon indokoltnak tartom a történeti demográfiai megkö zelítés alkalmazását. Ezen a területen érvényes problémá kon alapuló érvényes kérdések találhatók azzal a lehetőséggel, hogy a válasz kifejtése is kellően mély lesz. Az anyakönyvek és összeírások listáiból felépített adatbázis megalkotása pedig sok esetben akkor is szükséges, ha a kutató a hely vizsgálá tához már egy eleve megfogalmazott, nem történeti demog ráfiai jellegű problémával érkezik. Nehéz elképzelni, hogy az adatbázis nem nyújt komoly segítséget bármilyen, kor szakra vonatkozó kérdés mély elemzése kapcsán. A történe ti demográfia módszereinek útját járva ugyanakkor a legkü lönbözőbb irányokba lehet kitékinteni. Mikroszintű elemzés során többek között család-, mentalitás-, gazdaság-, társada lom-, egyház- és nő történeti, illetve történeti földrajzi moza ikok is illeszthetők a helyi történeti képhez. Ettől még a ku tatás fókuszának nem kell szükségszerűen megváltoznia. Az maradhat a kezdetben felvetett probléma körbejárása. Ennek bemutatása pedig remélhetőleg közelebb viszi a megszületett munka olvasóit Magyarország 18–19. századi történetéhez, és a helytörténethez.

27 Bár több, kifejezetten falvak történetére vonatkozó módszertani össze foglalo is napvilágot látott már, ezek rendszerint nem a modern, probléma központú helytörténetírás alapvetéséből indulnak ki. Ennek ellenére ahhoz kétségtelenül hasznosak is lehetnek, hogy kellő kritikával olvasva néhány ötletet, forrást, alapvető szakirodalmat hozzon a kutató számára a kom plex látásmód érvényesítéséhez. *Szántó Imre: A helytörténeti kutatások elmé leti és módszertani kérdései*. 9. változatlan kiadás. Bp. 1992.; *Pejin Attila: A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve*. Zenta 2008.

28 Részben erre hívja fel a figyelmet Horváth Gergely Krisztián is. *Hor váth G. K. i. m.* 15–16.

VISKOLCZ NOÉMI

Házassági stratégiák az Esterházy családban: egy megghiúsult leánykérés 1693-ban¹

Marriage strategies in the Esterházy family: a failed proposal in 1693

Prince Pál Esterházy (1635–1713), the palatine of the Kingdom of Hungary, was one of the richest men in the country at the end of the 17th century. From his two marriages he had 25 children, four of whom married: Mihály, Gábor, Terézia and József. The father was very conscious of planning his children's careers, their share of the inheritance and their marriage, motivated by three things: keeping and increasing the wealth and enhance the reputation of the Esterházy family. Marrying into the imperial aristocracy was not easy, as the old noble families of the Habsburg monarchy formed a closed elite, while Hungarian aristocrats were not keen on bringing in foreign spouses. The prince therefore chose his sister's granddaughter, the wealthy Julianna Drugeth Homonnai, to marry his son, Gábor. Based on the documents preserved in the princely archives, the study describes the favourable reception of Pál Esterházy's plan in the family, and then its failure, during the course of 1692–1693. The young girl was eventually married in 1693 to Count Miklós Pálffy, who had a considerable network of contacts and influence in Vienna. The failed marriage was followed by a rapid change of strategy on the part of Pál Esterházy: he renounced the idea of gaining wealth through marriage. Instead, he married all three of his sons to Austrian and Italian noblewomen of lower rank and less wealth (Tizzzone Biandrata, Abensberg-Traun, Gilleis zu Theras und Sonnenberg). In this way he established his family's place in the imperial aristocracy and the Habsburg Empire.

Az alábbi közlés forrása a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Esterházy hercegi levéltárában található. A Repositorium című állag harmadik egységében gyűjtötték össze a hercegi ág házasságokra vonatkozó iratait, ezen belül az F fasciculusban az Esterházy Gábor kudarcba fulladt házasságát illető dokumentumokat,² amelyek érdekes bepillantást nyújtanak az ország meghatározó családjának házassági stratégiájába.

Esterházy Pál (1635–1713) a Magyar Királyság nádora és egyben egyik leggazdagabb személye volt a 17. század végén. Első felesége, Esterházy Orsolya 1682-ben bekövetkezett halála után az udvarában nevelkedő gyámleányát, Thököly Évát vette feleségül. A két házasságból 1655 és 1693 között 25 gyermek született.³ De nemcsak a család gyarapodása figyelemre méltó, hanem az ingatlan és ingó vagyonáé is. Esterházy Pál számos táblázatos kimutatást készített a tulajdoni helyzetéről, gondosan rögzítve a birtokok vételét és eladását. 1688-ban

a 16 uradalom értékét 2 790 000 forintra becsülte, 1691-re mindez megduplázódott, a 32 uradalom 5 669 000 forintot ért, 1693-ban a 35 uradalmat 7 600 000 forintra tartotta a herceg.⁴ Ennek az óriási vagyonnak a sorsát nem bírta a véletlenre, rendkívül tudatosan tervezte a gyermekei karrierjét és ennek megfelelően az örökségben való részesedésüket. A legfőbb elve a vagyon szétaprózódásának megakadályozása volt: „az Esterhás familia mindenkor méltóságos, s hatalmas, és előkelő lészen Magyarországon; Isten dicséretére szép fundációkat tehet a jövedelemből, hazájának is jobban s alkalmasabban szolgálhat, s familiáját is fölemelheti; de ha egyszer a divisióra fakad, mint az árvíz eloszlik s elapad”.⁵

A két házasságból származó 17 fia közül 1692-re már csak hat volt életben: Miklós, Mihály, Gábor, Ádám, József és Zsigmond. Mivel az elsőszülött Esterházy Miklóst (1655–1695) akarata ellenére egyházi pályára terelte – 1691-ben nevezték ki tinini püspöknek –, így a vagyoni és házassági tervek őt

¹ A kutatást *Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei* címmel (azonosító: 132770) az NKFI–OTKA támogatja. A kutatócsoport tagjai: Monok István, Kiss Erika, Király Péter, Zvara Edina, Viskolcz Noémi.

² HU-MNL-OL-P 108-3.-F-(50–54.) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy család hercegi ága, Repositorium]

³ A 25 gyermek életrajzi adataikkal: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése. Sajtó alá rend. Viskolcz Noémi, Zvara Edina, Király Péter, Kiss Erika. (Esterhazyana) Bp. 2021. 321–322.; Esterházy Pál és Thököly Éva iratai 1: Levelezés. Sajtó alá rend. Viskolcz Noémi, Zvara Edina, Király Péter, Kiss Erika. (Esterhazyana) Bp. 2022. 327.

⁴ Vera Zimányi: Die Hofhaltung und Lebensweise der Esterházy im 17. Jahrhundert. In: Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum. Vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ 1995. Hg. von Rudolf Kropf. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland) Eisenstadt 1997. 261–262. és 273–275.; J. Újváry Zsuzsanna: Az Esterházy család birtokpolitikája, különös tekintettel Esterházy Pálra. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás, egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvídekén. Szerk. Ács Pál, Buzási Enikő közreműk. Bp. 2015. 87–88.

⁵ Gróf Eszterházy Pál 1678. évi végrendelete. Közl. Merényi Lajos. Történelmi Tár 12. (1911) 610.

nem érintették.⁶ Hasonló sors jutott a szervitáknál novíciusi idejét töltő Esterházy Ádámnak (1680–1720), akit 1698-ban szenteltek fel és haláláig szerzetesként élt az apja által emeltetett fraknóváraljai kolostorban.⁷ Mihály (1671–1721) és Gábor (1673–1704) a bécsi egyetemen végzett tanulmányait követően 1691 végén a párizsi lovagi akadémiára iratkoztak be unokatestvérükkel, Esterházy Antallal együtt, s apjuk szándéka szerint 1692–1693-ban egy európai körútra, Kavaliers-tourra indultak volna.⁸ A nádor második feleségtől, Thököly Évától származó József (1687–1721) öt éves múlt, Zsigmond (1692–1693) pedig csecsemő volt, 1692 végén mindketten szüleik mellett nevelkedtek, Zsigmond nem sokkal később egyébként elhunyt.⁹

Az Esterházy-vagyon várományosai így Mihály, Gábor és József voltak, akiknek részére az apa az 1689-es végrendeletében az 1687. évi hitbizományi törvény által biztosított lehetőségek által három majorátust hozott létre:

- az első Mihálynak, ebbe a következők vagyonelemek tartoztak: a fraknoi, kismartoni, lánzséri, lakompaki, lékai keresztúri, kaboldi, kapuvári, feketevári, köpcsenyi, hartensteini uradalmak, emellett a bécsi, pozsonyi és soproni házak, valamint a tábori kis kastély és gálasházai kúria a tartozékaival. Ezenkívül Mihálynak kell minden adósságot viselnie és törlesztenie;
- a második hitbizomány Gábornak: az alsólendvai, nempti, csobánci, hegyesdi, tatai, simontornyai, tamási, ozorai, koppányi, kaposvári uradalmakat kapta a budai, pesti és székesfehérvári házakkal és minden egyéb tartozékokkal együtt.
- a harmadik hitbizomány a legkisebb fiának, a Thököly Évától született Józsefnek járt: az árvai, litavai, éleskői, lévai, véglesi, szádvári és sztrencsényi várat és birtokokat összpontosította ebben az apa. Ebben a majorátusba jórészt olyan jószágok kerültek, amelyeket újonnan vett Esterházy Pál.¹⁰

A vagyon elrendezésével és az öröklési rend megállapításával egyidőben, amikor Mihály és Gábor a nagykorúság felé közelített, a nyughatatlan apa már házassági terveket szőtt és a megfelelő menyasszonyt kereste fiainak. Utóbbi számára 1692 novemberében ki is szemelt egy lányt, és ehhez nem kellett messzire mennie, hiszen a jelölt, Homonnai Drugeth Julianna (1680–1726) az Esterházy családhoz tartozott, Esterházy Pál húgának, Máriának volt az unokája.

Esterházy Mária és Homonnai Drugeth György 1652-ben kötött házasságából öt gyermek született: István (1653–?), Bálint (1656–1691), János (1660–1682), Zsigmond (1657–1684) és

Krisztina (1655–1691).¹¹ Zsigmond 1677-ben Keglevich Teréziát vette nőül, aki öt lánynak adott életet, másodikként 1680-ban Juliannának.¹² Miután a Homonnai Drugeth családban nem születtek fiúutódok és Bálint elhunytával 1691-ben kihalt a fiúág, a tetszetős vagyon kisebb részben Krisztina gyermekeinek, nagyobb részben Zsigmond lányainak jutott, akik közül 1692-ben Julianna volt a legidősebb.¹³ A hosszú történeti múlta visszatekintő Drugethek a Magyar Királyság északkeleti részében bírtak nagy birtokokat, Ungvár, Homonna, Csicsvár, Terebes központokkal.¹⁴ A homonnai uradalom értékét 1690-ben 116 000 forintba becsülték.¹⁵

Az 1684-ben megözvegyült Keglevich Terézia grófnő a távolból is jó viszonyt ápolt férje befolyásos nagybátyjával, Esterházy Pállal, és sokszor kikérte tanácsát vagy igényelte a segítségét.¹⁶ Így például a férje halála után a leányág örökösödési joga megerősítésében várta a támogatását. Homonnai Drugeth Zsigmond hirtelen halála megrendítette az asszony és gyermekei helyzetét, s bár – ahogy egy levelében megfogalmazta – a férje III. Ferdinándtól nyert már egy adománylevelet, amely a fiág kihalása esetén 100 000 forint értékű jószág öröklését biztosította a leányainak, mégis szükségesnek látta Esterházy Pál fellépését.¹⁷ 1688-ban Juliannát érintő terveiről is tájékoztatta a herceget, hogy szeretné egy bécsi kolostorba küldeni „tanulás és német szó kedvéért”.¹⁸ Hogy ez pontosan mikor történt meg, nincsenek rá adatok, de 1692 végén már a bécsi orsolyitáknál látjuk a kislányt. Az oktatásra nagy hangsúlyt helyező kora újkori női rend III. Ferdinánd özvegye, Gonzaga Eleonóra hívására telepedett meg Bécsben, ahol az 1670-es évek felépült a templomuk és kolostoruk a Johannesgassén. Az előkelő világi lányok számára működtetett nevelőintézetük nagy népszerűségnek örvendett.¹⁹ Egyébként Julianna húgát, Borbálát, az 1676-tól Pozsonyban is tevékenykedő orsolyitákhoz adta az édesanyja.²⁰

11 Homonnai Drugeth György és Esterházy Mária lakodalma. Sempte, 1652. ápr. 28. Keresztvíztől a sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1550–1700). Kiad. Hanák Béla – Szabó András Péter. 2. kötet. Bp. 2021. 924–926.

12 Keglevich Terézia naplója szerint a következő gyermekek születtek: Rosina (1679–1681), Julianna (1680–1726), Zsuzsanna (1681–1684), Borbála (1682–?) és Klára (1684–?). *Haraszthy Miklós*: Adatok a Drugeth-Homonnay grófi család nemzedékrendjéhez. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez 2. (1896) 1. sz. 168–170.

13 Az öröklésről: Forgách András és Homonna Drugeth Krisztina lakodalma. Keresztvíztől a sírkeresztig i. m. 2. kötet. 1059–1060.

14 A család történetéhez: *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. PhD-disszertáció. Eger 2015. 75–89.

15 *Molnár István*: A homonnai várkastély. Adalékok Zemplén-Vármegye történetéhez 19. (1913) 17.

16 Keglevich Terézia levelei Esterházy Pálnak, HU-MNL-OL-P 125-(2653–2660). [Esterházy Pál].

17 Keglevich Terézia Esterházy Pálnak, Ungvár 1684. máj. 9. HU-MNL-OL-P 125-2653.

18 Keglevich Terézia Esterházy Pálnak, Lőcse, 1688. máj. 29. HU-MNL-OL-P 125-2657.

19 *Ulrike Denk*: Schulwesen und Universität. In: Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert). Hg. von Karl Vocelka – Anita Traninger. (Wien. Geschichte einer Stadt, 2.). Wien–Köln–Weimar 2003. 386.

20 *Mészáros Kálmán*: Egy főrebilis lánya is lehet jó parti. Esterházy Pál nádor terve fia kiházására 1706-ban. Turul 91. (2018) 97.

6 *Viskolcz Noémi*: Az öntörvényű palatinusné: Thököly Éva (1659–1716). (Akadémiai doktori értekezés). Miskolc 2022 105–108.

7 *Viskolcz N.*: Az öntörvényű palatinusné i. m. 118–119.

8 *Viskolcz Noémi*: Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665–1705). In: Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban. Szerk. Kökényesi Zsolt. Bp. 2022. 162–165.

9 *Viskolcz N.*: Az öntörvényű palatinusné i. m. 122.

10 Esterházy Pál végrendelete, Kismarton, 1689. febr. 12. HU-MNL-OL-P 108-4.-G-59.; A hitbizományi törvényről: *Peres Zsuzsanna*: A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon. H. n. 2014. 41–46.; *Viskolcz N.*: Az öntörvényű palatinusné i. m. 132–133.

A völegényjelölt Esterházy Gábor fényes pályafutás előtt állt. Tanulmányait a soproni jezsuita kollégiumban és a bécsi egyetemen végezte, ahol a baccalaureusi fokozatig jutott. 1690-ben Augsburgban Mihály bátyjával együtt birodalmi lovaggá ütötték. 1689-ben Fejér vármegye főispánjává (erről 1691-ben lemondott), 1691-ben pedig az egyesült Zala és Somogy vármegyék főispánjává nevezték ki, s ahogy már említettem, 1692-ben Pármában tanult, édesapja a távollétében s talán a tudta nélkül szervezte a házasságát.²¹

Esterházy Pál szándékát, miszerint Gábor fia és Homonnai Drugeth Julianna keljenek egybe, unokaöccse, Nádasdy László sátoraljaújhelyi pálos vikárius közvetítette Keglevich Teréziának 1692 novemberében: „az elmúlt héten itt nálom lévén gróf Homonnai Asszonyom, Hercegségedtől reám bízott parancsolatjának eleget akarván tenni, Hercegséged Gábor fiának Juliánka kisasszonyt megkértem”.²² A grófnő ugyan a lánya fiatal kora miatt húzódozott, de nem volt elutasító. Nádasdy egyúttal arra is figyelmeztette Esterházyt, hogy a lány iránt többen érdeklődnek, ezért minél hamarabb menjen végbe az eljegyzés. Néhány héttel később újabb levélben sürgette a herceget, hogy személyesen írjon Homonnainénak és erősítse meg a fia házassági ajánlatát.²³ Mindez hamarosan megtörténhetett, mert az asszony 1693. január elsején már válaszolt is Esterháznak, hogy „Juliánka árva leányom Hercegséged szerelmes fiával egyben való kötelezettsége iránt jelentett Hercegséged akaratját értettem. Kiben is nemhogy ellentartó volnék, de sőt inkább, valamint említett sógor uram által Hercegségednek alázatosan repraesentáltattam, nagy szerencsémnek tartom, hogy valamint mindekben, úgy ebben is Hercegséged fejedelmi parancsolatinak szokott alázatossággal engedelmeskedhetem.”²⁴ Bár Keglevich Terézia nem nyilatkozott arról, hogy a lánya kezéért cserében mit kíván, Nádasdy László ezt is kipuhította: a család adósságai kiegyenlítését és Esterházy Gábor számára Zemplén vármegye főispánságát. Nádasdy azt is megemlíttette a levelében, hogy a leánykérők között van Pálffy Károly fia és egy erdélyi fiatalember is, de mindkettőt elutasították Julianna éretlenségére hivatkozva.²⁵ Esterházy Pál az igenlő válasz tudatában a szoros rokoni kapcsolat miatt szükséges pápai diszpenzációról is gondoskodott, amely 1693. február 4-i dátummal érkezett meg Rómából és néhány nappal később Kollonich Lipót bíboros, kalocsai érsek is jóváhagyta.²⁶

21 Viskolcz N.: Az öntörvényű palatinusné i. m. 116–117.

22 Nádasdy László Esterházy Pálnak, Sátoraljaújhely, 1692. nov. 16. HU-MNL-OL-P 125-3285. Nádasdy Lászlóhoz: *Takáts Endre*: Gr. Nádasdy László csanádi püspök (1662–1729). Szeged 1943., *Bojtos Anita*: A pálos rend XVII. századi története, különös tekintettel a rend szellemiségére. PhD-diszertáció. Bp. 2018. 312–313.

23 Nádasdy László Esterházy Pálnak, Sátoraljaújhely, 1692. dec. 8. HU-MNL-OL-P 125-3286.

24 Keglevich Terézia Esterházy Pálnak, Homonna, 1693. jan. 1. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

25 Nádasdy László Esterházy Pálnak, Sátoraljaújhely, 1693. jan. 4. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

26 A diszpenzáció megszerzéséről Klobusiczky János Esterházy Pálnak, Róma, 1693. jan. 17. HU-MNL-OL-P 125-2731.; diszpenzáció Esterházy Gábor és Homonnai Drugeth Julianna számára, Róma, 1693. febr. 4. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-50.; Kollonich Lipót jóváhagyása, Bécs, 1693. febr. 10. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-51.

Minden úgy alakult tehát, ahogy a herceg eltervezte, ám 1693 februárjában egy váratlan esemény nyomán egy vígjátéki elemeket sem nélkülöző történet bontakozott ki, amely Bécs udvaraiban és utcáin játszódva egészen I. Lipót császár színe elé jutott. A farsangi időszak végén Homonnai Drugeth Juliannát meghívták Maximilian Adam von Waldstein (1627–1706) gróf, császári kamarás házába egy mulatságra. Ott Waldstein felesége, Pálffy Mária Eleonóra (1651–699) grófnő összeismertette az unokaöccsével, Pálffy Miklóssal (1671–1706). A fiatalember olyan jó benyomást tett Juliannára, hogy ott rögtön elígérkeztek egymásnak, sőt, gyűrűt is váltottak. Bár ez utóbbiban azért nem volt teljesen biztos Benyovszky Mátyás, Esterházy familiárisa és titkára, aki kétségbe esve számolt be urának a fordulatról.²⁷

A vetélytárs Pálffyak a Magyar Királyság arisztokráciájának jeles családja voltak, a magyarországi mellett kiterjedt alsó-ausztriai birtokokkal is rendelkeztek, s mivel generációk óta a Habsburg birodalmi arisztokrácia tagjaival házasodtak, udvari pozícióik erősek, bécsi kapcsolathálózatuk kiterjedt volt.²⁸ Pálffy Miklós – Pálffy Pál nádor unokája, Pálffy János Károly (1645–1694) császári kamarás és ezredes fia – tehát magabiztosan pályázhatott Homonnai Drugeth Julianna kezére. Benyovszky szerint az általa „familia Mercuriana”-nak (ezzel feltehetőleg a római istenre, Merkúrra, a tolvajok védelmezőjére és ezáltal a „lopás”-ra utalt), nevezett Pálffyak csalárdul jártak el, amikor kihozatták a lányt a kolostorból és hízelkedéssel rávették a házasságra. Tudtak ugyanis az Esterházyak már elnyert házassági engedélyéről és ezért egész Bécsben elterjesztették a gyors gyűrűváltást, „hogy híre nagy legyen és Hercegséged annyiival inkább kívánjon kiállani belőle”.²⁹ A cselszövésbe a Pálffyak a jezsuitákat és az apácákat is bevonták, hiszen az orsolyiták támogatása nélkül nem is sikerülhetett volna az akció. Benyovszky azonnal felkereste Kollonich Lipót kalocsai érseket és bíborost, aki házassági ügyekben különösen szívesen intézkedett az egyháza részéről, de ő csak annyit tudott tanácsolni, hogy bízzák a lányra a döntést: „matrimonia debeat esse libera, se apja, se anyja, sem az Pápa nem cogálhatja, ha kedve nincs valakihez menni férjhez”.³⁰

A számításában csalatkozó Esterházy mozgásba hozta a gépezetét Bécsben. Benyovszky Mátyás azonnal levelet írt Theodor Althet von Strattmann udvari kancellárnak, Jaklin Balázs magyar kancellárnak, valamint a jelentősebb befolyással bíró egyházi személyeknek, így a Ernst von Trautson bécsi püspöknek, Széchényi György esztergomi érseknek, Kollonich Lipótnak, valamint Seraphin atyának, a bécsi szerviták priorjának, s többüknél személyes kihallgatáson is járt.

27 Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. febr. 16. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53. Benyovszky Mátyáshoz: *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Bp. 1991. 366–376.

28 *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp. 1910. 507–508.

29 Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. febr. 16. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

30 Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. febr. 16. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

Az ügy rövid idő alatt eljutott I. Lipót magyar királyig. Homonnán Nádasdy László igyekezett az eseményeket csak távolról követő és ide-oda kapkodó anyát győzködni. Keglevich Terézia szintén kérvényeket intézett a már említett méltóságoknak, hogy az Esterháznak adott szavának érvényt szerezzen.³¹

A herceg elképzelése az volt, hogy bécsi udvari és egyházi kapcsolatai felhasználásával az apácákat és Juliannát nyomás alá helyezi és a lánnyal visszavonhatja a Pálffy Miklósnak tett ígéretét. A bécsi püspök azonban nem akart az orsolyitákkal konfliktusba kerülni, Kollonich érsek és mások is azt a véleményt képviselték, hogy ha a lány a Pálffy fiút választotta, bele kell nyugodni. A beletörődés azonban nem tartozott Esterházy Pál erényei közé, és a következőkben Juliannának a kolostorból való kivételét fontolgatta. Ugyanis, ha sikerül Kismartonba vinnie, ott a rokonság és az oda érkező anyja segítségével rábírhatták volna a fogadalma megmásítására és az Esterházy Gáborral való házasságra. 1693. február 19-én tehát Kerekes János, Keglevich Terézia familiárisa, az anya írásbeli felhatalmazással a kezében és Esterházy embereinek a kíséretében az orsolyita kolostorhoz vonult és kikerítette a lányt. Az apátnő, miközben mindent megígért, ügyesen húzta az időt és értesítette a Pálffyakat. Miklós édesanyjával, Sidonie Agnes von und zu Liechtenstein hercegnővel szaladt a helyszínre – a mama egyenesen az ágyból pattanhatott ki, mert még hálóruhát viselt Benyovszky állítása szerint –, hogy útját állja a „leányrablóknak”, s valóban sikerült is megakadályozni Julianna elvitelét.³²

A botrány híre addigra már bejárta Bécset. Az uralkodó a bécsi püspökre bízta annak kivizsgálását, hogy Homonnai Drugeth Juliannának kihez húz a szíve. Az udvariak és az egyháziak egyöntetű véleménye az volt, hogy az édesanyja vigye haza a kisasszonyt, s szabadon döntsék el, hogy Julianna kivel szeretne házasodni.³³ Végül Benyovszky Mátyás is azt tanácsolta Esterházy Pálnak, hogy a legjobb megoldás, ha a grófnő magához veszi a lányát, azaz nem megszöktetik, mert ez nagyon rossz fényt vetne az Esterházyakra, a herceg becsülete szerinte így is csorbát szenvedett.³⁴ Keglevich Terézia levélben magyarázkodott a történetek miatt, betegségére hivatkozott, hogy nem tudott hathatósan intézkedni. Azt írta Esterházy-nak, hogy „igen törődöm még most is, nagy bágyodtságomban, hogy az apácák leányommal akaratom ellen úgy bánnak és akaratom ellen felültették, még annál inkább is búsulok, hogy meghitt szolgám gyanóságban ejtette magát, noha, ha instrukciójához tartotta volna magát”,³⁵ de elképzelhető, hogy titokban örült annak, hogy a lánya nem a közeli rokonához megy feleségül.

Esterházy Pál 1693. március 25-i Keglevich Teréziának szóló levelében a megvesztegetett orsolyitáknak és a grófnő ügyefogyott szolgálójának, Kerekes Jánosnak tudta be az „elidegenedést” és ezzel a kézfogó meghíusulását. Nem leplezte haragját az anyával szemben sem, hogy engedetlen lányát hagyta maga dönteni, holott ő még úgy tanulta, hogy „az leányzókat szüleitől köllössék előbb is kérni”.³⁶ Ugyanakkor Nádasdy Lászlónak is leszögezte, hogy „immár a jó kisasszony menjen ahhoz, akihez akarja, mivel sem édes anyjával, sem öreg atyjafiaival nem gondolt... Bizony megvallom, nem kevésé sajnálom, hogy kívánnván az méltóságos Homonnai háznak szolgálnom ezen házassággal, némely gonosz emberektől így ludificáltattam, azonban én is másképpen gondolkodtam fiam házasságáról.”³⁷ Rövidesen valóban találtak új menyasszonyt Esterházy Gábornak: Margaretha Christina von Abensberg-Traun Alsó-Ausztria egyik ismert nemesi családjából származott, édesapja, Otto Ehrenreich von Abensberg-Traun a tartomány marsallja volt. Az eljegyzésre 1693 októberében került sor, majd a menyegzőt Esterházy Mihályval egy napon, 1694. május 24-én tartották Bécsben.³⁸ Mihály az olasz származású Anna Margherita Tizzone Biantaratával kötött házasságot.³⁹ Ez utóbbi szertartást Kollonich Lipót végezte a Hofburg udvari kápolnájában a császári pár jelenlétében. A magas kegy megnyilvánulása annak volt köszönhető, hogy a menyasszony az uralkodó harmadik feleségének, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolnának volt az udvarhölgye. Homonnai Drugeth Juliannát két hónappal később, 1693. május 17-én a bécsi Szent István-székesegyházban adták össze szíve választottjával, Pálffy Miklóssal.⁴⁰

*

Esterházy Pált mind az öröksége felosztásában, mind a gyermekei házasságának megtervezésében két dolog vezérelte: a vagyon egyben tartása és növelése, s az Esterházy *familia* hírnevének, becsületének gyarapítása. Beszédes adat, hogy a két házasságából származó 25 gyermeke közül összesen négyen alapíthattak családot: Mihály, Gábor, Terézia és József. A birodalmi arisztokráciába való beházasodás nem volt egyszerű, hiszen a Habsburg monarchia régi előkelő családjai általában egymás között házasodtak és egy zárt elit réteget képeztek. Legalább négy-nyolc generációra visszamenőleg kellett az őseket felmutatni, ezzel az új arisztokrácia betagozódását igyekeztek akadályozni. A házasságokat komoly szerződésekkel bástyázták körül, pontosan meghatározva a lányok hozományát, jegyajándékát és özvegyi vagyoni jogait.⁴¹ Ugyanakkor a magyar arisztokraták sem szívesen hoztak

31 Nádasdy László Esterházy Pálnak, Homonna, 1693. márc. 8. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

32 Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. febr. 20. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

33 Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. febr. 21. és Jaklin Balázs Esterházy Pálnak, 1693. febr. 28. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

34 Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. febr. 26. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

35 Keglevich Terézia Esterházy Pálnak, Homonna, 1693. márc. 7. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

36 Esterházy Pál Keglevich Teréziának, Kismarton, 1693. márc. 25. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

37 Esterházy Pál Nádasdy Lászlónak, Kismarton, 1693. márc. 25. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

38 Viskolcz N.: Az öntörvényű palatinusné i. m. 117.

39 A bécsi Udvari Kápolna anyakönyve, Hofburgpfarre Tauf-, Trauungsbuch 1673–1712, f. 137. Esterházy Pál olasz rokonsága *Iványi E.*: Esterházy Pál i. m. 417.

40 A bécsi Szent István székesegyház anyakönyve. Trauungsbuch St. Stephan Wien 1691–1693. f. 378.

41 Martin Scheutz: Die Elite der hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Kaiserhof im 18. Jahrhundert. In: Adel im 18. Jahrhundert. Umrissen einer sozialen Gruppe

1. kép – Esterházy Mihály (1671–1721) egykorú portréja
(Esterházy Privatstiftung)

külföldi házastársat.⁴² Esterházy Pál maga is tudatában volt az elvárásoknak és a szokásjogoknak és elsősorban a Magyar Királyság mánáscsaládjai között keresgélt olyan jelöltet, aki a hozományával az Esterházyak vagyonát növeli. Ennek érdekében még a rokonfrigytól sem riadt volna vissza.

A megghiúsult házasságot gyors stratégiaváltás követte: Esterházy Pál lemondott a házasság révén való vagyoni gyarapodásról és három fiának alacsonyabb rangú és csekélyebb vagyonú osztrák és olasz származású lányokat választott (Tizzzone Biandrata, Abensberg-Traun, Gilleis zu Theras und Sonnenberg), egyedül lánya, Terézia házasodott magyar főrenddel, Erdődy Györggyel. De hogy a Homonnai

Drugeth-örökség még sokáig nem ment ki Esterházy Pál fejéből, azt az is bizonyítja, hogy 1706-ban József fiának Bercsényi Zsuzsannát szerette volna megkérni, aki édesanyja, Homonnai Drugeth Krisztina második házasságából született és ő volt a nagy vagyon másik várományosa. A nádornak ez a terve sem realizálódott, hiszen a lány édesapja Bercsényi Miklós kuruc főgenerális volt, s a politikai ellentétek felülírták a dinasztikus szándékokat.⁴³ Esterházy József 1709-ben egy osztrák bárónőt, Maria Octavia Gilleis zu Theras und Sonnenberget vette feleségül.⁴⁴ Esterházy Pál ezekkel a házasságokkal megalapozta familiájának a birodalmi arisztokráciába való sikeres betagozódását. Bár hozzá kell tenni, hogy a gondos tervezés során aligha láthatta előre, hogy az első házasságából származó nős fiainak nem születnek fiúutódai. A hercegi ág a Thököly Évával közös fiának, Esterházy Józsefnek köszönhetette a fennmaradását.

*

Az alábbiakban Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak írt négy levelét adom közre, a mai helyesírási és központosítási normát tartva szem előtt: a magánhangzók hosszúságát és rövidségét a mai nyelvi normákhoz igazítottam, az archaikus és tájnyelvi alakokat, ejtési sajátosságokat, ahol lehetett, megtartottam, a személy- és helyneveket betűhíven közlöm, a hiányzó központosítást szükség szerint pótoltam.

1. Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. február 16.
HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

Méltóságos Herceg, kegyelmes Uram!

Ideérkezvén, hogy az Cardinált⁴⁵ jobban tudhassam informálnom, Cancellarius Uramhoz⁴⁶ mentem legelőször is, azhol kitanultam az egész casust, hogy és mikint történt. Tudniillik az utolsó farsáng napjaiban, azután, hogy Hercegséged innen lement volna, az kisasszonyt⁴⁷ kicsalták gróf Volstein⁴⁸ házához, akinek Palfi asszony⁴⁹ felesége vagyon (ám maga is szépen ment férjhez, kire az Cardinal is tett ilyen reflexiót), ott lévén az kisasszony, Palfi Carol fia⁵⁰ is ott volt, inter caetera tudakozván az kisasszonytól, minek utána nyájasságban adták volna és ösmeretségben magokat, hogy ha adott-e szót valakinek? és ha szabad személye (egy jezsuita jelenlétében s talán mások is voltak ottan), kire felelte a kisasszony, hogy nem adott szót senkinek, és hogy szabad személy, továbbá, ha szeretné-e ezt az urfiat? tudakoztak tőle, s felelte volna, hogy úgy, és így

43 Mészáros K.: Egy főrebilis i. m. 96–98.

44 Viskolcz N.: Az öntörvényű palatinusné i. m. 126–127.

45 Kollonich Lipót (1631–1707) gróf, 1688-tól bíboros, 1691-től kalocsai érsek.

46 Theodor Althet von Strattmann (1637–1693) gróf, 1683-tól udvari cancellár.

47 Homonnai Drugeth Julianna (1680–?) grófnő, Homonnai Drugeth Zsigmond és Keglevich Terézia lánya.

48 Maximilian Adam von Waldstein (1627–1706) gróf, császári kamarás.

49 Pálffy Mária Eleonóra (1651–699) grófnő, Pálffy Miklós és Maria Eleonora Harrach lánya, 1672-ben házasodott össze Maximilian Adam von Waldsteinnal.

50 Pálffy János Károly (1645–1694) gróf, ezredes, diplomata, fia Pálffy Miklós József (1671–1706).

in der Krise. Hg. von Gerhard Ammerer – Elisabeth Lobenwein – Martin Scheutz. Innsbruck-Wien 2015. 158–159.

42 Koltai András: Magyar főrendek külföldi feleségei a 16–17. században. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. (CD-ROM). Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Bp. 2007. 313–314.

adtak volna szót egymásnak és lett volna az gyűróváltás, amint Palfi Carol embere referálta ezeket Cancellarius uram előtt.

Ezzel mentem Cardinal uramhoz, kinek megbeszélvén mind az casust, mind pedig amit Hercegséged üzent, hogy mikint lettek e contra az dolgok Hercegséged s consequenter Gabor úrfi részéről, exaggeráltam is, hogy ezek clancularie fraudulentur történnén, s ezeket elkövetvén a Kisasszony-nyal, nullo vel consanguineo, vel confidente amico praesente, akinek még se discretioja, se esze olyan, hogy magát dirigálni tudta volna, sapit quasi raptum et decepta est. Ugy mondá a Cardinal, hogy ez legnehezebb és legkönnyebb dolog, legkönnyebb, ha redeál magában az Kisasszony és azt mondja, hogy kedveli Gabor úrfiat, és hozzája megyen; legnehezebb, ha contrariumot mond, mert matrimonia debeat esse libera se apja, se anyja, sem az Pápa nem cogálhatja, ha kedve nincs valakihez menni férjhez ugyan mindaddig nem mehet se Carol fiához, se máshoz, valamég az törvény föl nem szabadétja; ha arra fakad, sed quis finis? prostitutio. Bezzeg ha közel volna az anyja és kikapthatná onnan (noha jóllehet messzebb lakik ugyan, de ugyancsak ezt köll neki utoljára is elkövetni) remélhetne ember valamit, főképpen, ha grófné asszonyt⁵¹ szóra fogná ember, és ha gyűrőt nem váltottak volna, kit némelyek nem is akarnak elhinni, hogy meglett volna, hanem az más részről hírellek igen, s nem is titkolják studio, hogy híre nagy legyen és Hercegséged annyival inkább kívánjon kiállani belőle, üzent a Cardinalnak Palfiné asszonyom,⁵² hogy mint lettek az dolgok, s kérte ahhoz képest, hogy revocálja maga confirmatióját cum dispensatione facta, de nem szintén kedve szerint való válasza lett. Ezt tudja már az császár is bizonyosan, s oda is azért súgta be az a familia Mercuriana, hogy tudták consensus regist fogunk kívánni, minden circumstantiákból kitetszik, hogy tudták az dispensatio kinn létit, és az dolgokat miben legyenek erről a részről, s így akartak malitiose csalárdul praecipialni. Ajánlotta magát a Cardinal, hogy keres üdőt és alkalmatosságot, hogy magán maga szólhasson a kisasszonnyal, Bakmetit akarta odaküldeni, de informáltam, hogy suspectus előttünk, úgy az apácák is, akik kuplerkednek körülette, és fújják azt a lelket az kisasszonyban, úgymondá a Cardinal: o illae recipiunt pecunias ab utraque parte es agunt suae.

Így már én megvárom, mit végez a Cardinal ottan, hogy relatiót tehessek Hercegséged előtt. Gondolkodtam, hogy Pater Millert⁵³ informáltam volna az jezsuita ottan való jelenléte felől, és exaggeráltam volna egy kevéssé, hogy mennyi jót vettek és vesznek Hercegségedtől, s mégis így hálálják, micsoda fraus ez is?, hogy jezsuitát adhibeáljanak oda, hogy már az kisasszony az Ursulitáknál vagyon, s azok az jezsuiták directiójától függvén, annál bátrabban és minden consideratio félelem nélkül feleljen az úrfinak, s ne haesítájon, avagy ne menthesse magát, hogy talán az Abbatissa, avagy más apácák híre nélkül nem felelhet, nem felekedhetik semmit is.

Amég az asszony elméjét is jobban meg nem vesztegetik, jó volna írni Őnagyságának és P. Nadasdinak⁵⁴ exaggerálni köllene, és mintegy okozni is magát az asszonyt, annál inkább idegenedne a más résztől, s ha ír Hercegséged szerdán jókor köllene itt lenni a postán a leveleknek vagy ha ide nem érkezhethének commode az levelek, tehát az posonyi postára, az publicatoriakkal együtt ratione extraordinariorum nem maradnának el azok is. Isten sokáig éltesse Hercegségedet jó egészségben.

Hercegséged alázatos hív szolgálja,

Beniovszki Mattias manu propria

[P. S.] Nem ártana talán megjelenteni pro tenore az asszonynak, hogy ebből processus léssen, talán attul az prostitutiótól is irtóztván, ugyancsak ide hajolna inkább.

2. Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. február 20. HU-MNL-OL-P 108-3.-F-53.

Méltóságos Herceg, kegyelmes Uram!

Ma reggel előbb gróf Zichi urammal⁵⁵ szolván és arra disponálván, hogy az hintáját oda küldje, azminthogy mindjárt resolválta is magát, Kerekes uram⁵⁶ ment az apácákhoz, és ottan megadván mind az Abbatissának, mind az kisasszonynak⁵⁷ az leveleket, resolválták magokat, mind az gyermek, hogy örömet elgyün, mind az Abbatissa, hogy kiadja; azután odament az hintó Zichi uram leányával, Csákiné asszonyommal,⁵⁸ akkor nem adták ki, hanem az [!] mondták, hogy 12 óra után, mivel nem paraszt ember gyermeke, hogy csak oly hirtelen és rendetlenül adják ki.

Tizenkét óra után odamenvén Kerekes uram, ott találta az úrfiat anyóstól,⁵⁹ még föl sem öltözhett, úgy szaladt oda mantóban, vagy inkább Schloff Pelczben,⁶⁰ hajadon fővel az apácákhoz, és ottan ex consilio Lotyonum mendaciam azt hazudta az Abbatissa, hogy Őfölsége⁶¹ az Hoff Cancellar uram⁶² által megüzente s parancsolta, hogy ad ulteriorem resolutionem ki ne adják, ezt által láttam ugyan, hogy hazugság, de hogy jobban elhitessem magammal, tehát odaküldtettem Völcssei uramat⁶³ az Hof Cancellarhoz, ott az cselédjétől tudta meg, hogy ott sem volt. Így már mi itten heában fáradunk, úgy látom, holnap lemegyek, és szóval bővebben informálok Hercegségedet, kívánván éltesse Isten jó egészségben sokáig Hercegségedet.

Hercegséged alázatos szolgálja,

Beniovszkj Mattias manu propria

51 Keglevich Terézia grófnő, Homonnai Drugeth Zsigmond özvegye.

52 Sidonie Agnes von und zu Liechtenstein (1645-1721) hercegnő, Pálffy János Károlylyal 1669-ben kötött házasságot.

53 Balthasar Miller (1635-1718) jezsuita szerzetes, III. Ferdinánd özvegyének, Gonzaga Eleonóra császárnénak a gyóntatója.

54 Nadasdy László (1662-1729) Nadasdy Ferenc országbíró és Esterházy Anna Júlia fia, Esterházy Pál unokaöccse. Pálos szerzetes, 1690-től sátorlajújhelyi vikárius.

55 Zichy István (1647-1700) gróf, koronaőr, győri altábornok.

56 Kerekes János, Keglevich Terézia grófnő familiárisa.

57 Homonnai Drugeth Julianna (1680-?) grófnő.

58 Csáky Istvánné, Zichy Klára grófnő.

59 Pálffy Miklós József (1671-1706) gróf és édesanyja, Sidonie Agnes von und zu Liechtenstein (1645-1721) hercegnő.

60 Manto – kabátféle, Schlafpelz – hálóköntös.

61 I. Lipót magyar király és német-római császár (1640-1705).

62 Theodor Althet von Strattmann (1637-1693) gróf, udvari kancellár.

63 Völcsy György, Esterházy Pál familiárisa, bécsi ügyintézője.

P. S. Javallottam Kerekes uramnak, hogy kérjen audientia Őfölségénél, Hof Cancellernél és jelentse meg az dolgokat cum bona forma, és instáljon, amiről instálni köll, ha Hercegség parancsolja, elköveti őkegyelme.

P. S. Az Cardinalnál is voltunk, szólott maga Őeminentiája az bécsi püspökkel is, de az azt mondja, hogy nem oly stricte dependeálnak tőle, azért in similibus nem örömet avatják magokat az apácák dolgaiban.

3. Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. február 21. HU-MNL-OL-P 108-3-F-53.

Méltóságos Herceg, kegyelmes Uram!

Kerekes uram⁶⁴ tegnap estve Hof Cancellernél⁶⁵ menvén detegálta az grófné⁶⁶ akaratját, és az dolgot, miben legyen, s egyszer s mind tudakozta, ha való-e, hogy Őfölsége⁶⁷ inhi-beálta Őnagysága által az kisasszony⁶⁸ kiadását, úgy monda: Domina Palfiana⁶⁹ requisivit suam Majestatem, informando, quod suo filio actu esset, desponsata Dominae Homonnaiana Filia, e contra ab Hungarico Cancellario⁷⁰ informata est sua Maiestas Sacratissima, quod Princeps Palatinus eandem Domicellam filio suo vellet habere desponsatam, habereque jam superinde assensum matris. Ne itaque fiant aliquae confusiones, suspendit extraditionem Domicellae, volens ipsammet inspicere in hanc rem et determinare.

Erre mondá Kerekes Uram, ergo nec matri extradabitur arra felelte a Hof Cancellar, vere nec Matri, quia timetur, ne Mater Imperiose agat cum illa, uti jam apparet, s ezzel bocsátván el őtet, tegnap estve. Ma kiküldöttem Völcsi Urammal⁷¹ Kerekes Uramot P. Serafinhoz,⁷² hogy informálják szerivel az Hoff Cancellért, általa tudhassa, miben légyen a dolog erről az részről is.

Én azonban a Cardinalhoz⁷³ mentem, informálni az egész dolgokról, kiket hogy eleiben adtam volna, monda: hogy menjen oda újabbon az kisasszonyhoz az anyja szolgálja, és disponálja a retro, kimenetelre szép szerivel, mondván, hogy az anyja nem kívánja annak adni őtet, akihez nem akar menni, és akit nem szeret, hanem keresse inkább ezzel is kedvét az anyjának, s úgy inducálhatja a maga részére jobban, és ha őnékie kedve lesz az kimenetelre, tehát az császár sem tartóztathatja őtet. Ajánlotta magát arra az Cardinal, hogy Őfölségének maga fog erről szólni ezen holnapi napon, immár megvárom azt is, hogy Hercegségedet jobban tudhassam informálnom az dolgokról, ezt is igazgatnom köll itten, mivel nem annyira informátus az itten való dolgokban.

Azonban megjövéen Kerekes uram is Völcsi urammal P. Serafinustól, ugyanezt javallotta, hogy az Cardinal disponáltassék arra, menjen Őfölségéhez. Item jelentette, hogy sokat az Hof Cancellernél ne fűzzünk, mert ő is akarta ezen kisasszonyt az maga veje öccsinek, Bottiani Sigmondnak,⁷⁴ amint-hogy nem is azért mentek ezek annyira oda, hogy Stratman uram ebben szolgáljon, minthogy csak informatus legyen az mi részönről is. Mit végez az kisasszonnyal Kerekes uram, megírom Hercegségednek, gondoltam azt is, hogy mivel udvarnál szűk az audientia, gróf Homonnaine asszonyom nevével memorialist adunk be Őfölségének, s holnap alkalmasint concurrál, az Cardinalis audientiájával. Most többet nem tudok írni Hercegségednek, ajánlván kegyelmességében magamat, és Hercegségedet ő Szent Fölsége oltalmában

Hercegséged aláztos szolgálja,

Benyovszki Mattias manu propria

P. S. Éppen hogy elvégeztem levelemet, veszem aláztosan Hercegséged levelét, postanap vagyon ma úgyis, írok én is P. Nadasdi Laszlónak,⁷⁵ Kerekes uram pedig az asszonyának, az többiben is parancsolatjához alkalmaztatom magamot Hercegségednek.

4. Benyovszky Mátyás Esterházy Pálnak, Bécs, 1693. február 26. HU-MNL-OL-P 108-3-F-53.

Méltóságos Herceg, kegyelmes Uram!

Utóbbi levelemre, kit Sípos Peter⁷⁶ által küldöttem, aláztosan választ vártam. Az Cardinal⁷⁷ volt Őfölségével⁷⁸ szemben, és megbeszéllette az dolgokat, Őfölsége azt mondotta, hogy informáltatott volna így, mintha az anyja⁷⁹ cogálni akarná Gábor úrfihoz, menjen férjhez, és ha kiadták volna az kisasszonyt,⁸⁰ bizonyosan Kismartonban⁸¹ vitték volna (ezt pedig Kerekes uram⁸² pattantotta ki bizonyosan), és hogy mondta azt is Őfölsége, hogy az bécsi püspök⁸³ által meg fogja examináltatni az kisasszonyt, kihez vagyon inkább kedve?

Amint észrevettem Cardinal uram szavaiból, nem bánná Őfölsége, hogy ha az anyja érette jönne, és elvinné, így azoktól az asszonyoktól ment volna osztán Őfölsége is, mivel az anyja szabadon elvihetné, meg nem tarthatnák tőle, amint-hogy az Cardinal resolválta magától azt, hogy írnya fog az anyjának, ezt megvárom már, és postára adom, írok magam

64 Kerekes János, Keglevich Terézia grófnő familiárisa.

65 Theodor Althet von Strattmann (1637-1693) gróf, udvari kancellár.

66 Keglevich Terézia grófnő, Homonnai Drugeth Zsigmond özvegye.

67 I. Lipót (1640-1705) magyar király és német-római császár

68 Homonnai Drugeth Julianna (1680-?) grófnő.

69 Sidonie Agnes von und zu Liechtenstein (1645-1721) hercegnő, Pálffy János Károly felesége.

70 Jáklín Balázs (1644-1695) nyitrai püspök, 1691-1695 között magyar kancellár.

71 Völcsy György, Esterházy Pál familiárisa, bécsi ügyintézője.

72 Serafin páter, a bécsi szerviták priorja.

73 Kollonich Lipót (1631-1707) gróf, kalocsai érsek.

74 Batthyány Zsigmond (1673-1728) gróf. Theodor Althet von Strattmann (1637-1693) udvari kancellár lányát, Eleonórát (1677-1741) Batthyány Ádám (1664-1703) gróf vette feleségül, Batthyány Ádám öccsét azonban nem Zsigmondnak, hanem Boldizsárnak hívták, ő azonban papi pályára lépett. Batthyány Zsigmond Batthyány Ádám unokatestvére volt.

75 Nádasdy László (1662-1729) pálos szerzetes.

76 Sípos Péter – feltehetőleg Esterházy Pál egy zenésze, szolgálja.

77 Kollonich Lipót (1631-1707) kalocsai érsek.

78 I. Lipót (1640-1705) magyar király és német-római császár.

79 Keglevich Terézia grófnő.

80 Homonnai Drugeth Julianna (1680-?) grófnő.

81 Kismarton, szabad királyi város Sopron vármegyében (ma: Eisentadt, Ausztria).

82 Kerekes János, Keglevich Terézia grófnő familiárisa.

83 Ernst von Trautson (1633-1702) gróf, Bécs püspöke.

is jó információval mind Hommonaine asszonyomnak, mind pedig P. Nadasdi uramnak,⁸⁴ ha haza viszik az kisasszonyt, mégis sérül a böcsület, akárkihez adják ottan férhez, legalább könnyebb lészen, nem mint itten ily violenter kapják el előlünk.

Ehhez képest, hogy az bécsi püspökre akarja Őfölsége bízni az exament, voltam tegnap az bécsi püspöknél is tovább egy óránál, ex fundamento megértette az dolgot officialisával együtt, mert azt is fölhitta volt magához, ajánlották magokat, hogy kívánnak szolgálni Hercegségednek: harmadnapja lakodalmot tartott gróf Breiner⁸⁵ az leányának, a püspök adta öszve őket, ott lévén Palfin⁸⁶ asszonyom is, informálta az maga részéről az püspököt. Ezért is jól esett, hogy informáltattott az mi részünkről is, mert Palfi úrfi⁸⁷ kétszer is volt az officialisnál, instalván, hogy árestálja meg nomine consistorii az kisasszonyt az apácáknál, ki ne adják.

Jó volna méltóságos Esztergami érsek urammal⁸⁸ íratni, mind Őfölségének, mind Homonnainé asszonyomnak, Őfölségének, hogy értette volna az egész dolgokat, mikint lettek az kisasszonnyal, aki egy anyának elég nagy keserőségére lehet, kit is megtudván az anyja, érette küldött az maga gyermekéért, s ki nem akarják adni, ezt exagerálni köllene, mely nagy violentia, és hogy Őfölsége parancsolná meg, adják ki az anyjának, vitethesse magához, ha maga, vagy egészségtelensége, vagy az rossz utak miatt nem jöhetne oly messze földről ide érette, ne szomoríttatnék meg Őnagysága, mert est res scandalosa, et matri praejudiciosa, attingálhatná azt is, hogy ezzel, ha kibocsátását parancsolná az kisasszonnak az anyjához Őfölsége, tehát consolaltatnék az anyja, Hercegséged böcsülete is sérülne valamennyire, mert ez a nagy hír csenedednék, és változna az dolog, nem lenne szája izint minden az Palfi résznek is, nem köllene igen partialiter írni az Őfölségének szóló levelet, ne vennék észre, hogy csak Hercegséged mellett írt, hanem ex se írná maga opinióját modo praemisso, tendálna egyedül az kisasszonynak anyjához való kibocsátására. Mert kegyelmes Uram, hogy már hic et nunc kibocsátásuk úgy, hogy Kismartonban menjen, nem látom módját, ha relaxáltatik is az árestom, oly conditióval lészen (úgy vélekedem), hogy directe az anyjához menjen, és ha előbb resolváltatnék kibocsátása, nem mint vagy maga az anyja jönne ide, avagy küldene valaki mást érette (mert már Kerekes uram ezt

ki nem hozza), tehát micsoda alkalmatossággal vigyék föl; Frauczimert fogadhatni ugyan melléje, de micsoda szekéren megyen? lantkocsin alkalmatlan, Hercegséged nem adhat szerket, mert megtudnák, és mint minden dolognak a végét köll tekinteni, valahogy jövendőben is ne lenne kisebbségünk, hogy vitette is Hercegséged a Fölföldre, mégsem juthatott nekünk, hanem másnak, noha elhittem, az anyja tovább is kívánná Hercegségednek ebben faveálni.

Az anyjának pedig így írna Érsek uram, hogy értette Őnagysága, hogy az leányát ideadta Gábor úrfinak, és hogy azután Palfi úrfi ment Őnagyságához kérni, de nem adta, itten dicsírni köllene állhatatos jó resolútióját az asszonynak, és hogy értette azt is, hogy értvén, mint történetek légyen Bécsben az kisasszonnyal az dolgok és Palfi urammal, érette küldött ugyan a leányáért, de nem akarják kiadni, aki elég nagy keserűség egy anyának, ominálni köllene azért az asszonyt Érsek uramnak, hogy ne szenvedje ezt a praejudiciumot, hanem hozza el, ha maga jöhet, ha nem jöhet, küldje olyan emberét, aki fölvihesse az anyjához, és experiálja maga jobban az anyja az maga gyermekitől, miben vannak az dolgok, s tartsa maga mellett, ott is megtalálja, akinek Isten akarja adni. Informálhatná azt is grófné asszonyomnak az Érsek, hogy írt már ebben az dologban magának is Őfölségének, hogy adassa ki az kisasszonyt az anyjának, reméli is, hogy nem fogja tartóztatni Őfölsége, Cancellarius uram⁸⁹ is kérte, hogy szóljon Őfölségének ezen dologról, és disponálja Őfölséget, relaxálja azon inhibitiót, bocsássák a kisasszonyt az anyjához, ezzel consolaltatik az anyja is, és Hercegséged böcsülete is sérül, és a Palfi résznek nem esik szinte minden szája izint, memorialistadtunk be Őfölségének Homonnainé asszonyom kívánságát föltvén gyermeke kibocsátása iránt, erre nézve is jobban fog Cancellarius uram szólhatni. Szintén most vettem Hercegséged méltóságos levelét, nem hihetem, hogy összeadták volna őket, mert nem lenne talán könnyebbségére az ő dolgoknak ilyen kérdések lévén már fönn. Cancellarius uram még ma fog Őfölségének szólani az extraordinariák felől is, ha tetszik-e Őfölségének, hogy Besztercebányán legyenek, vagy másutt akarná inkább. Isten sokáig éltesse Hercegségedet szerencsésen jó egészségben.

Hercegséged alázatos szolgálja,
Beniovszki Mátiás manu propria

84 Nadasdy László (1662–1729) pálos szerzetes.

85 Christoph Breuner gróf Maria Antonia nevű lányát Franciscus Maximilianus Comes a Königsackh vette feleségül 1693. febr. 22-én a Hofburg kápolnájában. A bécsi Hofburg kápolna anyakönyve / Tauf- und Traumbuch 1619–1755. f.305.

86 Sidonie Agnes von und zu Liechtenstein (1645–1721) hercegnő, Pálffy János Károly felesége.

87 Pálffy Miklós József (1671–1706) gróf.

88 Széchényi György (?–1695) esztergomi érsek.

89 Jáklín Balázs (1644–1695) nyitrai püspök, magyar kancellár.

TÁRCA

BENKE TAMÁS

Az MHGT Könyvtárának egykori Turul-sorozata a budai Krisztina Antikvárium árverésén

Az MHGT mostani könyvtáráról

Társaságunk 1989-es, hivatalos újjáalakulását követően, hosszú időn át nem rendelkezett könyvgyűjteménnyel. Az újraindulást követően már a hetedik elnökség lépett hivatalba, amikor a 2018. január 25-i elnökségi ülésen, a frissen megválasztott tisztségviselők között, szóba került az „MHGT Könyvtár” felállításának gondolata. Ezen az ülésen született határozat arról, hogy a Társaság székhelyén (Tagjaink számára hozzáférhető módon) könyvtár és irattár állítandó fel; melynek gyarapításáért, kezeléséért, leltározásáért, az elnökségi tagok felelősek.¹ A könyvtár felállítását különösen az elnök és pénztárnok szorgalmazta.

Dr. Pandula Attila, valamint dr. Péntekné Unghváry Mária (korábbi pénztárnok), ezen évben leadták kurrens elnöki és pénztárnoki iratanyagukat a Társaság részére; az elnöki iratok így székhelyünkre kerültek, ahol rendezésüket és közép szintű leltározásukat az új pénztárnok, valamint Gál János tagtársunk végezte el, 2018. július 26–27-én.² Ugyanekkor az elnök bizonyos könyveket és nyomtatványokat,³ amelyeket az MHGT működéséhez kapcsolódóan összegyűjtött, szintén beszállított a székhelyre, a megalakítandó könyvtár részére.

Az elnökség (ugyanacsak az elnök javaslatára), 2018. november 29-i ülésén határozott arról, hogy „a Társaság Könyvtára számára megvásárolja a Tarsoly Kiadó által megjelentetett »Heraldika« c. kötetet, két példányban.”⁴ Ez volt az „első” könyvbeszerzés, melyet az MHGT pénztárából fedeztünk.

A kezdeményezés azonban eleinte nem hozott érdemi eredményt. Az ügy a 2019. április 12-i elnökségi ülést követően „vett lendületet”. Ezen az ülésen rövid, de emlékezetes vitában ütköztették véleményüket a könyvtár felállítását javasoló és ellenző tagok. „Az MHGT gyűjteményei” című napirendi pontot az elnök vezette be, felemlítve, hogy a Társaság könyvállománya nem gyarapszik, mert tagjaink nem adományoznak könyveket. Újabb könyvek vásárlása mellett ismételt felhívást tartott szükségesnek, a könyvadományozás élénkítésére.

Az ellenzők azt vitatták, hogy felesleges a Társaság anyagi erejét könyvek beszerzésére fordítani, hiszen így csak olyan művekhez jutnánk hozzá, amelyek amúgy is elérhetők minden nagyobb közkönyvtárban; emellett csakis komolyabb induló állományra, pl. leginkább egy *szakkönyv-hagyatékra* lehetne alapozni egy igazán komoly gyűjteményt – mely annak magját képezhetné. További ellenvetésként hangzott el, hogy a Társaságnak nincs is hol tárolnia a könyveket; valamint hogy a könyv, mint információforrás, már elavult, kikopik a kutatói gyakorlatból (az internetes adatbázisok korában).

E sorok írója – a könyvtár-pártoló oldalt erősítvén – igyekezett más érvekkel ellentételezni a fentieket; rámutatva, hogy a Társaság könyvtárának elsősorban dokumentációs jellege lehetne; ugyanis mindenekelőtt saját kiadványainkat, a tevékenységünk (konferenciák, kirándulások) során létrehozott és beszerzett (valamint ajándékba kapott) sajtótermékeket kellene gyűjtenünk; tagjaink (és együttműködő partnereink) dedikált művei és kiadványai pedig e tudósok, műkedvelők, szervezetek Társaságunkhoz fűződő kapcsolatának, szakmai eredményeinek tárházát nyújthatnák az MHGT későbbi generációinak. Ezen, esetlegesnek tűnő, de a Társaság „eszmei ujjlenyomatát” képező, dokumentarista szemléletű „emlékanyag-felhalmozás és -megőrzés” mellett, természetesen törekedni kell legalább a történeti segédtudományi alapművek

1 16./2018.(01.25.) számú elnökségi határozat.

2 A pénztárnoki iratok egyelőre Verőcére, a hivatalba lépett új pénztárnok lakhelyére és irattárába kerültek.

3 Nagyrészt konferenciák és kirándulások alkalmával kapott kisnyomtatványokat (kiállításvezetők, meghívók, konferencia-programok).

4 36./2018.(11.29.) számú elnökségi határozat.

szisztematikusan gyűjtésére, tehát egy alapvető kézikönyvtár összeállítására is. Ehhez saját költségvetésünkben állandó keretet kéne biztosítani, valamint pályázati forrásokat is bevonni.

Az elnök és pénztárnok egyaránt a székhelyen javasolta elhelyezni a könyvvállományt; utóbbi pedig ismét sürgette (mint 2017 óta állandóan!) egy nagyobb könyvszekrény beszerzését.

Az elnökség véleménye továbbra is megoszlott, ám végül is nagy többséggel úgy határoztak, hogy *állandó jellegű felhívást intéznek az MHGT tagságához, a Társaság könyvtárának gyarapítása érdekében.*⁵

Fentiekből látható, hogy az MHGT könyvtárának (új)bolí létrehozása, úgyszólván a semmiből indult; emiatt pedig egy jelentős lélektani gáttal szembesültünk: vajon komolyan vehető-e a próbálkozás? Van-e értelme annak, amit elkezdünk?

Világossá vált ekkor, hogy a könyvtár ötlete azért nem nyújtott eddig kellő inspirációt, mert nincs is érdemi állománya; nincs mibe „gravitálnia” egy-egy adománynak, tiszteletpéldánynak. Nyilvánvaló volt, hogy erőnek-erejével kell a könyvtárat életre lehelni; egyfelől a Társaság pénztárát, másfelől a jó példa magával ragadó hatását igénybe véve. Évek során, lassanként jutottunk el odáig, Tagtársaink nemesszívű, egymást lelkesítő adományozásai és partnereink nagylelkűen biztosított tiszteletpéldányai révén, hogy kis könyvtárunk immár több száz kötetet számlál – amelyek értékét, a bennfoglalt tudás és az adományozók maradandó emlékü ügyeszeretete mellett, azok a dedikációk adják, amelyek révén, reményeink szerint, távoli korok MHGT-tagjai kerülhetnek majd személyes közelségbe, a ma élőkkel és munkálkodókkal – *ugyanazon lapokat forgatva s megérintve.*

Tudatosan akarjuk ennek lehetőségét megteremteni, felépíteni; mert ismerjük az ebben rejlő hatalmas erkölcsi erőt, inspirációt.

Hol a régi könyvtár?

A Társaság könyvtárának „újraalapítása”, mint (fentiek szerint 2018 óta egyre inkább fizikailag is megvalósuló) elvi célkitűzés; továbbá a Társaság múltjára vonatkozó különféle vizsgálódások is (melyek a 2023-as jubileumi évben felélénkültek), végeredményben arra a kérdésfeltevésre vezettek: létezett-e az MHGT-nek régebben könyvtára, s mi lett annak a sorsa?

Hasonlóképpen kérdezhetjük: „kit” illet az MHGT történeti (1883–1951 közötti működése során keletkezett) iratanyagának tulajdon- és rendelkezési joga?

Világos, hogy az MHGT, mint egykori s mostani *irat- és gyűjtemény-képző*, elemi célkitűzésének, létérdekének tekinthető, hogy ami a Társaság egykor létezett gyűjteményeiből még fellelhető, a Társaság számára visszaszerezze; ami pedig elveszett, de nélkülözhetetlen, pótoljuk. Ez a szándék nyilvánult meg elnökünknek a 2023. november 3-i, rendkívüli közgyűlésre benyújtott határozati javaslatában; melyet a közgyűlés változtatás nélkül, egyhangúlag fogadott el.

„A Társaság Gyűjteményei, teljes egészükben és egyes tételeikben egyaránt, az MHGT kizárólagos és elidegeníthetetlen tulajdonát képezik. Ezért a gyűjteményeket és azok tételeit eladni, elajándékozni, selejtezni, megsemmisíteni, és semmi más módon elpusztítani, elherdálni, elidegeníteni nem szabad! Azok mindenkor a Társaság tulajdonai maradnak, és céljait szolgálják.

A Társaságnak mindenkor törekednie kell arra, hogy birtokába visszaszerezze mindazon gyűjteményi tárgyakat, értékeket, melyeket tőle mások elvettek és jogosulatlanul megszereztek, vagy pedig amelyekről a Társaság hanyagságból vagy kényszer hatása alatt mondott le. Az MHGT az ily módon elidegenített tárgyak feletti (tulajdonjogi) igényeiről sosem mond le, azokhoz fűződő jogait elévülhetetlennek tekinti.”

E nagy jelentőségű bevezető után (melyre egyfelől Társaságunk múltja, másrészt pedig más tudományos szervezetek gyűjteményeinek sorsa adott okot), az indítvány immár tételenen meghatározta a Társaság könyvtárának gyűjtőkörét is:

1. a nélkülözhetetlen történeti szakirodalom, és a történelem segédtudományainak alpművei (*elsősorban magyar, de idegen nyelven is; különös tekintettel a magyar nemzet történetére és a történelmi Magyarország területére*);
2. az MHGT saját kiadványai (*különösen a Turul folyóirat*);
3. az MHGT és tagjai működését dokumentáló kiadványok, dokumentumok (*pl. ajándékok, cserepéldányok, a Tagok saját műveinek és kiadványainak tiszteletpéldányai, a kirándulások és konferenciák alkalmával kapott kisnyomtatványok, stb.*).

A határozat részeként a közgyűlés is megerősítette az elnökség 2019. évi, tagjainkhoz szóló, állandó adományozási felhívását.⁶

Ez a (*jubileumi évünkben hozott!*) közgyűlési határozat, a kérlelhetetlenségig egyértelmű szövegezésével, hűen tükrözi azt a jelentős szemléletbeli változást (és részben anyagi gyarapodást is), ami 2019 és 2023 között végbement, a Társaság gyűjteményeit illetően. Nem kérdés többé: vissza akarjuk szerezni, ami egykor a miénk volt; ragaszkodunk a tulajdonjoghoz.

No de mit is akarunk visszaszerezni? Mivel rendelkezett az MHGT 1951-ben (vagy azt megelőzően)?

Íme: ismét egy lélektani gáthoz érkeztünk el. Hiszen szinte már-már önmagunk előtt válhatunk nevetségessé – hogyha kiderül, hogy nagy garral hangoztatott követeléseink – „a nagy semmire” vonatkoznak...

Amiként tehát a könyvtárra vonatkozó *újjaépítő-munkáknak* az volt gátja, hogy *anyagilag* a semmi, a nihil állapottából kényszerült kiindulni; *visszaszerző buzgalmunk* is azon szenved(ne) legelőbb hajótörést, hogy *de facto* „sem-mink sincs, amit visszavehetnénk”. (*Eltekintve a Társaság Levéltárától – mely azonban nem kitűzött tárgya jelen írásnak.*)

⁵ 9/2019.(04.12.) számú elnökségi határozat.

⁶ Az idézett részleteket lásd a mondott közgyűlés jegyzőkönyvében, a kurrens elnöki iratok közt.

Az MHGT hajdanvolt könyvtárával kapcsolatban néhány tényt a Radvánszky Béláról szóló, 2023. október 9-i emlékbeszédemben említettem.⁷ A 19–20. századfordulón készült MHGT ex libris, valamint könyv- és folyóirat-ajándékozásról szóló levelek és híradások megerősítik, hogy az MHGT-nek kezdettől fogva volt valamiféle könyv- és folyóirat-gyűjteménye. Ugyanakkor a Társaság levéltárában⁸ a könyvtárra vonatkozó leltárat vagy egyéb, könyvvállomány létre, elhelyezésére utaló feljegyzést nem találtam. Ez három dolgot jelenthet: vagy elkerülte a figyelmemet, vagy nem is léteztek ilyen feljegyzések, vagy pedig valaki(k) nem adták le az idevágó iratokat a levéltárba (hanem „megtartották maguknak”).

Az MHGT könyvtár egykori létezését tehát egyértelmű adatok támogatták; azonban ezek töredékessége, valamint a könyv-nyilvántartás hiánya mellett, tagadhatatlanul leomló volt az is, hogy egyetlen könyv sem került elő e gyűjteményből.

A Krisztina Antikvárium árverése és annak Bottló Bélához köthető tételei

Nem sokkal az említett Radvánszky-emlékbeszéd (és a kapcsolódó adatgyűjtés) után értesültem a Krisztina Antikvárium 55. árveréséről, melynek tételei között egy különösen szép állapotú Turul-sorozatot, valamint Bottló Bélának dedikált kiadványokat találtam. Nem haszontalan az utóbbiakról, valamint egykori birtokosukról is szót ejteni.

Bottló Béla (1905–1964) bölcsészdoktor, levéltáros, 1930–1933 között a Varsói Magyar Intézet könyvtárosaként, 1933-tól haláláig pedig az Országos Levéltárban dolgozott.⁹ Neve 1934-ben szerepelt először a Turul hasábjain, egy lengyel könyv ismertetőjeként;¹⁰ a következő években is több efféle írása jelent meg. 1937-ben az MHGT számvizsgáló bizottságának tagja lett,¹¹ amely tisztségben 1938-ban,¹² 1940-ben¹³ és 1941-ben¹⁴ is megerősítette őt a közgyűlés. 1942-ben igazgatóválasztmányi tag lett (a számvizsgáló bizottságban megüresült helyére pedig Fügedi Erik került).¹⁵ Miután Czobor Alfréd titkári mandátuma 1945-ben lejárt, ez évtől Bottló Béla lett a Társaság új titkára, és őt bízták meg a Turul szerkesztésével

is (az 1946–1950 közötti elnökségi ciklusra).¹⁶ A Társaság feloszlását kimondó 1951. február 27-i közgyűlésen¹⁷ mint titkár számolt be (a lemondott pénztárnok helyett) a Társaság vagyoni állásáról, valamint arról, hogy „megjelent a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönyének utolsó száma (...) a régi címe illet[ő]leg neve nélkül, mert a Népművelésügyi Minisztérium a folyóirat régi címén,¹⁸ amely Turul volt, a megjelenést nem engedélyezte.” A Társaság számlájáról, a Nemzeti Bank által tévedésből leemelt összeget¹⁹ (azon esetre, ha azt a Társaság visszakapná), ugyancsak Bottlónak rendelték kiutalni, „hosszú, több mint ötesztend[ei] titkári működése alatti készkiadásainak fede[z]ésére, mert legtöbbször saját költségére küldte el a Társaság postáját[.] villamosköltségre soha sem vett fel ez alatt az idő alatt.” A közgyűlés megállapította, hogy a Társaság egyedüli vagyonát folyóiratának raktári példányai jelentik, amelyeket az Országos Levéltárnak rendelték átadni, hogy „azokkal a Magyar Országos Levéltár a történelem segédtudományai körébe vágó munkákat vegyen könyvtára gyarapítására, illetőleg kiegészítésére.”²⁰

Megállapíthatjuk tehát, hogy Bottló Béla, titkárként és folyóirat-szerkesztőként, az MHGT egyik legfőbb reprezentánsa volt, a feloszlás előtti években.

A most vizsgált árverési katalógus „Családtörténet, genealógia, heraldika” témakörben tíz tételt tartalmazott, ezek közül nyolcban található egykori tulajdonosára utaló bejegyzés vagy bélyegző. E nyolc „jelölt” dokumentum közül négy Bottló Béláé volt (az ötödik, a nevezetes Turul-sorozat pedig, meglátásom szerint, szintén hozzá köthető).

E tíz tételt 2023. november 21-én tekintettem meg az antikváriumban.²¹ Az ekkor (valamint az aukció alkalmával) készített jegyzeteim (alább kurziválva), továbbá az árverési katalógus alapján, az egyértelműen Bottlóhoz köthető négy tétel bibliográfiai adatai és állapotuk:

- № 128.: Bartal Aurél: A behlázi és ethrekarchai Bartal család. (Kertész Nyomda, Karcag, 1937.) *Aránylag jó állapotú, pár penészfolt. Dedikáció a címlapon: „dr. Bottló Béla Kedves segítő társamnak / Köszönettel / Bartal Aurél” Kikiáltási ára 10000, leütési ára 22000 forint.*
- № 132.: Marczell Ágoston: A Kisudvarnoki Marczell nemzetség fő okmányai. (Szalay Sándor Nyomdája, Bp., 1942.) *Szép állapotú. Dedikációja: „Nagyságos királyfiak Bottló Béla dr. allelvéltárnok úrnak atyafiságos szeretettel*

7 Megjelent folyóiratunk 2024. évi 1. füzetében.

8 HU-MNL-OL-P 1483-I. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság iratai (1882–1951)]

9 Magyar Életrajzi Lexikon (online változat), „Bottló Béla” címszó: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.htm> (letöltés: 2024. jan. 27.)

10 Bottló Béla: Wyrostek, Ludwik: Ród Dragów-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej. (Polskie Towarzystwo Heraldyczne, Kraków, 1932.) Turul 48. (1934) 37–38.

11 [Czobor Alfréd:] A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Turul 51. (1937) 47.

12 [Czobor Alfréd:] A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Turul 52. (1938) 43.

13 [Czobor Alfréd:] A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Turul 54. (1940) 92.

14 [Czobor Alfréd:] A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Turul 55. (1941) 89.

15 [Czobor Alfréd:] A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Turul 56. (1942) 84.

16 Sz. n.: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. Turul 58/60. (1944/1946) 33.

17 A következő adatokat a közgyűlés jegyzőkönyvéből (és annak mellékleteiből) vettem: HU-MNL-OL-P 1483-I.-4.-277. (Az MHGT 1951. feb. 27-i közgyűlésének jegyzőkönyve.)

18 Az eredeti gépiratban elírva: „cémín”.

19 Hogy ez mennyi volt, a jegyzőkönyv (és mellékletei) ellentmondásos adataiból nem lehet pontosan kihámozni; 347,74 és 504,38 forint közé tehető.

20 Ez a közgyűlés „forgatókönyvéből” derül csak ki ilyen világosan; maga a jegyzőkönyv e tárgynál olyan zavaros, hogy a fent írt gondolatoknak csak szilánkjai olvashatók ki belőle!

21 Krisztina Antikvárium (1013. Bp., Roham utca 7.); BUDA-ANNO 1993. Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (székhely: 1013. Bp., Roham utca 7., cégjegyzékszám: 01-09-267626, adószám: 10880580-2-41, cégvezető: Földváry Antal).

és tisztelettel Bp. 1942. nov. a szerző.” Kikiáltási árán kelt el (12000 forintért).

- № 133.: Szerémi [= Odescalchi Artúr] – Ernyey József: Majtényiak és a Felvidék. Történelmi és genealogiai tanulmány. I. kötet. (Fritz Ármin Nyomdája, Bp., 1912.) Szép példány, kötött. Ceruzával a címlap jobb-felső sarkában: „Bottló úrnak T.” Kikiáltási árán kelt el (12000 forintért).
- № 134.: Reszegi Lajos: Románia cimere és a dákó román törekvések. (Adler József Nyomdája, Berettyóújfalú, 1934.)²² Dedikáció a címlapon: „Dr. Bottló Béla urnak / mély tisztelettel: / Bpest 1937 VI. 11 / Reszegi Lajos” Kikiáltási ára 16000, leütési ára 28000 forint.

Ezeket túlmenően még nyolc tétel található a katalógusban, Bottlóknak szóló dedikációval,²³ valamint még egy tétel, mely szerzője és témája miatt, feltételeesen kapcsolható hozzá.²⁴ (Ezeket a tételeket személyesen nem vizsgáltam meg, nagyrészt nem is segédtudományi témájúak, ezért ismertetésüktől eltekintek.)

Nyilván az Országos Levéltár közelsége okozza, hogy ezen intézmény további munkatársai, így *tasnádi* Nagy Gyula (1849–1924), Csánki Dezső (1857–1933), Herczog József (1880–1941), Czobor Alfréd (1883–1959) és Sárközi Zoltán (1922–1997) tulajdonában volt (ill. nevükre dedikált) kötetek is előfordultak az aukción.²⁵

További észrevételek az MHGT Könyvtár ügyéhez

Mindebből annyit láthatunk, hogy ennek az árverésnek legalábbis 12 tétele Bottló Béla könyvtárából került ki, és mivel ezek túlnyomó része dedikált volt, feltehető, hogy Bottló könyvtárában is nagy számban voltak ilyen, ajánlással ellátott, valószínűleg ajándékként bekerült könyvek.²⁶ Ezen nincs okunk csodálkozni: Bottló levéltárosként és MHGT-tagként nyilván sok hivatásos történésszel és amatőr kutatóval állt kapcsolatban, akiknek szellemi termékeit ajándékba kaphatta (segítsége vagy barátsága okán).

Van azonban e jelenségnek egy olyan oldala is, amelyen már érdemes elgondolkoznunk – mert újabb érvet szolgáltat, az MHGT könyvtár mostani megalakítása mellett. Nem csak személyes kapcsolatokból adódóan kaphatott ugyanis Bottló Béla könyveket ajándékba – hanem mint az MHGT titkára és a Turul szerkesztője is. A Turulba szánt írásai kezdettől fogva

recenziók voltak elsősorban; miután pedig szerkesztő lett, bármely szakterületünkön működő szerző számára ajánlatosnak tűnhetett megtisztelni őt egy tiszteletpéldánnyal – ugyancsak recenzió reményében. Másként megfogalmazva: Bottló Béla magánkönyvtárának gyarapodásához az MHGT-ben betöltött tisztségei is hozzájárulhattak.

Vonatkoztassuk e lehetséges jelenséget a jelenkorra! Két tagtársamtól is hallottam, hogy a megelőző évtizedekben az MHGT különböző tisztségviselőinek, általuk írt/kiadott könyveket adtak át – melyeket nem személyes ajándéknak szántak, hanem az MHGT javára és használatára; valamint elő kívánták segíteni azt is, hogy a Turulban recenzió jelenjen meg e kiadványaikról. A várt eredmény azonban elmaradt: recenzió nemigen jelent meg róluk, a könyveket pedig átvevőik személyes ajándéknak véelve, magánkönyvtárukban helyezték el – így azok az MHGT (sokkal később megalakult) könyvtárába nem kerülhettek be. Hogy ez nem pusztán szóbeszéd, hanem valóságos, állandó (és kezeletlenül hagyott) probléma lehetett, egy 2000. évi adat támogatja. Ez év november 30-án boldog emlékezetű tagtársunk – kinél kevés elkötelezettebb, lelkesebb tagja volt Társaságunknak! – *apagy* Evva Margit tartott előadást, „Csoma József a heraldikus” címmel. Előadásának leiratában, annak lezáró részében olvasható, hogy „1999-ben a Kazinczy Társaság Sátoraljaújhelyben,²⁷ melynek tagja is vagyok, Széphalom című évkönyvében az általam írt emlékcikket megjelentette, melynek teljes kötetét most azzal adom át Nyulásziné dr. Straub Éva alelnökünknek, hogy őrizze meg azt a Heraldikai Társaság részére.”²⁸ Az ülést vezető alelnök nyilván átvette a kötetet – ám hogy azzal mi lett, homály fedi. Így járhatott akkoriban nem csak Evva Margit, hanem több más, jó szándékú adományozó is.

Úgy vélem, nem lehet ezen eljárásért kárhoztatnunk e tisztségviselőket. Hiszen, ha jól meggondoljuk, *szervezett MHGT Könyvtár hiányában*, mi egyebet is tehettek volna, mint hogy *megőrizték maguknál* e könyveket? (Aztán – beállításuk szerint – vagy írtak recenziót a Turulba, vagy nem.)

Ami azonban hibájuk volt: hogy eszükbe sem jutott a könyvtár megalakításának lehetősége. (Vagy ha eszükbe jutott – *tenni* már nem akartak érte semmit! Vagyis: a „bölcsék kényelmével” álltak a kérdéshez.)

Hogy oldották meg e kérdést mások – más szervezetek? A MACSE, 2011. évi megalakulása óta, jelentős könyvtárat

22 A kötet szerzője, „Reszegi Lajos (1895–1964) levéltáros, családkutató, stb. regénybe illő élettörténetét” illetően az árverési katalógus Szálkai Tamás tagtársunk tanulmányát hivatkozza: *Szálkai Tamás: Nem életpályamodell: temetkezési vállalkozóból megbízott levéltárvezető – Reszegi Lajos „életei”*. Levéltári Szemle 68. (2018) 2. sz. 35–51.

23 № 59., 117., 206., 295., 333., 339., 410., 462.

24 № 31.: Bartal Aurél: Fadd monográfiája. (szerzői kiadás, Pécs, 1941.)

25 A tételszámok: Nagy: 56., Csánki: 358–359., Herczog: 416., Czobor: 505., Sárközi: 452.

26 Még ha ez logikailag némiképp megkérdőjelezhető is; hiszen ha csupán a dedikációk révén tudjuk kötni az árverési tételeket Bottlóhoz, úgy nyilván túlzottnak fogjuk találni a dedikált könyvek arányát e tételek között. Mégis feltehetjük, hogy Bottló Béla élete során számos dedikált könyvet kapott ajándékba.

27 Ez nem sajtóhiba, hanem tájnyelvi forma. Nem Sátoraljaújhelyre, hanem *Újhelybe* mentek vidékről a vásárolók, s ugyanígy emlegették az ott (*Újhelybe*) történt dolgokat is – Nagypám, a vencesellő születésű id. Benke Bálint elmondása szerint is.

28 *Apagy* Evva Margit: Megemlékezés Ragyolczi Csoma Józsefről. In: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Füzetei 1. [Szerk. dr. Tellér Tivadarné.] Bp. 2004. 38. Hogy ez a közlemény az MHGT 2000. nov. 30-án, a budapesti Zászlómúzeumban (1085. Bp., József körút 68.) Nyulásziné dr. Straub Éva (akkori alelnök) elnöklése mellett megtartott felolvasóülésén, Evva Margittól elhangzott, „Csoma József a heraldikus” című előadásnak a leirata, az kiderül egyfelől a hivatkozott írás 33. oldalán szereplő megállapításból, miszerint Csoma „1900-ban, tehát éppen 100 évvel ezelőtt, az MTA levelező tagja lett” (mialatt az előadásnak a 2000. évben kellett elhangoznia); másfelől pedig az MHGT 2000./II. félévi programjából. Utóbbi megtalálható az MHGT levéltárában: HU-MNL-OL-P 1483-II.-12. (2000. évi palium) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság iratai, Vegyes iratok (1997–2014)].

1. kép – Az MHGT Könyvtár egykori Turul-sorozatának gerincfotója (Földváry Antal szívességéből).

halmozott fel, minden különösebb megerőltetés nélkül, úgy-szólván csakis adományokból – mely immár mintegy félezer kötetet számlál.²⁹ Ennek az eredménynek a kulcsa mindössze annyi volt, hogy *szellemileg nem zárkóztak el* a könyvtár létrehozásának lehetőségétől, és vállalták az ezzel járó (nem túl nagy) munkát és felelősséget. A Mormon Egyház magyarországi kutatóhelyének könyvtárát,³⁰ vagy a korábban nyilvános kutatóhelyként is funkcionáló „BB21” kiállítótermet is említhetjük.³¹ Utóbbi kifejezetten *online kutatóhelyként* működött, ahonnan az Arcanum fizetős adatbázisait lehetett használni – mégis volt ott könyvespolc, sőt a Tarsoly Kiadó családkutatóknak szánt könyveit árusították is. *A könyvek tehát mindenütt megtalálhatók, ahol családkutatás folyik.* Lehet ugyan azt mondani, azzal csúfolódni, hogy a nagy szakkönyvtárhoz képest ezek a *kutatói könyvespolcok* „amatőrködések, fölöslegesek, nevetségesek” – szerintem azonban a legnagyobb hiba és nevetség, ha tudományos társaság létünkre(!), megelégedünk Comenius mondásáról: „Könyvek révén sokan lesznek tudóssá az iskolán kívül is, könyvek nélkül viszont senki sem lesz tudós, még az iskolában sem!”

Érdemes a másik ellenérv mögé is bepillantnunk! Vagyis, hogy „értelmetlen volt könyvtárunkat a semmiből megalakítanunk, mert annak egy komoly hagyatékon (mint törzsgyűjteményen) kéne alapulnia.”

Könyvtárunk megalakulása óta több kutatói irat- és könyvhagyatékat átvétele szóba került; egyelőre csak lehetőség szintjén. Érdemi lépéseket, infrastruktúra híján, nem tehetünk. Élénken dolgozunk azonban azon, hogy az MHGT-nek legyen érdemben használható székhelye, a gyűjtemények

elhelyezésére! Most már, legalább távlatilag, mutatkozik esély arra, hogy *hagyatéka is bekerüljön egyszer* könyvtárunkba!

Mi volna azonban, ha még mindig nem volna könyvtárunk? Nyilván semmi sem sarkallna minket, a nem létező probléma, a nem létező könyvtár elhelyezésének megoldására. Ha ilyen helyzetben érne minket egy váratlan hagyatékelajánlás – ugyan mit tehetnénk? Vélem, bizonyosan megtalálnák egyesek az *udvarias frázisokat*, az úgy *elegáns elintézéséhez*...

Visszatérő monda az MHGT berkeiben, hogy Vajay Szabolcs eredetileg Társaságunknak szánta nagy értékű könyvtárát. Végül pénzügyi okok miatt nem így alakult a gyűjtemény sorsa. Lehet ezt *elszalasztott lehetőségnek* tartani; azonban ebből, és a fentiekből felsejlik, hogy ha tovább vártunk volna a *nagy értékű hagyatéka* (sült galambként való!) megérkezésére, hogy az „majdani könyvtárunk magja lehessen”, akkor nemcsak ideális önmagunkhoz képest, hanem az aránylag frissen alakult társszervezeteinkhez (pl. MACSE) képest is, utcahosszal volnánk lemaradva. – Istennek hála, elmondhatjuk, hogy könyvtárunk 2018-as megalakításával, *már csak fél utcahosszal vagyunk hátrébb attól, ahol (ezen a téren) lennünk kellene!*

Az MHGT Könyvtárának egykori Turul-sorozata

Az árverés 136. tétele a Turul 1–32. évfolyama, valamint Borovszky Samu (szerk.): Név- és tárgymutató a Turul 1883–1892. évfolyamaihoz (MHGT, Bp., 1893.) című kötete volt; tehát egy összesen 33 kötetből álló sorozat, mely a folyóirat 1883–1914. közötti összes füzetét, évenként bekötve tartalmazza. A sorozat egységes félbőr-kötéssel rendelkezik. A kötéshez használt bőr okkersárga lehetett valamikor, de mostanra helyenként sötétebb árnyalatot vett föl. A kötéstáblák nagyon tömör konzisztenciájú papírlemezről készültek; külső felületük nagy

²⁹ Ez a könyvtár most az MNL Pest Vármegyei Levéltárában található (1097. Bp., Vágóhid utca 7.).

³⁰ Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza családtörténeti kutatóhelye (1141. Bp., Tihany tér 1.).

³¹ Nemzeti Portrétár Alapítvány, „BB21” kiállítóhely (1114. Bp., Bartók Béla út 21.).

részét finom barna szövet borítja, amely nagyon megkopott (a rendszeres használat tanújeleként). A könyvgerincek kialakítása, díszítése, egységes, öt borda³² által tagolt. E bordák fent öt (nagyjából egyforma magas), míg alul egy hatodik (az előbbiekénél magasabb) szakaszra osztják a gerincet.

A gerincfeliratok és -díszítmények aranyozottak. A feliratok Times és Century jellegű betűkkel és számokkal vannak szedve. A gerincen lévő aranyozott minták és feliratok a következők:

- A legfelső gerinc-szakasz tetején, tehát a könyvfejnél, szögletes vonalakból álló meander-minta (görögös „futókutya”) található, közvetlenül az alatt pedig kettős vonal.
- A második gerinc-szakaszban a „TURUL” felirat található.
- A harmadik szakasz üres.
- A negyedik szakaszban a kötet (= évfolyam) száma található, arab számjegyekkel és rendszerint ponttal a végén, pl. „25.”³³
- Az ötödik szakaszban a kötet évszáma van, arab számokkal és rendszerint ponttal a végén, pl. „1907.”³⁴
- A legelső, tehát legmagasabb gerinc-szakasz legalján, vagyis a könyvblábnál, a fentihez hasonló „görög meander” fölött egy vagy két vonaldísz, afölött pedig egy „falfúróra” emlékeztető csavart vonalból álló vonaldísz található.
- Mind az öt bordán, hasonló csavart vonaldísz van; valamint közvetlenül a bordák mellett a bőrt mesterségesen (valami fém présszerszámmal vagy bordafogóval) bemélyítették, ezzel imitálva a régi (valódi bordás) könyvkötési módszernél, a bordák lekötözésére szolgáló zsinegek okozta benyomódásokat.

(A kötéstáblákon egyáltalán nincs felirat.)

A sorozat gerincfotója az 1. képen látható, melyet a Krisztina Antikvárium tulajdonosa, Földváry Antal úr volt szíves a közléshez, nagy felbontásban rendelkezésemre bocsátani – amiért ezúton is köszönetet mondok!

A teljes sorozat kötése valószínűleg egyazon műhelyben készülhetett; azonban a kötéstáblákon nem találtam cégjelzést (sem belül, sem kívül). A gerincen lévő feliratok betűtípusaiból, és különösen a bordák és könyvbláb díszítéseiként feltűnő spirális vonalak alakjából (helyesebben ennek egyezéseiből ill. eltéréseiből), arra lehet következtetni, hogy a sorozatot nem egyszerre köttették. Jelesül, az 1–15. köteten (1883–1897), valamint a Névmutatón [mely a 10. (1892.) és 11. (1893.) kötet között foglal helyet], a betűk Times jellegűek, a csavarvonal-dísz pedig aránylag sűrű és széles, mint valami fűrészfogazás.

A 16. kötettől (1898.) a csavardíszek hirtelen megváltoznak: keskenyebbé és csavart szalagra emlékeztetőbbé válnak.

32 Szerkezeti értelemben inkább álbordák lehetnek.

33 A 9., 11., 12., 13., 14., 16., 18., 20., 21., 26., 31. és 32. köteteknél a szám utáni pont hiányzik. A mutató-kötetnél viszont ez a gerinc-szakasz teljesen üres (azaz felirat nélküli).

34 Az 1891., 1893., 1894., 1895., 1898., 1901., 1902., 1903., 1908., 1913. és 1914. évi kötetek évszáma utáni pont hiányzik. Az 1903-as évszám teljesen egyedi, szecessziós jellegű számjegyekkel rendelkezik. A mutató-kötetnél ezen a gerinc-szakaszon a „Név- és tárgymutató 1883–1914” felirat szerepel.

A cím szedése ettől az évről Century-jellegű betűtípusra vált; ami a következő (1899.) évtől az évszámok számjegyeinél is megfigyelhető. Az 1905–1912. évi kötetek, már teljesen egységesen, a 20. századelőnek ezt a Century betűtípusát mutatják. Végül, az 1913–1914. évi két köteten még modernebb, szecessziós jellegű betűk és számjegyek láthatók.

A fenti eltérésekből valószínűnek tűnik, hogy a sorozat első, nagyjából 1883–1890. közötti részét, egyszerre köttették be. Ezt követően, egészen az 1897. évfolyamig, ugyanígy folytatták a kötetést, de talán már több részletben. Ezt tekinthetjük az első „kötetési korszaknak”.

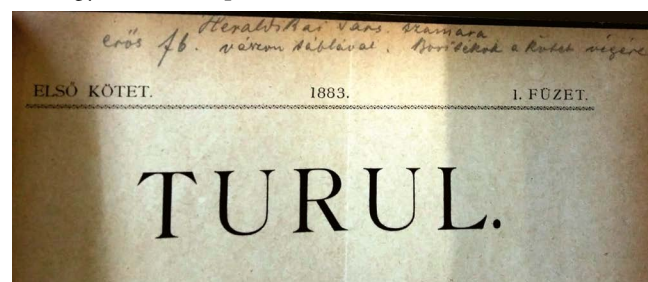
Az 1898-as évtől megjelenő újfajta csavarvonal, valamint fokozatosan általánossá váló Century betűtípus-váltás, egy második „kötetési korszakot” határoz meg, az 1898–1912. évfolyamok között. Valószínűnek tűnik, hogy ebben az időben, egy-két évente bekötették az újabb évfolyamokat.

Az 1913–1914. évfolyam szecessziós tipográfiája markánsan elüt az előbbiektől, így egy harmadik „kötetési korszaknak” felel meg.

Az árverési katalógus szerint a sorozat *tartalmilag teljesen* tekinthető („kollacionált”); az egyedüli hiány a 20. évfolyam (1902-es év) címlapja és tartalomjegyzéke, valamint 1. táblája („A Bethleni és Zbugyai család címere 1431-ből”, az 1902. évi 1. füzet 36. és 37. oldala közül).

Személyes szemlémet az motiválta, hogy szerettem volna a sorozat állapotáról meggyőződni, és annak megfelelősége esetén, a sorozatot az MHGT könyvtára részére megszerezni. Sajnos ugyanis még mindig számos régebbi MHGT kiadvány hiányzik könyvtárunkból – amely hiány, érthető okból, mielőbbi pótlást kívánna. Sajnos az illető művek, régiségük folytán, ritkán lelhetők fel elfogadható állapotban; ezért is kíváncsi lett volna jelen árverésre bocsátott sorozatot könyvtárunk számára megszerezni!

Sajnos idő hiányában nem volt alkalmam a teljes sorozatot végignézni, ezért szűrőpróbaszerűen, néhány kötetet néztem csak meg; köztük a legelső, 1883. évfolyamot. Ezt megnyitva, megdöbbenő felfedezést tettem. Az 1883. évfolyam címlapjának tetején, a következő, ceruzával írt sorokra lettem figyelmes (2. kép):

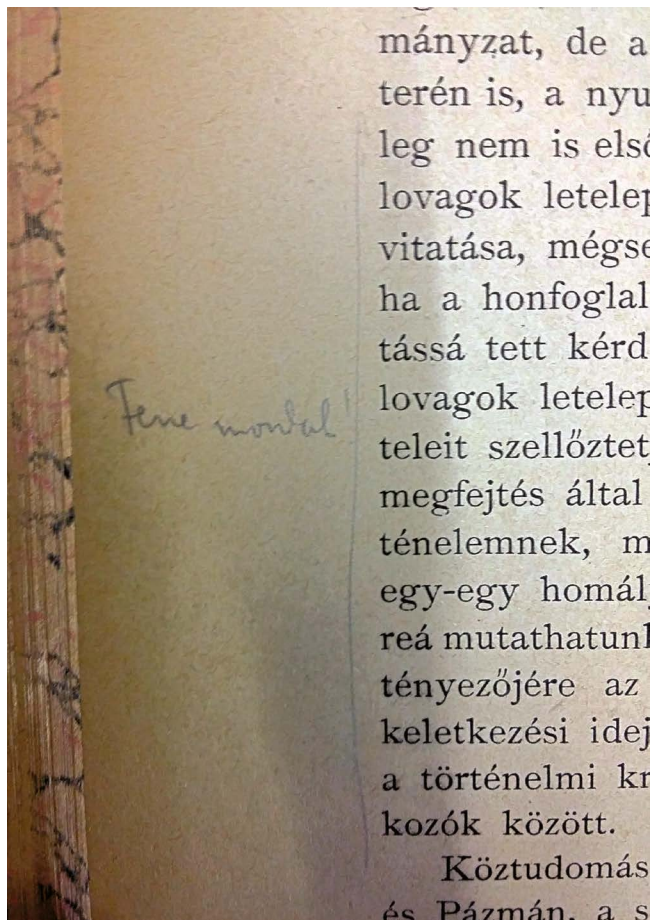

2. kép – Az 1883. évi kötet címlapján lévő kötetési bejegyzés.

„Heraldikai Társ. számára
erős fb. vászon táblával. Borítékok a kötet végére”³⁵

35 Az első sornál a magasabb betűk teteje és a hosszú ékezetek hiányoznak, mivel azokat a kötéskor (az oldal tetejével együtt) levágták.

E feliratnak nemcsak tartalma, de külalakja is nagyon megdöbbentett, mert *alapítónk, br. Radvánszky Béla kézírását véltem benne felfedezni.* (Ez annál meglepőbb felfedezés volt, mert, mint említettem, pár héttel korábban fejeztem be a Radvánszky-émlékbeszéd előmunkálatait, amelynek során Miskolcon és Sajóközán rengeteg Radvánszkytól származó kéziratot láttam.)

3. kép – Az 1883. évi 70. oldalon lévő „Fene mondat!” széljegyzet. (Baloldalt látható, hogy a metszés márványozott.)

Ugyanezen kötet tartalomjegyzékében, Fejérpataky László: A Chapy-czímer és a Sárkány-rend című közleményét valaki ceruza-aláhúzással jelölte meg. A 70. oldalon pedig, Majláth Béla: A Hunt-Pázmánok című értekezésének egyik mondata mellé, függőleges vonallal megjelölve azt, a „Fene mondat!” megjegyzést írta (3. kép).³⁶ Ezekén kívül más bejegyzés az 1883. évfolyamban nincs.

³⁶ A megjelölt mondat: „S ha történetileg nem is elsőrendű kérdés a beköltözött idegen lovagok letelepedése eseményeinek tüzetes megvitatása, mégsem lehet az teljesen érdeknélküli, ha a honfoglalás vagy honalapítás idejének vitássá tett kérdése mellett, a bevándorolt idegen lovagok letelepedésének nem kevésbé vitás tételeit szellőztetjük oly eseteknél, hol a lehető megfajtás által némi szolgálatot tehetünk a történelemnek, midőn is az Árpád-kori századok egy-egy homályos pontját világíthatjuk meg, s reá mutathatunk társadalmi művelődésünk némely tényezőjére az akkori szá-

Ami az utóbbi kétszavas bejegyzést, valamint aláhúzásokat illeti, aligha dönthető el, ki(k)től származtak. A címlapi bejegyzésről az antikváriusnak (Földváry Antal) az volt a határozott véleménye, hogy az csak két embertől származhat: vagy attól, aki leadta a füzeteket köttetni, vagy magától a könyvkötőtől.

Nekem már e személyes megtekintés alkalmával is az volt a véleményem, hogy a címlap bejegyzése a megtévesztésig hasonlít Radvánszky írására; ezért engedélyt kértem (és kaptam) arra, hogy az 1883-as évfolyamban felfedezett, fent írt bejegyzéseket lefényképezhessem. A (sajnos, nem túl jó) felvételek újbóli (tüzetes) vizsgálata alapján erősödött vélelmem, hogy a bejegyzés Radvánszkytól való; amely megállapítást a betűk (különösen pedig a nagy H és B) megformálására, valamint az egész írás ductus-ára alapozok (4. kép).³⁷ Radvánszky „ce-

4. kép – A H és B betű, valamint a ductus összevetése Radvánszky egyéb ceruza-irataival.

ruzás” és „tollas” kézírása bizonyos mértékig eltérő volt (mint minden emberé!), de mindkettő jellegzetes, jól felismerhető. Természetesen, mivel az adott írástípus más kéznek is sajátja lehetett; valamint mivel a bejegyzés írója nem nevezte meg magát, *teljes bizonyosságú megállapítást* nem tehetünk – így csupán *határozott véleményt* fogalmaztunk meg.

zadokból, melyeknek keletkezési idejét az írók vita tárgyává tették, de a történelmi kritika még nem döntött a vitatkozók között.”

³⁷ A 4. képen jól látható, hogy Radvánszky „ceruzás” kézírása elég heterogén volt, attól függően, hogy mennyire kapkodott, illetve milyen célra írta az adott feljegyzést. Egyazon betűk/szavak betűmérete, valamint a betűk megformálása, teljesen eltérő lehet. Úgy tűnik, hogy a könyvkötő számára írt bejegyzése kifejezetten szép, olvasható – ami logikus, hiszen idegen ember számára szólt. A 4. képen elhelyezett (szürkeárnyaltos) írásminták forrásai: „Homon. Drugeth III. Ferencz” és [Nádasy I.] „Tamás” [nádor] = Hermann Ottó Múzeum (Miskolc) (a továbbiakban: HOM) – Helytörténeti Gyűjtemény – 98.1.209.4. [Radvánszky családfával kapcsolatos feljegyzések, 63. (Perényi-család) és 64. tábla (Nádasy-család)]; „Bárczay” = HOM – Helytörténeti Gyűjtemény – 98.1.213.1–186. [Radvánszky Béla történelmi jegyzetei, Régi magyar családok, Bárczay-család]; „felhozni tavaszi ruhákat / Boksa genus... / Bekötött...” és „Megjelenik a Herald. és Geneal. Társaság...” = HOM – Helytörténeti Gyűjtemény – 98.1.237.1–9. [Radvánszky Béla: Néhány szó olvasóinkhoz]; „Turul” = Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL) – VIII – 086. (7/2. doboz, „A magyar nemzetségek történetéhez”, Turul-nemzetség) [EOL, Irathagyatékok, Radvánszky Béla báró, történész hagyatéka]; „Levéltári kutatásaim közben...” = EOL – VIII – 086. (6. doboz, „Tanulmányok, cikkek, beszédek”); „Magyar Herold” valamint az aláhúzott „Herold” szócseke = HU-MNL-OL-P 568-B-9-f (fol. 45. recto, fol. 108. recto) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Radvánszky Béla iratai, Genealógiai és Heraldikai Társasággal kapcsolatos iratok].

A fentiekből világos, hogy az árverezett Turul-sorozat, az MHGT részére készült. **Ezek hát az első példányok, amelyek az MHGT hajdanvolt könyvtárából, fizikai valójukban is előkerültek!** A kötések kopottsága, a gerincek (részint fogdosásból, részint porlerakódásból adódó) koszolódása, besötétedése, intenzív használatra utal. A fent azonosítani vélt kötetési korszakok alapján, főbb vonalaiban a következőképpen rekonstruálható a sorozat létrejötte.

Valamikor 1890 körül „észbe kapott” az MHGT vezetése, hogy „kötetni kéne” a (valahol már addigra füzeteként felgyűlt) Turult. Ennek a napi használat megkönnyítése mellett bizonyos reprezentatív célja is lehetett. Valaki (valószínűleg az eleve bibliofil br. Radvánszky Béla) tehát intézkedett a felgyűlt (1883–1890 közötti?) évfolyamok egyszerre történő be-kötetéséről.

Ezután, 1891–1912 között, pár éves időközökkel, rendszeresen bekötették az újabb évfolyamokat, valószínűleg ugyanabban a műhelyben. (Eszert az 1898-tól megjelenő díszítmény- és tipográfiai eltérések, nem a műhely-váltást, hanem a közízlés, valamint a műhely-felszerelés változásait jelezhetik csupán.) Hipotézisem szerint így 1913-ban készülhetett el az utolsó, 1912-es „békebeli” kötet.

Ekkor úgy vélhették, hogy az 1913–1914. évfolyamokat, *a szokott módon, egy-két év múlva*, tehát pl. 1915-ben fogják majd bekötni. Közbeszólt azonban a történelem. Így – megítésem szerint – ezt a két kötetet csupán évekkel később, valamikor 1920–1921 körül köthették be; valószínűleg változatlan műhelyben, viszont már modernista-szecessziós tipográfiával. Nagy kérdés, hogy ezután valaha folytatták-e a kötetést, tehát e reprezentatív sorozatot? Ha igen – hol a többi kötet? Ha nem – az már önmagában láttele, Társaságunknak (és hazánk) egy szomorú korszakáról! (Mindenestre akár jelképet is láthattunk abban, hogy ez a sorozat 1914-gyel ér véget!)³⁸

A „próba kedvéért” átnézett kötetekben nem láttam sem tulajdonbélyegzőt, sem ex librist, sem további bejegyzést, mely a sorozat MHGT-hez tartozandóságát jelezte volna. Azonban provenienciája, az egységes kötés, valamint a kezdő-kötet fent mondott bejegyzése szerint, egyértelmű.

Figyelembe véve az MHGT „utolsó időinek” személyi vonatkozásait, felvethető, hogy 1951-ben Bottló Béla nemcsak a Turul megmaradt raktári állományát helyezte el az Országos Levéltár könyvtárában (ahol a mai napig található!), hanem esetleg az MHGT könyvtárát és levéltárát is elhelyezte – egyelőre saját magánál.³⁹ Azután ez a helyzet véglegessé válhatott (különösen a könyvtárt illetően).

38 Az itt vázolt hipotéziseket, a későbbiekben az MHGT gazdasági iratai, valamint egyéb egykorú okmányai segítségével, tovább szándékozom vizsgálni!

39 Ami egyet jelent azzal, hogy „nem egészen volt igaz” az 1951. febr. 27-i közgyűlés jegyzőkönyvének azon kitétele, mintha az MHGT egyedi vagyonát a Turul folyóirat raktári példányai képezték volna. Hanem a könyvek és iratok, az (amúgy sem kötetett) folyóirat-példányoktól különálló, további vagyontárgyakként foghatók fel. Meglehet, hogy ezeket azért nem említették a jegyzőkönyvben, hogy ne hívják fel rájuk a hatóságok figyelmét. (Valószínű volt ugyanis, hogy a feloszlásról szóló jegyzőkönyvet később, különféle hivatali/hatósági eljárásokban be kell majd mutatniuk; már csak a benne foglalt vagyoni intézkedések, így pl. a Nemzeti Banknál vitatott összeg Bottlóknak való kiutalása miatt is.)

Az iménti felvetéssel teljes összhangban állnak a Társaság levéltárára vonatkozó, következő tények. Bottló Béla 1964. december 24-én hunyt el Budapesten.⁴⁰ Az MHGT iratai közül az ún. „Alapítványi Könyv”⁴¹ már korábban (322/1957. OL számon) átkerült az (akkor még a Nemzeti Múzeumban elhelyezett) Országos Széchényi Könyvtárból az Országos Levéltárba. Ez azonban levéltárunknak egyetlen, elenyésző terjedelmű tétele volt. A Társaság levéltárának *úgyyszólván egésze* így csak 1643/1964. OL számon, magától Bottló Bélától került az Országos Levéltárba – nem sokkal halála előtt.⁴²

Amiként tehát az MHGT (az „Alapítványi Könyv” híján) összes irata, Bottló Béla személyes őrzetében lehetett, egészen haláláig, ugyanez az MHGT könyveivel is megtörténhetett.

Valószínűnek látszik, hogy a 12 neki dedikált könyv mellett, az MHGT ezen Turul-sorozata is Bottló Béla hagyatékából jutott a 2023-as árverésre.

Hová került a sorozat?

A megtekintés alkalmával – a fentiekből érthető módon – azonnal jeleztem Földváry úrnak, hogy a könyveket az MHGT könyvtára számára meg kívánom vásárolni. A „pénztárnok” titulus szemlátomást kedvező hatást keltett üzletfelemlnél; tréfásan utalt a Társaság által erre szánható jelentős összegre – amire kénytelen voltam szabadkozni, mondván, hogy a Társaságnak nincs kerete a 200 000 forintos kikiáltási árú sorozat megvételére; így azt saját zsebből szándékozom megvenni, könyvtárunk számára. – Ennyiben maradtunk.

2023. november 25-én, délelőtt 10 órakor kezdődött az aukció, a Márai Sándor Művelődési Ház Dísztermében (1013. Bp., Krisztina tér 1.). Ezen kezdettől jelen voltam. Csakis a

40 A fent hivatkozott Magyar Életrajzi Lexikon (online változat, „Bottló Béla” címszó) tévesen teszi 1964. jan. 18-ára (vagyis pontosan 59. születésnapjára) Bottló Béla halálát. „Hivatalos” nekrológja szerint 1964 decemberében halt meg: *Sashegyi Oszkár*: Bottló Béla 1905–1964. Levéltári Közlemények 36. (1965) 191. A haláleset pontos dátuma kiderül az OSZK gyűjteményében lévő gyászjelentésből: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/357232> (Hozzáférés: 2024. jan. 27.) A Bp. I. kerületi polgári halotti anyakönyv vonatkozó (1964/185. folyószámú) bejegyzése megtekinthető a FamilySearch adatbázisban: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33HT-DBT7-KNY?cc=1452460> (Hozzáférés: 2024. jan. 27.) Eszerint Bottló elhunytakor Bp. I. ker., Ostrom utca 16. szám alatt lakott. [Meglátásom szerint a Levéltári Közlemények nekrológiájából szándékosan maradt ki a halálozás (decemberen belüli) napja. Nyilván nem keltett volna kedvező hatást, hogy a szívbeteg Bottló Béla, 1964 szeptemberében, egy levéltárban végigdolgozott nap után halt meg családja körében. Ehelyett csupán ennyi szerepel: „Munkában eltöltött nap után, este, otthonában, íróasztala mellett érte utól a halál.” – Ezzel a megfogalmazással bizonyára még Sztahanov elvtárs is elégedett lett volna!]

41 Mai jelzete: HU-MNL-OL-P 1483-I.-11. (A Társaság alapítványainak könyve, számadások.)

42 Saját, 2019. máj. 25-én kelt kutatási feljegyzésem, a HU-MNL-OL-P 1483 törzsszámu fondnak (Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság) az MNL OL akkori ScopeArchív rendszeréből kimásolt leírása alapján. [Az Internet URL-t akkor nem jegyeztem fel, ma pedig a ScopeArchív már nem elérhető; az eLevéltár oldalon lévő fondleírásból pedig a közölt adatok (ti. az ügyiratszám és Bottló neve) hiányoznak; lásd: <https://www.elevertar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::3831> (Hozzáférés: 2024. jan. 27.)]

Turul-sorozatra licitáltam, melyre jelentős érdeklődés mutatkozott. Végül is párharc alakult ki köztem és egy telefonos licitáló közt. 800 000 forintig tartottam a licitet. Ez volt minden mozgósítható pénzvagyonom – többnek nem voltam ura. Végül ezt is felüllicitálta az ismeretlen, így a sorozat leütési ára 850 000 forint lett; ami a 20%-os árverési jutalék figyelembevételével, 1 020 000 forintos bruttó vételárnak felel meg.

11:18-kor otthagytam az aukciót; elhozván (mintegy „veszett fejsze nyeleként”) egy nyomtatott árverési katalógust, melyet *természetesen* az MHGT könyvtárában helyeztem el.

A sorozat további sorsáról adataim nincsenek.

Tényszerű konklúzió

A fentiekből két összegző megállapítást szűrhetünk le:

1. Immár tudjuk, hogy ez a Turul-sorozat létezik; méltó helye az MHGT könyvtárában volna.
2. Hogy e kötetek a budai vár körzetében kerültek elő, arra mutat, hogy az MHGT könyvtárának és iratainak töredékei ma is, a Bottló-hagyaték részeként, Budán (az I. kerületben?), magánkézben lehetnek.

Ezért felhívjuk mindazon Kedves Olvasóinkat, akik tudnak a Bottló-hagyaték (illetve a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot illető, magánkézbe került könyvek és iratok) hollétéről, legyenek kedvesek ezt velünk tudatni, a következő elérhetőségeken!

Benke Tamás (MHGT, pénztárnok)

Levelezési cím: H-2621. Verőce, Dévai utca 8.

E-mail cím: penztarnok.mhgt@gmail.com

Eszmei lezárás

A fent leírt eseménysor, és a Turul-sorozat visszaszerzésének *látszólagos kudarca* rávilágít arra, hogy erélyesebben kell Társaságunk múltjának emlékeit, értékeit felkutatnunk; s ehhez

mérten, a jelenben felhalmozott gyűjtemények sorsát is biztosítanunk!

Eleinte vereségként éltem meg a sorozat „elvesztését”. Láttam benne szeretett alapítónk, Radvánszky Béla keze nyomát, sorait. Ő Társaságunk részére köttette be, *nekünk szánta* e nagybecsű Turul-példányokat. Mit szólna a történetekhez?... – Nem tudtam megvalósítani akaratát, holott mindent megtettem. *Én megtettem kötelességemet, melyet az MHGT tisztségviselőjeként, erkölcsileg kikerülhetetlennek tartottam:* a példabeszéd-béli⁴³ özvegyasszony két filléréhez hasonlóan minden pénzt, amim csak volt, erre szántam. Nem értem célt.

Azóta sokat gondolkoztam az eseten. Vajon véletlenül történt, hogy épp 2023-ban, Társaságunk 140. jubileuma évében, éppen pár héttel azután került elélem ez a sorozat, hogy *először* volt alkalmam tüzetesen tanulmányozni alapítónk hagyatékát – és így volt esélyem felismerni nemcsak a sorozat eredetét, de az áldott kéznek nyomát is, amely annak létalapját megvetette? – Hiszen történhetett volna úgy is, hogy megsemmisül vagy tovább lappang a sorozat – vagy épp úgy cserél gazdát, hogy soha nem is tudjuk meg, hogy egykor az MHGT tulajdona volt. Hiszen az árverési katalógusban sem volt, egy szó sem, az ominózus bejegyzésről.

A felületes szemlélő azt mondhatná: végleg kisiklott kezünk közül a sorozat; „arra már keresztet vethetünk”. Akármi is volt Radvánszky szándéka, akármit is írt az első kötetbe – mit ér ma már az ő akarata és kézvonása? Az ő akarata immár semmi, keze már rég porlad, semmit sem tehet – és a pénz parancsol most... – Én azonban nem hiszem ezt! Abban hiszek, hogy nem szállt el abból a kézből még minden akarat; nem halt még ki az emberi jóakarat sem, és megvannak még *nem ismert útjai* Isten akaratának is.

TANDEM BONA CAUSA TRIUMPHAT!

SCHMIDT ANIKÓ

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 2024. évi iratgyarapodásai

2024-ben elsősorban a már korábban beérkezett, nagyobb terjedelmű iratanyagok rendezésére és állományba vételére összpontosítottunk, de természetesen az év folyamán is számos új anyagot kaptunk ajándékba, vagy vásároltunk a rendelkezésünkre álló iratvásárlási keretből. A gyűjtőkori tevékenység során állományunk 2024-ben 14,81 ifm-el és 518 db irattal/pecsétnyomóval gyarapodott.

Ajándékozás

A rendezési munkák eredményeként az egyesületi-testületi gyűjteményünk két jelentős iratanyaggal is bővült: a HU-MNL-OL-P 2325-ös jelzetten helyeztük el a Magyar Mérnöki Kamara 2 ifm terjedelmű iratanyagát (1989–1996), és a HU-MNL-OL-P 2326-os törzsszámra került a Hivatásos Önkormányzati Tűzoltóságok Országos Szövetsége (HÖTOSZ) 4,7 ifm terjedelmű irategyüttese (1991–2011). Szintén kiemelendő a Magyar Restaurátorok Egyesületének iratai, amelyek elsősorban alapidokumentumokat (alapszabály, irányelvek, adatkezelési szabályzat, időrendi táblázat, eseménynaptár), közgyűlésekkel kapcsolatos iratokat, beszámolókat, együttműködési megállapodásokat, szakértői ügyeket, állásfoglalásokat, ösztöndíjasok beszámolóit, kapcsolati ügyekben keletkezett dokumentumokat, konferenciák, kiállítások szervezéséhez kapcsolódó anyagokat, valamint panaszos iratokat tartalmaznak. Az 1948 és 2020 között kell dokumentumokat a HU-MNL-OL-P 2384-es fondban vettük állományba.

Nagyvonalú ajándékozóinknak köszönhetően a személyi és családi iratanyagunk is számos értékes tétellel bővült. Praznovszky Iván anekdotákat, hazai és külföldi íróktól vett idézeteket, és versrészleteket tartalmazó kötete kiegészítette a már bent lévő Praznovszky család iratanyagát (HU-MNL-OL-P 2126). Praznovszky Iván (1883–1971) a Tanácsköztársaság bukása után fontos szerepet játszott a Külügyminisztérium újjászervezésében, 1919 végén a párizsi békekonferenciára utazó magyar küldöttség főtitkárává nevezték ki. Feladatkörébe a békedelegáció utazásának, ellátásának és programjának megszervezése tartozott. A trianoni békeszerződés aláírása után is Párizsban maradt külügyi szóvivőként, majd 1922-től párizsi nagykövet és meghatalmazott miniszter lett. Később madridi

és lisszaboni nagykövetként dolgozott. Hazatérte után aktívan részt vett a közéletben és az üzleti életben, valamint publicisztikai tevékenységet is folytatott. Az 1910-ben íródott kötetet a HU-MNL-OL-P 2126-93.-211. jelzetten vettük állományba (0,03 ifm). A magyar történelem fontos eseményét örökíti meg a szintén ajándékként beérkezett Tarnay család iratanyaga, amely szorosan kapcsolódik a Magyar Nemzeti Bank Aranyvonatához. A második világháború végén a hazánk felé özönlő szovjet csapatok elől az ország értékeit vasúton nyugatra menekítették, ezeket a szerelvényeket emlegették később „aranyvonatként” azok rakománya miatt. Az első aranyvonaton a jegybank csaknem 30 tonna aranya, valuta- és részvényállománya mellett a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank aranykincsét, közgyűjtemények (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia) értékeit, egyebek mellett Mátyás király Corvináit és a méteretalon platina rudját, valamint állami kezelésű letétállományokat, köztük zsidó eredetű vagyonekat is elszállítottak. Ezek a kincsek két részletben hagyták el az országot, az első szerelvény 1945. január 17-én, a második január 23-án indult útnak a fertőbozi vasútállomásról. Az értékek mellett a jegybank 230 tisztviselője és családjuk is a vonatokon utazott, összesen csaknem hétszáz ember hagyta így el az országot. Abban, hogy az aranyvonatok rakománya amerikai fennhatóság alá került, nagy szerepe volt Tarnay Frigyesnek, az MNB főellenőrének és Tuboly József banki munkatársnak. Ők juttatták el a levelet az amerikai hadsereghez, amelyben a gondjaikra bízta az MNB Spital am Pyhrnben (Alsó-Ausztria) őrzött 30 tonnás aranykészletét, Magyarország aranytartalékát. Az aranyvonattal kapcsolatos dokumentáció Tarnay Frigyesnél maradt, majd az ő halála után az anyagokat a fiai, a Kaliforniában élő ifjabb Frigyes, István és Géza őrizték tovább, és ők adták át személyesen, ünnepélyes keretek között a Magyar Nemzeti Levéltár számára 2024-ben. Az 1936–2002 között keletkezett, zömében családi levelezést tartalmazó iratanyag a HU-MNL-OL-P 2392 fondban helyeztük el (0,12 ifm). Szintén jelentős a 2024-ben beérkezett Sólyom László volt köztársasági elnök hagyatéka (1983–2011), amely elsősorban fényképalbumokból, fényképekből, kitüntetésekéből és iratokból áll. A 2 ifm terjedelmű anyag jól kiegészítette Sólyom László már a levéltárban lévő iratanyagát (HU-MNL-OL-P 2308), így annak második sorozatában helyeztük el.

Középkori iratanyagunk ajándékozás útján értékes címereslevéllel bővült: II. Lajos 1519.09.14-én kelt címeradománya Makrai Gergelynek, amelyet a HU-MNL-OL-Q 500-DL 108980 jelzeten vettük állományba.

Szintén ajándékként került hozzánk az 1945. január 18-án orosz hadifogságba esett Horváthi Gyula hadifogoly „naplója”. Az „Új élet felé” című kéziratában szereplő feljegyzések 1945. április 24. és 1947. június 13. között keletkeztek, zömében a lettországi Windauban (ma Ventspils) lévő táborban. A tábor faliújságján is megjelent saját versei, rövidebb novellái váltják egymást híres íróktól, történelmi személyektől vett idézetekkel, bölcsességekkel. A szó szoros értelmében vett naplónak csak a fogságból való hazatérést dokumentáló, 1947. május 23-tól június 13-ig terjedő időszakot megörökítő rész tekinthető. A 0,02 ifm terjedelmű kéziratot a HU-MNL-OL-R 385-111. jelzeten helyeztük el.

Kiemelkedő még Okolicsányi Ferenc 11 táblára 370 db ragasztott pecsétlenyomatból, 139 db egyéb pecsétlenyomatból és 2 db mutatóból álló pecsétgyűjteménye, amelyet szintén ajándékként kapott meg intézményünk. A 19-20. században létrejött gyűjteményt a HU-MNL-OL-V 12-A-15. jelzeten vettük állományba.

Letét

Letétként vettük állományba a Barkóczy család 5 db, 18-19. században keletkezett kéziratot, amelyek jól kiegészítették a Barkóczy család már levéltárban lévő, 1527–1871 iratanyagát (HU-MNL-OL-P 1841). A most letétként átvett anyag az alábbi kötetekből áll: A tavarnai Barkóczy uradalom számadáskönyve, 1834-1842, 0,02 ifm (HU-MNL-OL-P 1841-48.-6.); Johannes Isacus de Urina: Phoenix Atropicus de morte iterum redux, 1743. 0,01 ifm (HU-MNL-OL-P 1841-52.-4.); Äusserliche operations deren Pferden über haubt. 1770, 0,02 ifm (HU-MNL-OL-P 1841-52.-13.); Német nyelvű verseskötet, 19. sz. 0,01 ifm (HU-MNL-OL-P 1841-52.-42.); Äusserliche beschreibung des Pferdts, Eintheilung des Leibs, 1743. 0,01 ifm (HU-MNL-OL-P 1841-52.-43.)

Iratvásárlás

Iratvásárlásaink közül kiemelkedik az 1495-ben kelt egri káptalani oklevél, amelyet a DL 108454. (Q 281) jelzeten vettünk állományba. Középkori gyűjteményünk más értékes iratokkal is gyarapodott: Szentmiklósi Pongrácz Pongrácz és Miklós oklevelével (kelt: 1508.02.27., HU-MNL-OL-Q 500-DL 108359.); Az országnagyok oklevelével (kelt: 1446.09.14., HU-MNL-OL-Q 500-DL 108972.) és Garai Miklós nádor oklevelével (kelt: 1409.04.05., 16. sz.-i másolatban, HU-MNL-OL-Q 500-DL 108971.)

Ugyancsak izgalmas iratanyagvásárlásunk volt Laky Mihály 3 db, 18. századi levele a Komárom megyei Lögör pusztá kapcsán, benne a pannonhalmi bencés konvent 1521. évi oklevélkivonatának átirata (kelt: 1793, 18. sz.; HU-MNL-OL-P 2256-214.-1.). Az első levél Laky Mihály latin nyelvű levele

ismeretlen jegyzőnek egy II. Lajos által kiállított oklevél hi-telességével kapcsolatban felmerült kérdések további tisztázására (1793). A levél írója folytatólagosan a levele után másolta a pannonhalmi bencés konvent 1521. évi oklevelének kivonatát, amely átírja II. Lajosnak egy ugyanez évi parancsát a konvent számára. Ez utóbbi a Lögör pusztá és három hozzá tartozó halastó zálogba adása kapcsán rendelkezik, hogy a nemesócsai Füsthy Mihály zálogba adó személy bevallása alapján az előtte megjelent bálványszakállasi lakosokat, Beke Ferencet és Dénest, valamint Nagy Balázst, Aranyosi Tamás királyi emberrel vezessék be a nevezett birtokba. (Nemesócsai Laky Gergely fiai, Mihály és családjaik 1728-ban kaptak nemesi kiváltságlevelet.) A második dokumentum Laky Mihály magyar nyelvű levele 1 beírt oldalon, (kelt Komárom, 1793. december 2.) ismeretlen jegyzőnek (Komárom vármegye jegyzőjének?), melyben az 1521. évi lögöri (Lögör pusztá, Komárom megye) záloglevélről szóló, a Csorba család részére kiállított tanúsítvány egyszerű másolatát kéri immár másodjára. A harmadik dokumentum egy, a 18. században írt névsor középkori (főleg 16. századi) nevekkal, évszámokkal és feltehetőleg oldal-számokkal – talán egy lajstromkönyv, másolati könyv vagy protokollum tartalmának kijegyzetelése.

A már levéltárban lévő Kvassay család anyaga is gyarapodott (HU-MNL-OL-P 444). Az újabb kiegészítésben főleg levelek, számlák, fényképek, gyászjelentések, anyakönyvi kivonatok és hivatalos iratok találhatók, illetve kiemelkedő a benne lévő kéziratok napló. Az 1738 és 2001 között kelt iratanyag legértékesebb része Kossuth Ferenc saját vázlatrajzai, első felesége emlékkönyve, beszédei, előadások szövegei, táviratok, levelezés, szerződés, tanulmányainak kéziratok töredékei, egy könyvrészlet kéziratok másolata és fotó. Kossuth második felesége Kvassay lány volt (kvassói és brogyáni Kvassay Mária (1855-1920)), így kerülhetett a család tulajdonába az értékes Kossuth kéziratok anyag. A 0,27 ifm terjedelmű anyagot a HU-MNL-OL-P 444-(17-32. tételek) jelzeten helyeztük el.

Több értékes tétellel gyarapodott címereslevél-gyűjteményünk is: II. Mátyás 1616.04.21-én kelt címereslevelét Galambos Antalnak a HU-MNL-OL-R 64-1.-1111., II. Ferdinánd 1635.09.06-án kelt címereslevelét Burm Jánosnak a HU-MNL-OL-R 64-1.-1115., Ferenc József 1905-ben kelt bárói rangemelő és előnévadományozó, valamint címerbővítő oklevelét Groedel Bernát és családja részére a HU-MNL-OL-R 64-1.-1089. jelzeten helyeztük el. Johann Wilhelm von Königsegg címeres album amicorumát (1607-1615) a HU-MNL-OL-R 64-4.-25. jelzeten vettük állományba.

Megvásároltuk a Károlyi család pecsétnyomóját is, melynek mérete 2,2 X 2 cm. Kétoldalas, egyik oldalán a Károlyi család grófi címere, másik oldalán növényi ornamentikával körbevett, tetején grófi koronával fedett ovális pajzsban KG vagy KC monogram látható, feltehetően gróf Károlyi György pecsétje lehetett, de elképzelhető, hogy a monogram Károlyi Georgina, vagy akár Károlyi Geraldine nevének rövidítése. (HU-MNL-OL-V 13.-1.-45.)

Jelentős iratvásárlásunk volt a Horthy család iratanyaga. A 4,87 ifm terjedelmű anyag 1867-2013 között keletkezett, és elsősorban Horthy Istvánné, a fiatalon elhunyt kormányzóhelyettes özvegye által összegyűjtött és megőrzött családi

iratokat, fényképeket tartalmazza. Az értékes családi iratanyagot a HU-MNL-OL-P 2389 jelzeten helyeztük el.

2024-ben céhes iratanyag-gyűjteményünk is gyarapodott: a budai molnárcéh végbizonyítványát (kelt: 1771.12.26.) és a kecskeméti szabócéh inasfelszabadító levelét (kelt: 1778.08.30.) is állományba vettük a HU-MNL-OL-R 276-No. 470. és No. 471. jelzeten.

Átvétel

Az Iparművészeti Múzeum Adattárától vettük át a Magyar Turista Egyesület szórványos iratait 1939-1943-ból. Az anyag főleg a Magyar Turista Egyesület egyik szakbizottságához, a Történelmi és Természeti Emlékbizottsághoz írt leveleket tartalmazza, de megtalálhatók benne Babós Imre, a Magyar Turista Szövetség alelnökének iktatott levelezése 1944-ből, illetve főleg a Szövetség működésével, turistautak, menedékházak építésével, szervezésével kapcsolatos iratok is.

Reprodukció

A Magyar Nemzeti Levéltárban lehetőség van arra is, hogy a magántulajdonban lévő, maradandó történelmi értékkel bíró iratokról biztonsági másolatot készítsenek az iratok tulajdonosai, és így a digitális felvételeket a levéltár állományba vegye. 2024-ben is több értékes magántulajdonban lévő irat digitális másolatát helyeztük el. A címereslevelek közül reprodukcióként vettük állományba Mária Terézia magyar királynő által kiadott nemesség- és címeradományát Petőcz Péter és családja részére (1742.10.22., HU-MNL-OL-X 10815-33.); I. Ferenc József magyar király által kiadott nemesség-, előnév-, és címeradományt Hérics Tóth János törvényszéki elnök részére (1880.07.25, HU-MNL-OL-X 10815-34.); III. Károly

magyar király által kiadott címereslevelet Török István, felesége, Tissin Annamária és gyermekeik részére (1718.08.24., HU-MNL-OL-X 10815-35.), valamint II. Lipót magyar király nemességadománya Veszeloovszky Pál zólyomi szenátor és általa felesége, Hubka Rebeka, valamint gyermekeik, János, Mária és Franciska részére. (1790.12.13., 1790.12.13., HU-MNL-OL-X 10815-37.) Az első világháborúhoz kapcsolódó, gyűjteményes napon átvett iratanyagok közül hét irategyüttest is állományba vettünk, közöttük Vida László első világháborús hagyatékát, amely tábori leveleket, hivatalos iratokat és önéletrajzot, katonadalokat, első világháborús névjegyzéket, feljegyzéseket, verseket, morzeírást, térképeket, első világháborús fotókat, családfát és édesapjára, Vida Józsefre vonatkozó iratokat tartalmaz. (HU-MNL-OL-X 10815-50.) Szintén nagyobb gyűjtemény Zvarínyi Miklós és Lajos első világháborús iratai, amelyek háborús rajzokból, fényképekből, iratokból állnak. Zvarínyi Miklós előrehozott érettségit követően vonult be 18 évesen az első világháborúba, mint önkéntes, tiszti iskolás. A bevonulást követő fél évben elhunyt Neuhausban (feltehetően a dél-csehországi Jindřichův Hradecben), spanyolnáthában. Addig mindazokat a helyeket (osztrák és dél-csehországi településeket), ahol a sepréggel megfordult, lerajzolt. A hagyaték részét képezi édesapja, Zvarínyi Lajos békéscsabai rajztanár iratanyagának az a része, mely Miklós életéhez és korai halálához valamilyen módon kapcsolódik. Az értékes anyagot a HU-MNL-OL-X 10815-53. jelzeten helyeztük el.

A Magyar Nemzeti Levéltár iratanyaga 2024-ben is számos értékes tétellel bővült, ami jól mutatja, milyen sok maradandó történelmi értékű iratanyag van magántulajdonban, az évről-évre növekvő ajándékozási szándék vagy az olyan megoldások, mint a biztonsági másolat készítése, pedig segítik ezen iratanyagok hosszútávú megőrzését és kutathatóságának biztosítását.

E számunk szerzői

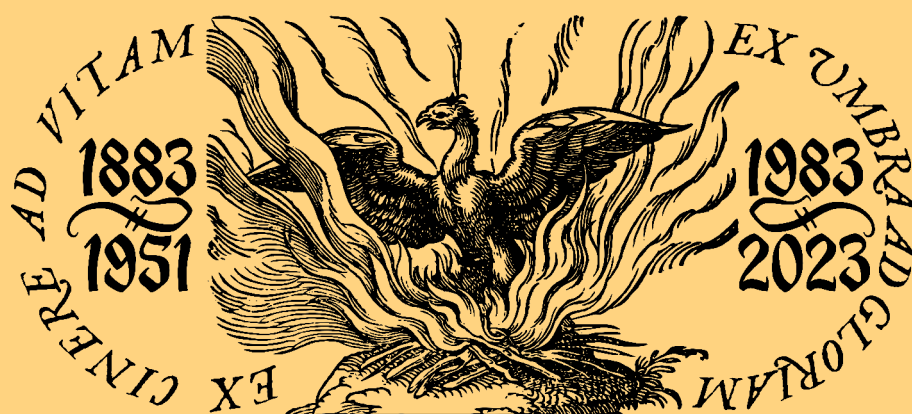
BENKE TAMÁS pénztárnok (MHGT, Verőce)

BÓDY BENCE PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

METZGER SOMA PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

SCHMIDT ANIKÓ PhD, főlevéltáros, osztályvezető (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

VISKOLCZ NOÉMI az MTA doktora, egyetemi tanár (Miskolci Egyetem)

„Hamuból az életre – homályból a dicsőségre!” Főnix-embléma az „MHGT 140” konferencia meghívójáról. [A felhasznált fametszet: *Nicolaus Reusner: Emblemata Nicolai Reusneri...* (Joannes Feyerabendt, Frankfurt am Main 1581.) 98.]

TÁJÉKOZTATJUK KEDVES OLVASÓINKAT,

hogy a Turul kiadói jogait 2023-tól a folyóiratot alapító *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* (MHGT) vette át. A továbbiakban a Turul terjesztését is az MHGT szervezi. Az átadás-átvétellel, valamint a meglévő előfizetések további fenntartásával kapcsolatos információk megtalálhatók a **Turul folyóirat új honlapján**:
<https://turul.mhgt.hu/>

Az új honlapon (a *Lapszámok* menüpontban) elérhetők a folyóirat megjelent számai, letölthető PDF formátumban. (Az 1883–2009 közötti lapszámok évenként egy fájlban, míg a 2010 utániak füzetenként külön-külön tölthetők le.) Ugyanitt található a folyóirat további Internetes elérhetőségeit tartalmazó linkgyűjtemény is.

Felhívjuk Kedves Előfizetőink figyelmét, hogy a kiadó-váltás eredményeként,
a folyóirat előfizetési bankszámlaszáma is megváltozott!

Kérjük szépen, hogy előfizetési díjaikat, a továbbiakban a következő bankszámlára utalják:

Bankszámlaszám: 16200223-10176344

Számlatulajdonos neve: Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(Szükség esetén rövidítve is írható, pl.: „Magyar Heraldikai és Gen. Társ.” vagy „MHGT”)
Számlavezető bank neve: MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt.

Nemzetközi átutaláshoz szükséges, kiegészítő adatok:
IBAN (nemzetközi bankszámlaszám): HU84 1620 0223 1017 6344 0000 0000
Számlavezető bank BIC (SWIFT) kódja: HBWEHUHB

Felhívjuk Kedves Előfizetőink figyelmét, hogy folyóiratunk előfizetési díja a 2025. évtől megemelkedett!

Belföldi előfizetőink részére:

5000 forint/évfolyam (= 4 × 1250 forint/füzet).

Külföldi előfizetőink részére:

európai szállítási cím esetén: 50 EUR/évf.; tengerentúli szállítási cím esetén: 65 USD/évf.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Századok folyóirat közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját! A részletekről honlapunkon (<https://turul.mhgt.hu/>), a *Szerzőinknek* menüpontban olvashat. Ugyanitt található a levéltári hivatkozások szabályzata is.

E folyóiratszámunk megjelenését az NKTK Nemzeti Kulturális Alap
504101/4415 azonosító szám alatt nyilvántartásba vett pályázati célként támogatta.

Nemzeti
Kulturális
Alap